

Ahmet Haşim Köse

Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesidir. İktisat dalındaki lisans ve yüksek lisans derecelerini Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden, doktora derecesini ise Hacettepe Üniversitesi'nden almıştır.

Ahmet Öncü

Sabancı Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Fakültesi'nde öğretim üyesidir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden iktisat dalında lisans ve yüksek lisans derecelerini, Alberta Üniversitesi'nden iktisat yüksek lisans ve sosyoloji doktora derecelerini almıştır.

## 2 KAPİTALİZM, İNSANLIK VE MÜHENDİSLİK

KAPİTALİZM, İNSANLIK VE MÜHENDİSLİK:  
TÜRKİYE'DE MÜHENDİSLER MİMARLAR

#### 4 KAPİTALİZM, İNSANLIK VE MÜHENDİSLİK

T M M O B  
Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği

---

KAPİTALİZM, İNSANLIK VE MÜHENDİSLİK  
TÜRKİYE'DE MÜHENDİSLER MİMARLAR

Ahmet Haşim Köse  
Ahmet Öncü

---

Nisan 2000 - Ankara

ISBN 975-395-381-X

KAPİTALİZM, İNSANLIK VE MÜHENDİSLİK  
TÜRKİYE'DE MÜHENDİSLER MİMARLAR  
Ahmet Haşim Köse - Ahmet Öncü

Bu kitabın tüm yayım hakları  
Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'ne aittir.

Nisan 2000, Ankara

Kapak Tasarımı  
Raul Mansur

Baskı  
Pelin Ofset

TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ  
Konur Sokak No:4 Kat 1 06650, Kızılay - Ankara  
Tel: 0312 418 12 75 Fax: 0312 417 48 24

SUNUŞ

11

TEŞEKKÜR

17

BAŞLARKEN

19

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSANLIĞIN DRAMI

ADRIYEN'İN ŞÜPHEİ

21

İKİNCİ BÖLÜM

SERMAYE KARŞISINDA MÜHENDİSLİK VE

MÜHENDİSLER: TAYLOR VE VEBLEN

37

SERMAYENİN ÖZNELİĞİNİN YENİDEN ÜRETİMİ

YA DA SERMAYENİN GERÇEK BİRİKİMİ

41

MODERN DÜNYANIN BİREYİ:

SERMAYE OLARAK İNSAN

44

FREDERICK W. TAYLOR:

İNSANIN SERMAYELEŞTİRİLMESİ YA DA

“BİLİMSEL YÖNETİMİN İLKELERİ”

48

THORSTEIN VEBLEN: UĞRAŞSIZLIK  
İDEOLOJİSİNE KARŞI MÜHENDİSLİK İDEOLOJİSİ  
57

—ÜÇÜNCÜ BÖLÜM—  
EKONOMİK SINIFLAR AÇISINDAN MÜHENDİSLİK VE  
MÜHENDİSLER SORUNU: TARİHSELLİĞİN SINIRLARI VE  
TARİH-ÜSTÜLÜĞÜN AÇILIMLARI  
67

KAPİTALİZM, İNSANLIK VE SINIFLAR ÜZERİNE ÖNERMELER  
80  
SANAYİ SONRASI TOPLUM :  
KAPİTALİZMİN VE SINIF MÜCADELELERİNİN SONU (MU?)  
83

EKONOMİK SINIF KONUMLARI VE MÜHENDİSLER  
89  
YENİ ORTA SINIFLAR BAĞLAMINDA  
TAYLOR –VEBLEEN KARŞITLIĞI  
93

TARİHSEL MÜHENDİSLİK(LER) VE TARİHSEL MÜHENDİS(LER)  
95

TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ:  
EGEMEN SINIFLAR KARŞITI MÜHENDİSLİK ÖRGÜTLENMESİ  
103  
KAPİTALİST KALKINMACI TEKNİSYENLER DÖNEMİ: 1954-1965  
106

TOPLUMSAL ELEŞTİRİCİ BAĞIMSIZ KALKINMACI  
TEKNİSYENLER DÖNEMİ: 1965-1973  
108  
TOPLUMSAL EYLEMCİ BAĞIMSIZ KALKINMACI  
TEKNİSYENLER DÖNEMİ: 1974-1980  
109

YENİ YÜZYILA GİRERKEN TMMOB  
110  
BİLİM VE TEKNOLOJİ KAPİTALİST REKABETİN VE  
HIRSİN CENDERESİNE DAHA ÇOK GİRİYOR



110

---

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM  
TÜRKİYE'DE MÜHENDİS-MİMARLAR:  
EKONOMİK SINIF KONUMLARI, İDEOLOJİK AYIRIMLARI VE  
MESLEKİ ÖRGÜTLENMELERİ

115

TÜRKİYE'DE MÜHENDİS-MİMAR KİMLİĞİ VE  
MESLEK ÖRGÜTLENMELERİ ARAŞTIRMASI

120

EKONOMİK SINIF KONUMLARI AÇISINDAN TÜRKİYE'DE  
MÜHENDİSLER-MİMARLAR

129

MÜHENDİSLERİN EKONOMİK SINIF KONUMLARI

132

TÜRKİYE'DE MÜHENDİS-MİMARLARIN MESLEKİ VE  
SİYASAL İDEOLOJİK KONUMLANIŞI

151

MÜHENDİS-MİMARLARIN SINIF KONUMLARINA GÖRE  
TMMOB'NİN ÖRGÜTLENME İLKESİ HAKKINDAKİ BEKLENTİLERİ

159

---

BEŞİNCİ BÖLÜM

ÇAĞRI, TEDBİR VE TERCİH

171

EK

TÜRKİYE'DE MÜHENDİS-MİMAR KİMLİĞİ VE  
MESLEK ÖRGÜTLENMELERİ (1998/99) ARAŞTIRMASININ  
TEMEL BULGULARI

177

TABLolar

179

KAYNAKÇA

245



## SUNUŞ

---

TMMOB kuruluşundan itibaren Türkiye'nin toplumsal tarihinde ekonomik ve politik süreçlere yaptığı katkılar bakımından önemli bir rol üstlenmiştir.

1960'larda başlayan planlı kalkınma ve sanayileşme politikalarının oluşumunda itici güç olan Mühendis-Mimarlar, TMMOB çatısı altında, bilimin ve insanlığın birbirinden ayrılmayacağına olan inançlarını sürekli sürdürme çabası içinde olmuşlardır.

Bu açıdan Türkiye'deki Mühendis-Mimarlar ve mesleki örgütleri olan TMMOB'in konumu akademik ve örgütsel alanda çeşitli biçimlerde araştırma konusu olmuştur. 1978'de TMMOB'de Sn. Ali Artun tarafından yürütülen "Mühendisler-Mimarlar" çalışmasından ancak 20 yıl sonra bu kitabın yazılmasına olanak sağlayan "Türkiye'de Mühendis-Mimar Kimliği ve Meslek Örgütlenmeleri" araştırması gündeme gelmiştir.

Bugün Türkiye'deki Mühendis-Mimarların içinde buldukları ekonomik koşullar, çalışma yaşamındaki işlev ve sorumlulukları, sınıfsal konumları, mesleki ve ideolojik oluşumlarına ilişkin zengin bir tartışmayı içeren bilgileri sunan bu kitap, Türkiye'deki bütün Mühendis-Mimarların geniş katılımını sağlayacak üretken bir diyalogun başlatılmasının önemli bir aracı olacaktır.

Bu anlamlı çalışma, TMMOB'de bir bellek oluşmasını ve dinamik bir tartışma ortamı sağlayacağı gibi, diğer mesleki ve toplumsal kesimlerin örgütlerinde de benzer tartışmalara bilimsel bir referans

olacağına inanıyoruz.

Kitabın yazarları Ahmet Haşım Köse ve Ahmet Öncü bizlere bilimsel bir titizlikle yürütülen özgün bir çalışma sunmuşlardır. Kendilerine teşekkür ederiz.

TMMOB'de yoğun tartışmalar sonucunda oluşturulan araştırma projesinde belirlenen amaçlarımızı benimseyen Norveç İfade Özgürlüğü Forumu'na desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

Bu araştırmaya emek veren proje Yürütme Kurulu'na, Proje Koordinatörü Sn. Ayfer Eğilmez'e, katkıda bulunan Oda, birim ve tüm üyelerimize teşekkürlerimizi sunarız.

Yavuz Önen  
Yönetim Kurulu Başkanı

Son yıllarda çağdaş kapitalist toplumun sınıf yapısı önemli bir tartış-

ma kaynağı olmuştur. Bu tartışmanın ana odak noktasını ücretli ara grupların sınıfsal konumu ve sınıf mücadelesindeki rolleri oluşturmaktadır.

Yeni orta sınıf, yeni küçük burjuvazi, hizmet sınıfı, yönetici sınıf gibi çeşitli isimler verilen bu konumda çalışanların, sermaye ve emek arasındaki politik mücadelede ve örgütlenmelerindeki yönelimleri, eğilimlerine yönelik sorular tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

Bu açıdan Mühendis-Mimarlar işlerini yalnızca teknik bir pratik olarak bilmekle kalmamak, bütünsel bir sistem anlayışı içinde kuramsal ve tarihsel olarak da bilmek durumundadırlar.

Bu anlayışla, Mühendis-Mimarlar ve mesleki örgütleri olan TMMOB'ye ilişkin sorun alanlarını tarihsel gelişmeler içinde eleştireci bir gözle inceleyerek ortaya çıkan bulgular üzerinden bir bilimsel tartışmayı başlatmayı amaçladık.

Bu kitabın yazılmasına aracı olan araştırmanın öngörülen amaçları, hedefleri, plan ve programı 34. Dönem TMMOB Yönetim Kurulunca benimsenmiş ve "Türkiye'de Mühendis-Mimarlar ve Meslek Örgütlenmeleri" başlığıyla bir araştırma projesi haline getirilmiştir.

Amaçları TMMOB tarafından belirlenen bu proje, 1998 yılı başlarında yürütülen ilişkiler sonucunda Norveç İfade Özgürlüğü Forumundan destek bulmuştur. Bu çalışmanın gerçekleşmesinde gösterilen destek

ve dayanışma için söz konusu kuruma teşekkürlerimizi sunarız.

Araştırmayı yürütecek akademisyenlerle biraraya gelinerek proje tartışmaya açılmış, Mühendis-Mimarlara ilişkin ulusal ve uluslararası yazının taranması, uygulanacak istatistiksel yöntemler gibi konular üzerinde görüşmeler başlatılmıştır. Örneklem planının hazırlanmasındaki katkısı için Sn. Yüksel Vardar'a teşekkür ediyoruz.

Araştırmaya dayanak olan Mühendis-Mimarların ve TMMOB'nin sorun alanları, anket soru taslakları üzerinde tartışmaların yürütüldüğü çeşitli mühendislik disiplinlerinden üyelerin yer aldığı bir Proje Yürütme Kurulu oluşturulmuştur.

Öte yandan, ülkemizde bilimsel ve geniş kapsamlı araştırmaların sıkça yapılmadığı bilinmektedir. Bu nedenle, böyle bir araştırmanın bizlere büyük bir sorumluluk yüklediği kaygısını sürekli taşıdık. Mühendis ve mimarlara yönelik en kapsamlı çalışma olan ve 1978 yılında yayınlanan "TMMOB Mühendisler/Mimarlar" çalışmasını yürüten Sn. Ali Artun'un deneyimlerinden oldukça yararlandık, kendisine teşekkür borçluyuz.

TMMOB ve bağlı Odaların örgütlülüğünde Ekim-Kasım 1998'de araştırma evreni olan kentlerde anket uygulamaları başlatılmış ve anketlerin geri dönüşleri Şubat 1999'da gerçekleştirilmiştir. Nisan 1999'da anket sonuçları değerlendirilerek çeşitli platformlarda yapılan sunuşlarla tartışmaya açılmıştır. Söz konusu sunuşlarda yöneltilen sorularla sürekli geliştirilen çalışma, başlangıçta düşünülen proje raporunun ötesinde bir içerik ve kapsamda çalışmayı yürüten araştırmacılar tarafından kitaba dönüştürülmüştür.

Bu alanda yoğun bir teorik ve pratik bilgi sunan bu kitabın, sadece Türkiye'deki Mühendis-Mimarların ve TMMOB'nin değil, diğer toplumsal kesimlerin de yararlanabileceği zengin bir veri setini içermesi açısından önemli bir tartışma zemini yaratacağı inancındayız.

Bu kitap aracılığıyla araştırmanın gerçekleşmesinde desteğinden dolayı TMMOB Başkanı Sn. Yavuz Önen'e, bu çalışmanın başlangıcında projelendirilmesinde ve sonrasında emek ve çabasını esirgemeyen Sn. M. Yüksel Barkurt'a, uluslararası ilişkilerin sağlanmasını yürüten TMMOB Uluslararası İlişkiler Koordinatörü Sn. Emine Komut'a, projenin özellikle Mühendis-Mimarlar ve TMMOB'ye ilişkin sorun alanları üzerindeki tartışmalara ve diğer aşamalarına yoğun katkılarıyla bizleri yüreklendiren proje komitesi üyeleri sevgili

meslektaşlarımız Sn. Yücel Çağlar'a, Erdemir Fidan'a, Murat Gümrükçüoğlu'na, Nevzat Uğurel'e, Reşat Ünal'a, Mahmut Kiper'e, Dursun Yıldız'a ve Mehmet Besleme'ye, alandaki anket çalışmalarını büyük bir duyarlılıkla yürüten kent sorumluları Sn. Onur Uysal'a, Hüseyin Orman'a, Rezan Bulut'a, Ülkü ve Aziz Hatman'a, Tayfun Mater'e Ahmet Kırmızıtaş'a, Kadir Günaydın'a, Şahika Danışman'a, Metin Koncavar'a, Çiğdem Türkoğlu'na, Zafer Can Çiçekoğlu'na, Serhat Girgin'e, Halim Karabekir'e, Zülküf Karatekin'e, Ömer Yücesoy'a, Beyhan Ölçer'e, Nedim Yanıç'a, Melek Eneren'e ayrıca isimlerini yazamadığım yaklaşık seksenbeş kişiden oluşan çalışma ekibine, anketleri yanıtlama sorumluluğunu gösteren tüm mühendis/mimar meslektaşlarımıza şükranlarımızı sunarız.

Bu çalışmalar sırasında yazışmalara ve organizasyona katkı koyan TMMOB çalışanlarına, kitabın dizgi ve tasarımını hazırlayan Sn. Raul Mansur'a ve

Bizlere ulusal ve uluslararası alanda Türkiye'deki Mühendis-Mimarların tartışılmasını sağlayacak bu kitabı kazandıran yazarlar, Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü'ye sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Ayfer Eğilmez  
Proje Koordinatörü





## TEŞEKKÜR

Bu çalışma oldukça uzun bir sürecin ürünü. Bizim açımızdan, sevgili Ayfer Eğilmez'in "davetkâr" önerisiyle başladı. Türkiye'deki mühendis-mimarların değişik boyutlarıyla kimliklerini sorgulayan, örgütlerine bakışlarını konu edinen bir proje çalışmasıydı bu. İlki 1978'de yapılan ve ancak yirmi yıl sonra ikincisi yapılacak olan bir proje. Türkiye'de teknik işgücünün en önemli parçasını oluşturan mühendis-mimarlar, aradan geçen onca yıla nasıl bir değişimle cevap vermişlerdi. Sosyal bilimlerle uğraşan herkes açısından, ilginç bir çalışma konusuydu bu kuşkusuz.

Çalışmanın ilk aşamasını TMMOB Proje Yürütme Kurulu ile yapılan toplantılar oluşturdu. Bu aşamayı saha çalışmasının yürütüldüğü kentlerden katılan mühendis-mimarlarla yaptığımız toplantılar izledi. Bu toplantılara katılan mühendis-mimarlar anketin nihai halinin biçimlenmesine ve Türkiye'deki mühendis-mimarların mesleki sorunlarını anlayabilmemize önemli katkılar sağladılar. Nisan 1999'u izleyerek, çalışmanın ilk bulguları gerek örgütün hazırladığı değişik ortamlarda ve gerekse çeşitli akademik toplantılarda sunuldu. Bu toplantılarda sürdürülen tartışmalar, her defasında, bizim yeni sorunları düşünmemize olanak sağladı. Bu süreçlere katılan, görüşlerinden yararlandığımız herkese teşekkür ediyoruz.

Çalışma boyunca TMMOB adına sürekli desteklerini aldığımız Sn. Yavuz Önen ve Emine Komut'a; çalışmanın istatistiksel veri setinin

hazırlanması ve değerlendirmesi sürecindeki katkılarından dolayı Yüksel Vardar'a; düşünsel katkı ve destekleri için sevgili Erdemir Fidan, Yücel Çağlar, M.Yüksel Barkurt, Fuat Ercan ile hocalarımız Korkut Boratav ve Oktar Türel'e; yazdığımız her şeyi üşenmeden okuyup, düzelten Çiğdem Yalçın'a ve bu kitabın tasarımını gerçekleştiren Raul Mansur'a ayrıca teşekkür ediyoruz.

Sevgili Ayfer Eğilmez. Bu çalışmanın her aşamasında o vardı. Ayfer abla, belki de, bu çalışmanın bizim açımızdan en önemli kazanımıydı. İyi ki varsın.

Bütün bu süreç içerisinde bize gösterdikleri hoşgörü için sevgili Çiğdem Köse, Ayşe Nur Öncü ve Yasemin Öncü'ye şükranlarımızı sunuyoruz. Onları seviyoruz.

Ahmet Haşim Köse  
Ahmet Öncü

## BAŞLARKEN

Özetlersek, bilinç her zaman dışımızda oluşup duran somut dünyanın ve bu dünya karşısındaki öznelliğimizin bilincidir. O ne salt dünyadır ne salt bendir, bendeki dünyadır ya da dünyadaki bendir, dünyayla ben'in bütünleştiği varlık temelinde kendini kuran canlı bir etkinliktir. Varlık tüm olanın ve olası olanın yurduken bilinç, bu yurdun ussal görünümüdür. Bilincin birinci niteliği ussallık, ikinci niteliği duygusallıktır. Böylece bilinç sürekli oluşan bir etkinlik olur, sürekli dönüşen bir yapı ortaya koyar. Varlık gerçekliğin zihindeki şemasıdır, bilincin tasarımsal dayanağıdır. Varlık dünyanın genel anlamıysa bilinç dünyanın bu anlamı belirleyen tutarlı bilgisidir ve her şeyden önce bu bilgiyi oluşturan kurucu güçtür.

Afşar Timuçin, Özgür Prometheus, s.150.

Genel olarak bütün tarihsel ya da toplumsal bilimlerde olduğu gibi, hiç akıldan çıkarmamak gerekir ki, ekonomik kategorilerin hareketinde özne, (burada burjuva toplumu söz konusudur) gerçekte olduğu gibi, kafada da mevcuttur, bu yüzden de varlık biçimleri, belirli varoluş koşullarını ifade eder, çok kez bu belirli toplumun, bu öznenin özel basit yönlerini ifade eder ve bunun sonucu olarak bu toplum, bilimsel bakımdan da, ancak kendisi bu niteliği ile söz konusu olduğu andan itibaren varılmaya başlar.

Karl Marx, Ekonomi Politikinin Eleştirisine Katkı, s.244.

Başarılı araştırma genel standartlara boyun eğmez; bir bakarsınız şöyle bir bakarsınız böyle bir marifet üzerinde yükselir ve onu ilerleten hamleler her zaman hamle sahiplerince de biliniyor değildir. Tüm bilimsel faaliyetlere belli yapısal unsur ve standartlar vazedir ve bunları bir tür akılcılık-teorisine başvurarak yetkili kılan bilim teorisi konuya yabancı olanları etkileyebilir – ama olay mahallindeki insanlar açısından, yani belli somut araştırma sorunlarıyla yüz yüze olan bilimadamları açısından haddinden fazla kaba bir araçtır. Bizim bu uzaklıktan o insanlar için yapabileceğimiz en iyi şey, birtakım pratik iş görme usullerini sıralamak, tarihsel örnekler vermek, önlerine birbirinden farklı usuller barındıran vaka incelemeleri koymak, araştırmanın doğasına ilişkin karmaşıklığı göstermek ve böylece onları içine adım attıkları cangıla hazırlamaktır. Bizden dinledikleri bu masallarla bilim adamları, dönüştürmek istedikleri tarihsel sürecin ne kadar zengin olduğunu içlerinde hissedecekler, mantıksal kurallar ve epistemolojik ilkeler gibi çocuksu şeyleri bir yana bırakıp çok daha karmaşık tarzda düşünmeye girişmek konusunda cesaretleneceklerdir. – Konunun doğası gereği – yapıp yapabileceğimiz tüm şey budur.

Paul Feyerabend, Akla Veda, s. 339.

## BİRİNCİ BÖLÜM

---

İNSANLIĞIN DRAMI  
ADRIYEN'İN ŞÜPHEİ



Adriyen, şahidi olduğu “beşeri dram”ı bütün tafsilatıyla anlattı. Bu hadisenin kanaatlerini alt üst ettiğini, artık “sınıf” nazariyesinin sağlamlığından şüphe ettiğini itiraf etti:

–Kafamızı şişirdikleri o sosyal sınıfların değişmezliği meğer bir masalmış. Zenginin nasıl fakirleştiğini gördüm ki bu aslında o kadar ehemmiyetli bir şey değil, ama fakirin zenginleşmesi mümkün olur ve o bu hevese kapılırsa – zenginin yerine geçmeye heves etmeyen fakir bulunmadığı da malum – iş değişir. Demek ki bir sınıf ahlakı yokmuş. Halbuki beni alakadar eden fakirin ahlakıdır, yoksa mecburen içinde bulunduğu şartlar değil. Çünkü biz istediğimiz kadar sınıfları ortadan kaldıralım her zaman daha iyi mevkiler ve vaziyetler bulunacaktır, bugünün proleteryası hakiki bir sınıf ahlakına sahip olmadıkça da bütün içtimai patırtılara rağmen refahlı hayat mücadelesi ve adaletsizlik daima baki kalacaktır. O zaman işe yeni baştan başlamak icap edecek. İşte ben böyle düşünüyorum.

(Panait Istrati, İş Bulma İdarehanesi, s. 15-16.)

Felsefeye yönelenlerin kaçınılmaz olarak karşı karşıya kalacakları en temel sorulardan birisi ve belki de en önemlisi, varlığa ya da var olan ile var olmayana dair sorgulamayla ilgilidir; çünkü ancak bu soruyu yanıtlayarak neyin bilinebileceğini kestirmek mümkün olur. Batı felsefesinin miladı kabul edilen Eski Yunan’ın “trajik çağında”, duyulardan çıkarsanan düşüncelerin yanıltıcı olabileceğine dikkat çeken ilk filozof Parmenides’di. Nietzsche (1985:64), Yunanlıların

Trajik Çağında Felsefe adlı yapıtında Parmenides'i, duyularla akıl tamamen ayrı yetilermiş gibi birbirlerinden uzaklaştırarak, zekanın kendisini çürütmesine yol açmaya ve böylece de felsefenin lanetlenmesi şeklinde betimlediği, "zihin" "beden" ikiliğini kurmaya cesaret etmiş filozof olarak tanımlar.<sup>1</sup> "Parmenides şöyle düşünüyor: 'bütün algılar, yanımlar verir, bu yanımların başlıcası da var olmayı varmış, oluşun varlığını varmış gibi göstermektedir'" (Nietzsche, 1985: 64-65).

Parmenides'in bu iddiasının masum olmadığını ve her büyük iddia gibi insanların yaşamsal etkinlikleri hakkında normatif yargılar içerdiğini belirtmemiz gerekiyor. Burada yargılanan, eylemlerini, günlük hayatın akışı içinde, deneyimlerinden çıkardığı sonuçlara, soyutlamalara, yani düşüncelere göre biçimlendiren insandır. "Gördüklerinize inanmayın" diyen Parmenides, insanı eylemsizliğe, daha doğru bir deyişle, deneyimsel olarak var olandan vazgeçip, zihinsel olarak var olması gerekeni kabul etmeye çağırır. Çünkü bütün algılamalar tümüyle yanılsama ise, algılardan hiçbir şey öğrenilemez; "... o halde, duyuların varmış gibi gösterdiği, baştan başa bir hiç olan bu uydurma evrende yapılacak bütün çabalamalar, boştur" (Nietzsche, 1985:65). Ne yazık ki insanlar, Kant'tan bu yana kabul edildiği gibi, sadece zihinleriyle bilgilenebilirler. Bu nedenle, Parmenides'in iddiasını zihinlerini zorlayarak kabul edecek olsalar da, duyularıyla var olduğundan şüphe duymayacakları bir dünyada yaşamaya devam ederler.<sup>2</sup>

Tarihsel veriler temel alındığında, insana dair söylenebilecek en genel ifadelerden biri, onun hem bilişsel (cognitive) hem de etkinlikte bulunan bir varlık olduğudur. İnsan, varoluşu hem bilişle hem de etkinliğinin içerdiği anlamlar yoluyla algılar, düşünür ve öğrenir. Bu süreçte, duyularıyla deneyimlediklerini zihninin süzgecinden geçirdiği gibi, bilişsel olarak doğruluğunu kabul ettiği fikirleri de sürekli yaşam deneyimleriyle ölçüp biçer. İnsanın düşüncesi ve dolayısıyla bilgilenebilmesi, akıl ile – ki bu akıl kişisel olduğu kadar kişiler arası sembolik etkileşimin ürünü olarak kültürel/ideolojiktir – duyular arasındaki diyalogla oluşur.<sup>3</sup> Bu yüzden ki insanlar, etkinliklerini sürdürdükleri sürece, onlar için zaten belirli bir anlam ifade eden yani "uydurma" olmayan ve bu yüzden deneyimlenebilen bir dünyanın durumlarıyla sürekli etkileşim içinde bulunurlar.

İstrati'nin kahramanı Adriyen'in "çabalamaları" bu söylediklerimize



ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Adriyen, “şahit olduğu beşeri dram”dan yola çıkarak, daha önceden kültürel/ideolojik olarak varlığını kabul ettiği sınıf teorisini gözden geçirmiş ve daha sonra bu teorinin, bir masaldan ibaret olduğu sonucuna varmıştır. Aslında bu düşüncesi, masal olarak değerlendirdiği teorinin, tümüyle uydurma bir dünyaya ait olduğu fikrini içermemektedir; çünkü Adriyen, geçersiz olduğunu düşündüğü sınıf teorisinin kavramlarını kullanarak deneyimlediği dünyanın, duyularına yansıyan taraflarını, zihninde yeniden anlamlandırır. Adriyen, teoride zihinsel dolayısıyla kültürel/ideolojik olarak kurgulanmış olan sınıfların varlığından şüphe duymamakta, aksine deneyimlerine dayanarak sınıfların varlığının değişmez olduğu fikrine karşı çıkmaktadır. Onun dünyasında zenginler fakirleşmekte, fakirler ise zenginleşmeseler bile zenginleşmeyi istemektedir. Adriyen’in dünyasında – her ne hikmetse – sınıflar vardır ama sınıf ahlakı ve de en önemlisi “proleterya ahlakı” yoktur. Her insan kadar filozof olan Adriyen, var olanı var olmayandan ayırtırmaya çalışırken, duyularıyla uyarılmış aklını, sadece bir takım kültürel/ideolojik kabulleri sorgulamakta harekete geçirmez, ait olduğu kültürel ortamın kavramlarına bağlı kalarak, sorgulamadan “ne yapılması” gerektiğine dair sonuçlar da çıkartır. O, zaten anlamlı olan bir dünyada yeni anlamlar oluşturma etkinliği içindedir ve bu etkinlik eyleminin ayrılmaz bir parçası olduğu için aynı zamanda dünyayı –toplumu ve doğayı – dönüştürücü bir potansiyeli içerir. Adriyen, “Bugünün proleteryası hakiki bir sınıf ahlakına sahip olmadıkça ... adaletsizlik daima baki kalacaktır. O zaman işe yeni baştan başlamak icap edecek. İşte ben böyle düşünüyorum.” demektedir. Buradaki tartışmayı sürdüren bizler için ise asıl mesele, uydurma olmayan bu dünyada Adriyen ile birlikte yaşayıp, O’nun gibi düşünmeyenlerin varlığını açıklayabilme meselesidir.

Bu kitapta sürdürülen kuramsal tartışmaya ampirik sınama olanağı sağlayan anketi, 4000 mühendis-mimar yanıtladı. Ankette 77 soru bulunuyordu.<sup>4</sup> Bu soruların pek çoğu, yaşadığımız kültürel ortamda nesneleştirilmiş bir durumu (örneğin kişinin medeni durumunu) belirleyen kesin yanıtı sorular değildi. Söz konusu bu sorular, insanların belirli durumlar hakkındaki düşüncelerini saptamayı amaçlayan ve “doğruluğu” ancak belli anlam haritalarına bağlı olarak belirlenebilecek yanıtlar sunuyordu. Bir anlamda bu tür sorular, anketi yanıtlayan

insanları, Adriyen gibi belirli “nazariyeler” karşısında görüşlerini bildirmek durumunda kaldıklarında, “işte ben böyle düşünüyorum” demeye zorluyordu. Bu insanların mühendis kimliklerine atfettikleri sembolik anlamları ve bunlar arasındaki farklılıkları, somut kültürel ortamların kodladığı bilişsel ve duygusal haritaların yansımaları olarak elde edilebilmek de, anket yöntemini kullanan bizler için, ancak böyle bir zorlamayla başarılabilir.

Hiç kuşkusuz, yaşamın kendisi bir zorlama alanıdır. Yaşam insanları, çevrelerinde olup bitenleri anlamaya ve bunları kendilerine açıklamaya zorlar. Bu süreçte insanlar, “Tarihte neler oldu?” sorusuna muhatap olurlar; varlıklarını tarihsel olarak algırlarlar.<sup>5</sup> 14. yüzyıldan günümüze seslenen İbni Haldun (1997:4), “Tarih öğrenmek için atlara üzengiler ve develere semerler bağlanarak seferler ihtiyar olunur. Halk ve hiçbir şeye önem vermeyen gafiller bile tarih öğrenmek isterler. ... Onu anlamak hususunda bilginler ve cahiller birbirine denktir,” der. Daha ilginç, tarihi öğrenmek için insanların başka insanlara yani tarihi aktaranlara ilgi duymaları, onların aktarımlarına duyarısız kalamamalarıdır. Yine Haldun’a dönecek olursak, bu durumun çok eski zamanlara kadar uzandığı ortaya çıkmaktadır. Haldun’un (1997:5) aktarmasına göre, uzun yıllar önce bile, “Meclisler, cemaatle dolduğunda tarih olayları nakledilerek toplantılar”ın “tazelendiği” ve dinleyenlerin, anlatılanlardan “hoşlanıp” konuşmacıları “rağbetle dinledikleri” anlaşılmaktadır.

Yirminci yüzyılın son on yılında gerçekleşen olaylar, hemen herkesi fakat öncelikle dünyaya yönelimleri modern bilim ve teknikle çerçeveselenmiş mühendisleri, derinden etkileyecek nitelikte görünüyor. Geçtiğimiz on yıl tarihe yeni anlamların atfedildiği, eski zamanların olaylarını aktaranların rağbetle dinledikleri ve sadece bunlarla da yetinilmeyip, anlatılanların şiddetiyle eyleme geçilerek, insan topluluklarının birbirlerini yok etmeye (temizlemeye) yöneldikleri bir dönem oldu. Modern zamanlara damgasını vurmuş olan evrimci ilerme anlayışına dayanan evrenselci tarih yorumu, şaşılacak bir hızla itibardan düştü ve bir büyük masal (grand narrative) olarak nitelenir oldu.<sup>6</sup> Bir bütün olarak insanlığın geleceğe güvenli ve inançlı adımlarla ilerlediğini tasavvur etmenin düşünsel temelleri neredeyse tümünden yıkıldı, paramparça edildi. O kadar ki, toplumsal örgütlenmenin küreselleşen teknolojiye bağımlılığı paradoksal bir biçimde ivme ka-

zanarak derinleşirken, bilimden, teknik ilerlemeden, kalkınmadan, özetle geleceğin, insanlık için geçmişten ve bugünden daha “iyi” olacağından söz etmek, pek rağbet görmeyen, belki “hoş” fakat ikna edici olmaktan çok uzak bir söyleme dönüştü. Kamusal alanda Adriyen türünden pek çok şüpheli aydın, bilimsel şüpheden bilimden kuşkuya geçişi temsil eden bir ideoloji olarak, modern bilim ve teknik karşısında ortak eleştiriler içermekle birlikte, geçmiş ve geleceğe yönelik çoğu zaman birbiriyle çelişen ve rekabet eden söylemlerle, tarihin yeni sahnesinde yerlerini aldılar.

Gerçekten de 19. yüzyılın son on yılında olduğu gibi, 20. yüzyılın son on yılında da derin bir ekonomik ve toplumsal bunalıma, düşünce dünyasında köklü bir dönüşüm eşlik ediyordu. Bu açıdan bakıldığında, toplum bilimsel yazında modernite ve kapitalizme karşı eleştirel yazının artan bir ivme kazanması, bu dönüşümün doğal bir sonucu görünümündedir.<sup>7</sup> Ekonomi düzeyinde sürdürülen tartışmalar dikkate alındığında eleştirel bakış, merkez ülkelerde refah devletinin, çevre ülkelerde ise kalkınmacı devletin, yerini giderek liberal devlete terk ettiğini öne sürmekte ve emekçi kesimlerin daha önceki dönemlerde kazanmış oldukları ekonomik, toplumsal ve siyasal hakların hızla erozyona uğradığına işaret etmektedir.<sup>8</sup> Bu görüşlere göre, sermaye açısından yeni bir rasyonelleşmeyi temsil eden bu sürecin, insanlık açısından sonuçlarını zenginleştirici ya da eşitleştirici olarak nitelenecek mümkün görünmemektedir. Bunun en çarpıcı örneği ise gelişmiş, ileri teknoloji üretim süreçlerine katılmayan ve giderek yoksullaşan geniş kitlelerin yaygınlaşmasıdır.<sup>9</sup> Bu olgunun toplumsal sınıf hareketliliği açısından sonucu ise alt sınıf grupları üzerindeki baskıların artması ve bu sınıfların bir üst sınıfa geçiş özleminin belirgin şekilde daralarak, gerçekçiliğini yitirmesidir.<sup>10</sup>

Böylesi bir toplumsal gerçekliğin varlığında, büyük çoğunluğu ücretli emeğin üst grubu içinde yer alan mühendislerin, mesleklerine bakışlarını, toplumsal ve politik konumlanışlarını sorgulamak, doğal olarak bu grubun temsil ettiği değerlerin, kapitalizmin maddi ve kültürel oluşumları içinde nasıl belirlendiğini yanıtlamayı zorunlu kılmaktadır. O halde, ilk sorumuzu sorarak, Heidegger’in (1997: 55) dediği gibi, “yolu açalım”: Kapitalist toplumsal örgütlenmenin iç çelişkilerine vurgu yapan kuramlardan hareketle, somut gerçeklikte var olabilecek mühendis kimliklerine yönelik ne tür ipuçları elde

edebiliriz?

Bu sorunun yanıtını modern teknik ve bilimi çerçeveleyen “nesnelci akılcılığın” açılımında aramak, sanırız bizi konumuzdan, “Kapitalizm bağlamında mühendis kimdir?” ana sorumuzdan uzaklaştırmayacaktır.<sup>11</sup> Aksine, bu tartışma, farklı kuramsal çerçevelerin mühendise attığı akılcılığın, ne ölçüde modern bilimin nesnelci akılcılığını yansıttığını ve bu akılcılığın, kapitalizmin varoluş koşullarıyla ne ölçüde örtüştüğünü anlamamıza imkan sağlayacaktır. Bu sorunsaldan hareketle geliştirilecek kuramsal bir çerçeve, kapitalizmin mühendisliğe ve mühendise yüklediği anlam ile bir disiplin/meslek olarak mühendisliğin kendine ve mühendise yüklediği anlamın üretebileceği farklı mühendis kimliklerinin ayırt edici özelliklerini genel bir soyutlama düzeyinde belirleyebilmelidir.

Bu tartışmada göz önünde bulundurulması gereken en önemli nokta, kuramsal olarak kurgulanan mühendis kimliklerine bu biçimleriyle somut gerçeklikte rastlanabilmesinin mümkün olmadığı, çünkü somutta varolan mühendisin öznel oluşumunun tarihsel-toplumsal koşullarla belirlendiği ve onun bu koşullarla etkileşim halindeyken, verili kültürel/ideolojik eğilimlerin etkisiyle kuramsal olarak geliştirilemeyecek bir tikellik kazanmış olduğudur. Bu açıdan bakıldığında kuramsal kimlikler, somut tikel örneklerin yakınlaştıkları ya da uzaklaştıkları referans noktaları olarak değerlendirilmeli ve karmaşık somuttaki farklılıkları anlayabilmemizi kolaylaştıran kavramsal modeller olarak görülmelidir. Evrensel olarak türdeş bir mühendis kimliğinden söz etmenin güçlüğüne işaret eden bu önerme, mühendislerin, ait oldukları toplumsal yapıların özgül ekonomik, siyasal ve kurumsal özelliklerinden kaynaklanan farklı mesleki kimliklere de sahip olabileceklerinin göz ardı edilmemesi gerekliliğine işaret etmektedir.<sup>12</sup>

Bu çalışmadaki mühendis kimlikleri arasında, ulusal/toplumsal düzeylerde önemli tekil farklılıklara rağmen, mühendisliğin ve olası mühendislik kimliklerinin evrensel bir belirlenime sahip olduğu ve bu belirlenimin tarihsel bir sistem olarak kapitalizmin emek-sermaye ilişkileri bağlamında anlam kazandığı öne çıkarılmaktadır. Bu çerçevede düşünüldüğünde Türkiye’deki mühendis kimliklerinin, Türkiye’ye özgü ekonomik ve toplumsal koşullardan etkilendiği ve bu belirlenimin, kapitalizmin evrensel mantığından bağımsız ele alın-

mayacağı açıklık kazanmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'deki mühendislerin mühendis kimliğine atfettikleri anlamlar, bu çalışmada teorik düzeyde kurgulanan evrensel mühendis kimliklerine bağlı kalınarak değerlendirilmekte ve bu evrensel kimliklerden hangisinin, ne tür koşullar altında (sınıfsal, örgütsel, siyasal vb.,) hakim kimlik konumuna geldiği tartışılmaktadır.

Üç ana bölümden oluşan çalışmanın izleyen bölümünde, modern toplumsallık oluşumunda sermayenin karşısında mühendisin konumlanışı tartışılmaktadır. Uygarlık düzeyi açısından yaklaşıldığında, moderniteyi kendinden önceki dönemlerden ayıran temel özellik, her düzeyde nesnelci akla göre biçimlenen örgütlenme ilkesidir. Weber'in modernitenin kurumsallaşma eğilimi olarak belirlediği bürokratikleşme/akılcılaştırma kavramlaştırması, kapitalizmin özgül niteliği ile uyum içerisinde olup, insanlar arasındaki ilişkilerin hemen tümünü metalaştırılmaya açık bir hale getirmektedir. Bu bağlamda, sermaye birikiminin doğurduğu ve yeniden ürettiği metalaştırma süreçleri, yalnızca ekonomik ve toplumsal ilişkiler üzerinde değil, kişilerin öznellikleri yani kimlikleri üzerinde de belirleyicidir. Sermaye ile ilişkisi açısından değerlendirildiğinde, mühendisin de söz konusu bu belirlenimden bağımsız bir kimlik oluşturamayacağı açıktır.

Genel bir soyutlama düzeyinden bakıldığında, kapitalizmin temel çelişkisinin, emek ve sermaye arasındaki ilişkiden kaynaklandığı gözlenmektedir. Sermaye için emek, kendi değerini artırmanın bir aracıdır. Başka bir deyişle sermayenin emek üzerindeki beklentisi mümkün olan en yüksek değeri yaratmasıdır. Kendi varoluşunu, piyasadan temin edeceği ihtiyaç maddeleri ile sürdürmek zorunda olan ücretli emeğin ise sermayenin rasyonellerince şekillenen üretim faaliyetinden böyle bir beklentisi yoktur. Doğal olarak onun beklentisi, çalışmasının karşılığı olarak en yüksek ücreti elde edebilmektir. Bu durum ise üretken etkinlik olarak, emek ile yaratılan değer arasında, kapitalist üretimin varoluş koşullarından kaynaklanan bir çelişkinin mevcut olması anlamına gelir.<sup>13</sup>

Kapitalist toplumsal örgütlenme ve üretim ilişkileri içinde yer almak durumunda olan mühendisin, bu yapı içerisinde kendini konumlandırması emek ve sermaye arasındaki bu temel çelişkiden bağımsız olamaz. Bu açıdan ilginç olan, mühendisin bu temel çelişki bağlamında mühendisliğe nasıl bir anlam yüklediğidir. Bu noktada mühendisin

konumlanışı hakkında iki uç noktadan söz etmek mümkündür. O, ya sahip olduğu mesleki formasyona gönderme ile söz konusu temel çelişkinin gerçek bir çelişki olmadığı, bunun tümüyle bir yanılısma olduğu vurgusundan hareketle sermaye ve emeğin çıkarlarının uyum içerisinde birlikte var olabileceğini göstermeye çalışır ve mühendisliği, sermayenin rasyonelleri ile uyumlu olarak tanımlar ya da bu çelişkinin varlığından hareketle, emek ve sermaye arasındaki çelişkinin, aynı zamanda sermaye ile mühendislik arasında da mevcut olduğu ve bu nedenle mühendisin çıkarlarının sermayenin çıkarları ile uyumsuz olduğu sonucuna ulaşır.

Birinci konumdaki mühendisin ideal tipini, “bilimsel yönetim” ilkelere kurucusu ve savunucusu olan Frederick W. Taylor’ın görüşlerinde bulmak mümkündür. Kapitalist işletmenin yönetim sorununu bir tür mühendislik sorunu olarak algılayan Taylor’ın (1997) düşüncesinde mühendis, her şeyden önce bir yöneticidir. Ona göre, bir yönetici olan mühendisin temel görevi, kendi sözleri ile ifade etmek gerekirse, “tüm çalışanların tek tek maksimum refahını sağlamaya bağlı olarak işverenin maksimum refahını sağlamaktır”. O halde, Taylor açısından değerlendirildiğinde mühendislik, hem işçinin istediği en yüksek ücreti alabilmesinin hem de işverenin istediği gibi üretimi, mümkün olan en düşük işgücü maliyeti ile gerçekleştirebilmenin koşullarını sağlayan temel bir yönetim işlevidir.

İkinci konumdaki mühendisin ideal tipi ise Thorstein Veblen tarafından çizilmektedir. Veblen (1919, 1921) için mühendislik, Taylor’ın aksine işletme düzeyinde bir yönetim işlevini değil, sanayi toplumunun özgün niteliğini tanımlayan ve köklerini modern teknolojinin yapısında bulan bir bakış açısını simgelemektedir. Veblen’e göre sanayi toplumu, nüfusun maddi refahını sürekli olarak artırabilecek olanaklara sahiptir. Bu olanakların başında ise özgül bir bakış açısı olarak mühendisliğin kendisi gelmektedir. Mühendislik, sanayinin koşullarında sürekli iyileştirmelerle üretkenliği artırıp, insani maddi varoluşu geliştirebilme gücüne sahiptir. Bu potansiyeline karşın fiili olarak mühendisliğin uygulanışı, maddi üretimden daha çok bu üretimin parasal karşılığıyla ilişkili olan “işadamlarının” çıkarlarıncı engellenmektedir.<sup>14</sup> Bu durum Veblen açısından, kapitalizmde sermaye ile emek arasındaki çelişkinin yanı sıra, ondan daha önemli olan bir başka çelişkinin varlığı anlamına gelir. Bu da, mühendislik ile sermayenin rasyonellerinin çatışmasından

kaynaklanan mühendis-işadama çelişkisidir. Bu algılayış, Veblen'in yaklaşımında mühendisi, Taylor'un aksine tüm çalışanların önderi konumunda ve servet sahibi, kapitalist/rantiye sınıfların karşısında görür.

Çalışmamızda bu iki ideal tip, mühendisin, kapitalist üretim ilişkileri içinde iki uç konumunu temsil etmektedir: Bir yanda işverenin beklenti ve rasyonelleri ile uyumlu olan Taylor perspektifli mühendis, diğer yanda ise işverenle çelişik konumda olan Veblen perspektifli mühendis. Doğal olarak ilk kategorideki mühendis kendisini, üretim sürecinde işverenin beklenti ve rasyonellerini temsil eden, diğer çalışanlardan bağımsız, ayrıcalıklı bir grup olarak görme eğilimindedir. Bunun toplumsal düzeyde yansımaları ise mühendisliğin bir meslek olarak diğer mesleklerden farklı bir konumda değerlendirilmesi ve mesleğin kimler tarafından ve hangi koşullarda yerine getirilebileceğinin yasal olarak güvence altına alınması yani meşrulaştırılması sonucu, mühendislerin gerçekten ayrıcalıklı bir toplumsal katman olarak ortaya çıkmalarıdır.<sup>15</sup> İşverenle çelişik konumda olan ikinci tip mühendis ise sermayenin toplumsal egemenliğine karşı politik bir bilinç geliştirerek, mühendisi, sermaye karşısında emek cephesinin önderi konumunda algılayacak ve toplumsal değişim projelerinde aktif roller üstlenme eğiliminde olacaktır.

Üçüncü bölümde, tartışmayı kapitalizm bağlamında mühendisliğin işlevi ve mühendislik ideolojilerinden, mühendislerin sınıf konumlarına ve sınıf oluşumlarına kaydırıyoruz. Kapitalist toplumda yaşayan bütün diğer insanlar gibi, mühendisler de kendilerini bilinçlerinde bağımsız olarak bulunan ekonomik sınıf konumlarına dağılmış ve bölünmüş olarak bulacaklardır. Bir başka deyişle, verili bir anda, mühendisler içinde yer aldıkları kapitalist topluma özgü üretim ilişkilerinden türeyen sınıf yapısının içerdiği farklı sınıf konumlarına istemlerinden bağımsız olarak yerleşmiş olacaklardır. Bu durum, ülkeden ülkeye farklılık gösterebileceği gibi, belli bir ülkede dönemler arasında da farklılık gösterebilir. Bu nedenle, mühendislerin bilinçlerinden bağımsız olarak yerleşmiş oldukları sınıf konumlarını belirlemek kuramsal olduğu kadar, ampirik bir sorgulamayı ve araştırmayı da öngörmektedir. Bu amaçla, üçüncü bölümde ampirik açıdan mühendislerin sınıf konumlarını tespit edebilmemize imkan sağlayacak analitik bir çerçeve oluşturmayı hedefliyoruz. Burada dik-

katimizi kapitalizmin iki temel sınıfının uzlaşmaz çıkar çatışmasına ve bu çatışma bağlamında mühendislerin nesnel konumlarının hangi temel sınıfın çıkarlarıyla uyumlu olduğu konusunda yoğunlaştırıyoruz. Bu tartışmayla içi içe geçmiş bulunan mühendislerin sınıf oluşumu, yani sınıflar arası ilişkilerde mühendislerin kendilerini bilinçli olarak nasıl konumlandıkları sorunu, bizi Taylor ve Veblen'e ve böylece birbirleriyle çelişik mühendislik ideolojilerine yeniden götürüyor. Bu bağlamda Meiksins ve Smith'in (1996) somut tarihsel örneklerden yola çıkarak türetmiş oldukları mühendislik örgütlenme modelleri, kuramsal iddialarımızı ilişkilendirebileceğimiz gözlemler sunarak, bu iddialarımızı sınamamıza olanak sağlıyor. Bu açıdan Öncü'nün (1996) Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'ne ilişkin tez çalışmasından hareketle, söz konusu mühendislik örgütlenme modelleriyle karşılaştırmalı olarak Türkiye'deki mühendislerin birlik ve dayanışmasını temsil eden örgütlenme tarzına ait önerme ve gözlemler oluşturuyoruz. Bu tartışmada öne çıkan iddia, TMMOB'un gelişmiş ülke örneklerinde gözlenen mühendis örgütlenmeleriyle karşılaştırıldığında, kendisini açıkça kapitalizm karşıtı bir kimlikle konumlandığı ve bunun gerçekten özgül bir durum olduğudur. TMMOB'un örgütsel kimliğini niteleyen bu konumlanışın, üyelerce ve Türkiye'deki diğer mühendislerce ne ölçüde benimsenmekte olduğunu ise dördüncü bölümde "Türkiye'de Mühendis-Mimar Kimliği ve Meslek Örgütlenmeleri Araştırması"ndan (1998) elde edilen sonuçlar ışığında belirlemeye çalışıyoruz. Çalışmanın beşinci ve son bölümün de ise kuramsal ve ampirik tartışmalardan çıkan sonuçları, "Türkiye'de mühendislik, mühendisler ve meslek örgütlenmeleri" açısından genel olarak değerlendiriyor ve çalışmamızın Türkiye'ye ilişkin sonuçlarını dünya kapitalizminin günümüz koşullarında insanlığın önüne yığıldığı ortak sorunlar bağlamında evrensel bir düzeyde ifade etmeye çalışıyoruz.

## NOTLAR

1) İkinci bölümde ayrıntılı olarak ele aldığımız gibi "zihin" "beden" ikiliği, modern dünyanın özgüllüğünü ifade eden "nesnelci akılcılığın" olmazsa olmaz koşulu olarak belirmektedir. Modern zamanlar veri alındığında, zihni ya da "ruhu"



bedenden “felsefi” olarak ayıran Descartes’dır. Descartes’ın ben dediği şey, “ruhsal bir tözdür ve fikirler barındırır kendinde, fikirler barındırmakla dış dünya bilgileri üzerinde etkindir, daha doğrusu bilgide her zaman ağırlığını koyar. Bu ruhsal töz bedenle birleşmiş de olsa bedenden ayrı bir şeydir” (Timuçin, 1992: 341). Bu felsefi konumlanışın toplumsal sonuçları, tahmin edilebileceği gibi, hiç de masum görünmemektedir. Aklın, “barındırdığı fikirlere” göre dış dünyada nesne(ler) olarak duran beden(ler)i kendi istekleri doğrultusunda tasarlamasının ve biçimlendirmesinin mümkün olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, “aklı” temsil edenlerin “bedeni” temsil edenler üzerinde kontrol kurma gücünü toplumsal olarak meşrulaştırabiliriz. Bu kitapta, mühendisliğin “zihin/beden” ikiliği kabul edildiğinde kazanacağı anlamı, Taylor üzerine sürdürdüğümüz tartışma bağlamında belirlemeye çalışıyoruz. Konunun toplumsal kuram açısından önemi için Turner’a (1992) bakınız. Bireyin bedeninin farkına varmasında ve onu kullanmasında “bilgi”nin ve bu anlamda iktidar ilişkilerinin oynadığı önemli rol için Foucault’nun eserlerine bakılabilir. Bu açıdan Foucault’nun (1993:120-136) cinsellik bağlamında iktidar ve beden ilişkilerinin tarihsel dönemleştirmesi üzerine yazdıklarının önemli olduğunu düşünüyoruz.

2) Bilgi kuramı açısından bu sorun, rasyonalizm/ampirisizm karşıtlığında açığa çıkar. Rasyonalist taraf Kartezyen “ruh/beden” ikiliğini kabul edip, bilgiyi aklın ürünü olarak yorumlar. Ampirisist taraf ise David Hume’un, bilginin aklın ürünü olmayıp, duyumsal gözlemler sonucu kazanılan bir alışkanlık (habit) olduğu yolundaki iddiasını temel alır. Hume’a göre, gerçeklikte var olduğunu ileri sürebileceğimiz “yasa” türü ilişkileri, akıl yoluyla hiçbir zaman kanıtlayamayız. Kant’ın felsefe tarihi açısından önemi, rasyonalist ve ampirisist konumlara eşit mesafeden eleştirel bakabilmesi ve duyumsal gözlemlerin önsel (apriori) kavramlar olmadan mümkün olamayacağını, öte yandan kavramların da duyumsal gözlemlerle elde edilen sezgiler olmadan boş laftan öteye geçemeyeceğini göstermiş olmasından kaynaklanır. Rasyonalizm/ampirisizm karşıtlığının, bugün de, bilgi ve yöntem sorunu bağlamında çağdaş toplumsal kuramda önemini korumakta olduğunu belirtmeliyiz. Bu konular için Fay (1996) ve Morrow’a (1994) bakınız.

3) Toplumsal gerçekliğin sembolik bir gerçeklik olduğunu kabul ediyoruz. Bu nedenle insanın zihinsel gelişimi, içinde yer aldığı toplumda nesnel gerçekliğe yüklenen sembolik anlamlardan bağımsız bir süreç olarak görülemez. İnsanın karşısına çıkan nesnel gerçeklik belli bir özneliğin cisimleşmiş halidir. İkinci bölümde, kapitalizmin toplumsal bir gerçeklik olarak özneliğini tartışırken bu konudaki görüşlerimizi daha açık ifade edeceğiz. Burada vurgulanması gereken, aklın duyumluluğunun, tarihsel sınırlamalarına tabi olarak “fikir” oluşturduğudur. Toplumsal gerçekliğin sembolik olduğunu vurgulayan ve toplumsal kuram açısından bu iddianın sonuçlarını yetkin bir içerikte ele alan bir çalışma için Sunar’a (1999) bakınız.

4) Söz konusu anket 1998 yılında Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği tarafından başlatılan “Türkiye’de Mühendis-Mimar Kimliği ve Meslek Örgütlenmesi” projesinin saha araştırmasında kullanılmıştır. Bu anket ve

saha araştırmasından elde edilen gözlem ve bulgular, kitabın ekler bölümünde sunulmuştur. Dördüncü bölümde, mühendis ve mimarların sınıf konumları ve örgütlenmeleri hakkındaki analitik/ampirik çözümlemede yine bu anketten elde edilen veri tabanından yola çıkılmaktadır. Bu kitapta bundan böyle aksi belirtilmedikçe, ifade kolaylığı sağlaması açısından “mühendis-mimar” kitlesini temsilen “mühendis” sözcüğünü kullanıyoruz. Okuyucu, bu sözcüğü TMMOB üyesi olabilen tüm meslek gruplarını temsilen kullandığımızı dikkat etmelidir.

5) Burada vurgulamak istediğimiz, insanların tarihe bir bilgi biçimi olarak ilgi duymalarından daha çok, varlıklarını zaman ve mekân birliği içinde algıladıkları ve bu nedenle, kendilerini geçmişten geleceğe uzanan “tarihsel” süreçte konumlandırma güdüsüne sahip olduklarıdır.

6) İnsanlığın tarihsel süreçte yetkinleşerek sürekli ileriye doğru bir evrim içerisinde yol aldığı görüşü modern sanayi toplumunun ayrılmaz bir parçası olmuştur. Bu görüş en soyut düzeyde ifade edildiğinde, toplumların ve toplulukların sahip olduğu kültürel farklılıkların göz ardı edilmesine yol açar. Günümüzde öncelikle sanat dallarında etkisini hissettirmiş ve daha sonra toplumsal kuramda önemli bir yönelim oluşturmuş bulunan “post-modern” bakış açısı, modernitenin bu evrimci/ilerlemeci ideolojisinin söz konusu soyut insanlık kavramlaştırmasını “büyük bir masal” olarak yorumlamaktadır. Belli bir düzeyde haklı bir eleştiri olarak beliren post-modernist bakış açısına bilgi kuramı açısından yaklaşıldığında, “relativizme” düşme tehlikesini içermekte olduğu ve bu nedenle “doğruluk iddialarının” nesnel standartlara göre değerlendirilmesini neredeyse imkansız kılan bir sonuç doğurduğunu belirtmek gerekiyor. Bu konular için Fay (1996) ve Morrow’a (1994) bakınız.

7) Bu açıdan öne çıkan belli başlı çalışmalardan bazıları şunlardır: Aglietta (1987); Lipietz (1985); Lash and Ury (1987); Harvey (1989); Turner (1990); Bauman (1992); Amin (1996).

8) Waters’a (1995) göre, bu durum politik “küreselleşmenin” en belirgin sonuçlarından birisi olarak belirmektedir. Az gelişmiş ülke devletleri açısından küreselleşmenin en belirgin sonucu ise bağımlılığın derinleşmesidir (Ayers ve Clark, 1998). Ulusal devletin bağımlılık ilişkileri içerisinde giderek özerkliğini yitirmeye başladığı artık günlük basına bile konu olmaktadır.

9) Martin ve Schumann’ın (1997) “The Global Trap” (Küresel Tuzak) olarak isimlendirdikleri çalışmalarında belirttikleri gibi, dünya nüfusunun %80’i küreselleşen kapitalizmin yüksek değer halkalarının içerisine girememekte ve görece olarak giderek yoksullaşmaktadır.

10) Bu açıdan çarpıcı bir gözlem Wallerstein (1996) tarafından yapılmaktadır. Wallerstein dünya kapitalizminin son iki yüz yılını değerlendirirken, dünyada yaratılan zenginliğin toplam nüfusun ancak %15’i kadar olan üst gelir

grupları arasında paylaşıldığına, geriye kalan %85'inin ise kalıcı ve mutlak bir yoksullaşma içerisinde olduğuna işaret ediyor.

11) Burada “nesnelci akılcılık” kavramı, Max Weber'in modern kapitalizmin özgüllüğünü ifade edebilmek için kullandığı “biçimsel akılcılık” kavramına yakın bir anlam taşımaktadır. Weber'in düşüncesinde modern kapitalizm, insani ilişkilerin hemen her alanda hesaplanabilirlik ilkesine tabi olarak akılcılaştırıldığı (bürokratikleştirildiği) bir toplumsal örgütlenme tarzıdır. Nesnelci akılcılık ise bu süreçte işlevsel olarak önemli bir rol oynayan modern (nesnelci) bilim anlayışının temelini oluşturur. Husserl'in (1994) ifadesiyle, modern bilim nesnelci akılcılığa dayandığı için, bilgi üretiminde “öznel olan her şeyi devre dışı bırakır.” Bu nedenle, modern bilimlerde bilim yapan özne, bilimin konusu olmaz. İkinci bölüme Husserl'in bu iddiasını veri olarak başlıyor ve nesnelci aklın kapitalizm ile ilişkisini sorguluyoruz.

12) Üçüncü bölümde, Meiksins ve Smith'in (1996) karşılaştırmalı bir perspektiften türeterek önerdikleri dört farklı “teknik emeğin örgütlenme” modelini tanıtırken, mühendislerin mesleki kimliklerinin ülkeden ülkeye önemli farklılıklar gösterebildiğini somut örneklerle göreceğiz.

13) Bu aynı zamanda “yabancılaşmış emek” sorunudur. Emek kontrol rejimlerinin tümü, bu sorunun artık değer üretimi üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilmek için geliştirilmiştir. Emek kontrol rejimleri hakkında Richard Edwards'a (1979) bakınız.

14) Veblen'in (1921) “işadami” (“business men”) Schumpeter'in “girişimci”sinin tam karşısını ifade etmektedir. Bilindiği gibi Schumpeter (1934, 1942), girişimciyi ekonomik kalkınmanın itici gücü olarak teknolojik yaratıcılık işlevini yerine getiren toplumsal bir aktör şeklinde kavramlaştırır. Bu nedenle Schumpeter'a göre, girişimci modern kapitalist toplumun adsız kahramanıdır. Veblen'in “işadami” ise bütün amacı “paradan para kazanmak” olan bir “spekülatör”dür. Veblen “girişimci”yi, 18. yüzyıl liberal düşüncesinin yarattığı bir hikâye kahramanı gibi görür. Veblen kendi yaşadığı tarih ve toplumda ekonominin işleyişinin girişimcinin yaratıcılığına değil işadaminin



## İKİNCİ BÖLÜM

---

### SERMAYE KARŞISINDA MÜHENDİSLİK VE MÜHENDİSLER: TAYLOR VE VEBLEN



İlim, ayağa düşerek, . . . bakkalın elinde bir kazanç haline geldi. Sanat insani ve derin değerini kaybederek propaganda aleti ve vahşinin oyuncuğu şeklini aldı. Siyaset, ikbal hırsına ve şöhret emellerine vesile oldu. ... Kimin içinde bir hayvan zekâsı belirmişse bütün kapılar onun için açıldı.

Hilmi Ziya Ülken, Aşk Ahlakı, s.175

Edmund Husserl, Birinci Dünya Savaşının yıkımlarının belleklerde tüm canlılığını koruduğu bir zamanda, 1935 yılının Mayıs ayında, “Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe” başlıklı bir konferans bildirisi sunar. Husserl, 19. yüzyılın sonunda derinleşmeye başlayan Avrupa krizinin nedenini, felsefe ve ondan ayrılarak bağımsız disiplinlere dönüşen modern bilimler ile bu bilimler temelinde örgütlenmiş modern mesleklerin, toplumsal sorunları çözebilmedeki başarısızlıklarında arar. Konuşmasının bir noktasında, krizin temelinde yatan ana etkeni belirleyebilmek için Husserl (1994:83), “Nasıl oluyor da yüzyıllardır kuramsal ve pratik başarılarıyla bu kadar gurur duyan ‘Yeniçağ’ın kendisi, sonuçta büyüyen bir hoşnutsuzluğun içine sürükleniyor, hatta durumunu acil durum olarak algılaması gerekiyor?” diye sormaktadır. Husserl’a göre hoşnutsuzluğun temelinde, nesnelci (objectivist) akıl ve bu akla göre biçimlenen nesnelci bilimsel yöntem yatmaktadır:

... nesnelci bilim nesnel dünya diye adlandırdığı şeyi tüm varolanların evreni olarak kabul ediyor, bunu yaparken bilim üreten öznelğin

hiçbir nesnel bilimde hakkı olan yere gelemeyeceğine dikkat etmiyor. Doğa bilimi okuyana göre salt öznel olan her şeyin devre dışı bırakılması gerekir ... Matematiksel doğa bilim başarıya, olasılığa, kesinliğe, hesaplanabilirliğe dayalı, daha önce akla bile gelmeyen tümevarımları yapmak için mükemmel bir tekniktir. Başarı ölçütü alındığında insan tininin bir zaferidir. Ama yöntemlerinin ve kuramlarının akılcılığı tamamen görecelidir. Kendisi gerçek bir akılcılıktan tümüyle yoksun olan bir başlangıcı varsayar ... öznel olan bilimsel tematik içinde unutulunca, çalışan öznenin kendisi de unutulur ve bilim adamı tema haline gelmez (Husserl, 1994:84-85).

Bilimsel etkinlik nesnelceştiği ölçüde bilimin kendisi nesneleşir ve bir mesleğe dönüşür. Doğal olarak bu süreçte, bilimci de nesneleşir ve etkinlikte bulunacağı bilimsel pratiğin formelleştirilmiş bilgisine sahip olduğu ölçüde, bu pratiği uygulamasına izin verilebilecek bir meslek sahibi olarak kabul edilir. Bu durum aslında, modern toplumların genel örgütlenmesinde öne çıkan kurumsallaşma eğiliminin, “bürokratizasyonun/akılcılaştırmanın” bilimsel temele dayanan mesleklerin örgütlenmesindeki yansımasıdır. Bürokratizasyon denince de akla gelen ilk isim kuşkusuz Max Weber oluyor. Weber’den yapacağımız aşağıdaki alıntı, uzun olmakla birlikte, bizi tartışmamız boyunca değişik açılımlarıyla yönlendireceği benzemekte:

Bürokratizasyon her şeyden önce, yönetsel işlevlerin salt nesnel gerekçelere göre uzmanlaştırılması ilkesinin gerçekleştirilmesine optimum olanak sağlar. Her görev ve bunların yürütülmesi, uzmanlık eğitimi görmüş ve sürekli pratik içinde hep daha fazlasını öğrenen memurlara verilir. İşin “nesnel” biçimde yürütülmesi, her şeyden önce, hesaplanabilir kurallara göre ve “kişilere göre değişmeyen” bir biçimde yürütülmesi demektir.

“Kişisellikten arınmışlık” aynı zamanda “piyasa”nın ve genelde her türlü çıplak ekonomik çıkar uğraşının da parolasıdır. Bürokratik egemenliğin tutarlı biçimde uygulanması, “statü onurunun” azalması demektir. Dolayısıyla, eğer aynı anda serbest piyasa ilkesine kısıtlama da getirilmiyorsa, bu, “sınıf konumu” nun evrensel egemenliği demektir...

Çağdaş kültürün ve özellikle teknik ve ekonomik temellerinin özgüllüğü, sonuçlardaki ... hesaplanabilirliği şart koşturmaktadır ... Bürokrasinin kapitalizme çok uygun gelen özgül niteliği, bürokrasi ne denli “insanlıktan uzaklaşırsa” o denli kusursuz gelişir; resmi işlevlerden sevgi, nefret ve tüm hesaplanamaz kişisel, irrasyonel ve duygusal öğeler ne denli ayıklanırsa, bürokrasi asil niteliğine o denli yaklaşır ... (ve) “nesnel” uzmana o denli gereksinim duyar (Weber, 1986:206).

Bu alıntıda Weber, modern dünyanın “kişilere göre değişmeyen” bir örgütlenme içerisinde insanları bir arada varolmaya zorladığından, bu dünyada ideal olarak sevgiye ve nefrete yer bulunmadığından ve bu dünyanın kusursuzlaştıkça “insanlıktan uzaklaştığından” söz



ediyor.<sup>1</sup> Sanki Husserl'a, "bürokratik örgütlenmenin serpilip geliştiği "Yeniçağ"ın büyük bir hoşnutsuzluğun içine sürüklenmesine niye bu kadar çok şaşırıyorsunuz?" diye sıkıcı bir soru yöneltiyor. Weber, insanlıktan uzaklaşma ifadesiyle, insanlar arasındaki ilişkilerin hesaplanamaz duygusal öğelerden, yani öznelikten ayıklanması durumuna işaret ederken, bunun aynı zamanda kapitalizme çok uygun bir koşul olduğunu ileri sürüyor. Weber'e göre kapitalizm, Husserl'ın ifadesini kullanarak söyleyecek olursak, "salt öznel olan her şeyin devre dışı bırakılması" yönünde toplumsal yapının değişimine baskıda bulunan bir toplumsal ilişkiler örgütlenmesi olarak beliriyor. Böylesi bir toplumsal örgütlenmede doğal olarak, insanlığın uzaklaşmış "nesnel" uzmana gereksinim duyuluyor. İnsanlık ve nesnel uzman sorularına daha sonra döneceğimizi belirterek, tartışmamızı kapitalizm kavramı etrafında geliştirmeye çalışalım.

## SERMAYENİN ÖZNELİĞİNİN YENİDEN ÜRETİMİ YA DA SERMAYENİN GERÇEK BİRİKİMİ

Kapitalizmi, "salt öznel olan her şeyin devre dışı bırakılması" ilkesi temelinde örgütlenmiş toplumsal bir sistem olarak kavramlaştırabileceğimizi ileri sürüyoruz. Öte yandan, tarihsel bir sistem olan kapitalizmin bireye, daha önce hiçbir zaman olmadığı kadar kendi yaşamı üzerinde belirleyici olabilme olanağını da sunduğunu vurgulamamız gerekiyor. Çünkü tarihte ilk defa, kapitalizm ile birlikte, "çeşitli toplumsal bağlar, bireyin karşısına salt kişisel amaçları uğruna kullanılacak araçlar olarak" çıkabilmiştir (Marx, 1979:141). Bu toplumsal sistemin önkoşullarının oluşmaya başlaması 16. yüzyıla rastlar. Marx'ın ifadesiyle, "burjuva toplumu" 18. yüzyılda olgunluğa doğru "dev adımlar" atar ve iki yüzyıllık bir sürede yerkürenin tümünü kapsayacak şekilde, "hiçbir toplumsal sürecin, olası metalaştırılmadan özü itibariyle bağışık kalamayacağı" (Wallerstein, 1996:13) bir yetkinliğe erişir. Toplumsal süreçlerin metalaşması, insanların "piyasa" dışı süreçlerde giderek daha az bir araya gelmeleri anlamına gelmektedir. Her şeyin metalaşması yönündeki eğilim, sermayenin başlıca güdüsünün kendini büyütme oluşundan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, toplumsal yaşamın yeniden üretiminin piyasa yani metalar-arası ilişkilere bağımlılığı, sermayenin kendisini sınırsız büyütmesinin yani birikiminin tarihsel bir sonucudur. Bu açıdan bireyleri zorunlu toplumsal bağlardan (efendi/köle, usta/çırak, ağa/kul vb.) kurtararak onlara öznelliklerini yaşama olanağını bağışlayan kapitalizm, aynı zamanda onları büyük

ölçüde nesnelere, yani metaller aracılığıyla ilişkiye girme koşuluyla sınırlanmaktadır. Böyle bir dünyada ise bireylerin öznel varlıkları, nesnelere dönüştüğü ölçüde soyutlaşmaktadır. Söz konusu bu paradoksal durumu dikkate aldığımız ölçüde, kapitalizmin, modern dünyada belirgin bir eğilim olarak ortaya çıkan nesnelleştirme koşulunu nasıl varsaydığını, bu koşulu nasıl derinleştirdiğini ve Weber' in ileri sürdüğü gibi bu koşulun bürokratizasyon/akılcılaştırma ile nasıl örtüşüp, onunla ahenk içinde bir arada varolduğunu anlayabiliriz.

Marx (1979:495), sermayenin ilk birikiminin ve gerçek birikiminin nasıl gerçekleştiğini ve bunların gerçekleşmesinin ön varsayımlarının birbirlerinden nasıl farklılaştığını çözümlediği Grundrisse'nin 11. Bölümünün alt başlığında, "Tarih içinde bir kez gelişen sermaye, kendi varoluşunun koşullarını yaratır (doğuş koşulları değil, varlığının sonuçları)" diye yazmaktadır. Sermayenin gerçek birikimi, sermayenin varlığının doğurduğu sonuçların yeniden üretilmesidir. Marx'a göre, sermayenin tarihsel oluşumuyla dört sonuç ortaya çıkmakta ve bunlar, sermayenin gerçek birikiminin önvarsayımlarına dönüşmektedir. Marx' ın "temel sistematik koşullar" olarak nitelediği bu önvarsayımlardan ilki, "soyut emeğin" ortaya çıkmasıdır. Soyut emek ise "canlı emek kapasitesinin salt öznel bir varoluş halinde, nesnel varlığının öğelerinden, yani hem canlı emeğin koşullarından (üretim için gerekli olan araçlar), hem de canlı emek kapasitesinin yaşaması, varlığını sürdürmesi için gereken ihtiyaç maddelerinden kopmuş, ayrılmış olarak bulunmasıdır" (Marx,1979:504). Bir başka deyişle, sermaye birikimi her şeyden önce, emeğin tüm nesnel koşullardan bağımsız, mutlak bir soyutluk düzeyinde ayrık bir özne olarak varlığının yeniden üretilmesidir.<sup>2</sup> İkinci önvarsayım, sadece canlı emeğin gereksinimlerini karşılamaya yetecek kadar değil aynı zamanda canlı emeğin artık-değer üretmesini sağlayacak büyüklükte "bir kullanım değerleri birikimidir." Bu anlamda canlı emeğin soyut emek olarak yeniden-üretilebilmesi, üretim ve tüketimde kullanılacak nesnelere biriktirilmiş olarak bulunmasına bağlıdır. Üçüncü önvarsayım, değişimde bulunan taraflar arasındaki ilişkinin özgür bir ilişki olması yani "para dolaşımının" varolmasıdır. "Dolayısıyla, üretici için gerekli ihtiyaç maddelerini dolaysız olarak üretmeyip, mübadele dolayımından geçmek zorunda olan, yine aynı şekilde, yabancı emeği, dolaysız olarak el koymak yerine, işçinin kendisinden satın almak, mübadele

yoluyla elde etmek zorunda olan bir üretimin” mevcut bulunması gerekmektedir (Marx 1979:504). Dördüncü önavsayım, sermayenin gerçek birikiminin iradi ögesini oluşturur. Bu irade ise, toplumsal üretime kapitalist içeriğini kazandıran ve kendisini, üretim faaliyetinin nihai amacını “emeği satın alarak parasal varlığını korumak ve değerini artırmak isteyen para” olarak dışavuran sermayenin öznelliğidir. Kısacası, en soyut düzeyde ifade edildiğinde, sermayenin gerçek birikimi her şeyden önce, sermayenin öznelliğinin toplumsal olarak yeniden üretilmesidir. Bu başarıldığı ölçüde, sermayenin maddi birikimi mümkün olur.

Biz bu çalışmada, sermayenin öznelliğini modern dünyanın kişilerden bağımsız fakat onlara egemen olan Öznesi olarak kavramlaştırıyoruz; ve modern dünyada nesnelci aklın, toplumsal varoluşun tüm alanlarında kurduğu hükümlerliliğin nedenlerini, egemen Özne'nin öznelerle yaptığı çağrıda ve bu çağrıya öznelerin kendi konumlarından verdikleri yanıtlarda arıyoruz. Özne'yi tüm öznelerin karşısında, “onlardan bağımsız bir varlık, onların yanı sıra ortaya çıkan tikel bir varlık” (Marx, 1979 :517) olarak görüyoruz. Özne'yi hemen her yerde hazır bulunan, dünyayı özneler için düzenleyen ve anlamlı kılan ve böylece onların “egemen öznesi ve maliki” gibi beliren bir gestalt, bir duyuş ya da algılama tarzı olarak düşünüyörüz. Tartışmamızda geldiğimiz bu noktada yeniden ifade edecek olursak, bu çalışmada mühendisleri, Özne ile istemlerinden bağımsız zorunlu bir ilişki içerisinde bulunan ve bu ilişkiyle “hesaplaşmak” durumunda olan özneler olarak kavramaya çalışıyoruz. Bu açıdan mühendislik kimliklerini ve bunlarla ilişkilendirilebilecek ideolojileri, Özne'nin mühendisliği ve mühendisleri nasıl konumlandırdığına ve bu konumlandırışın, mühendislerin mühendisliği ve kendilerini olası konumlayışlarıyla örtüşüp örtüşmediğine ve bunların birbirlerini olumlayıp olumlamadığına bakarak incelemeye çalışıyoruz. Özne için mühendislik ve mühendisler için mühendisliğin birbirlerini olumlamadıkları durumlarda ortaya çıkan çelişik mühendislik ideolojilerini, her ikisinin de temellerinde yatan akılcılık tarzları açısından ve modern teknoloji ve bilim ile kendileri arasında kurdukları ilişki bağlamında değerlendiriyoruz.

## MODERN DÜNYANIN BİREYİ: SERMAYE OLARAK İNSAN

Modern dünyada kişilerden bağımsız fakat onlara egemen olarak varolan bir Özne'den söz ederek, onu sermayenin özneliliği ile eşitledik. Böylece modern dünyanın tarihsel özgüllüğünü temsilen imgelemimizde kurgulayabileceğimiz özneliliği, tüm yaşamsal etkinliğini parasal değerini artırmak isteyen soyut metafizik bir varlığa indirgemiş olduk. Kuşkusuz, bu büyük bir saçmalık olarak görülebilir, çünkü somut, yaşayan bir kişi olarak böyle bir insanın yani böyle bir öznenin varolmadığı, varolamayacağı düşünülebilir. Öte yandan, “insanların çok çeşitli olan ilişkilerini tek bir yararlılık ilişkisine indirgemedeki görünüşteki saçmalık ve bu görünüşteki metafizik soyutlama, modern burjuva toplumunda tüm ilişkilerin, pratikte tek bir soyut parasal-ticari ilişkiye bağımlı kılınmış olmasından kaynaklanmaktadır” (Marx & Engels, 1997:17). Bu tam da kişiyi, Weber'in belirttiği gibi, “hesaplanabilir kurallar” ile “kişilere göre değişmeyen” ilkeler temelinde “nesnel” bir biçimde işleyen ve ünlü yönetim guru Peter Drucker'ın özlü ifadesiyle, tüm amacı “ekonomik (parasal) sonuç” elde etmek olan, modern örgütlenmeler içinde yer alabilmesi için her türlü “sevgi, nefret ve tüm hesaplanamaz kişisel, irrasyonel ve duygusal” niteliklerini insani varoluşundan “ayıklamaya” zorlayan, onu böylesi bir seçim sorunuyla karşı karşıya bırakan modern yaşamın gündelik saçmalığıdır.<sup>3</sup> Aslında, bu çağrıyı olumlayarak her ilişkiyi bir “fayda” ve faydalanma bağlamında para ilişkisi olarak nesnelleştirebilen kişi için söz konusu bu soyut metafizik varlık, saçma bir varoluşu değil tam aksine, düşünülebilecek en akılcı varoluşu imgelemektedir.<sup>4</sup> Böyle bir varoluşun, her ne türden olursa olsun, hiçbir hükümler tanımayan, din, doğa anlayışı, toplum, devlet örgütü gibi insani varoluşu derinden etkileyen tüm kategorileri “amansız bir eleştiriden geçirip,” aklın yargı gücü önünde “varoluşunu doğrulamak ya da varolduktan vazgeçmek zorunda” bırakan ve böylece her şeye uygulanabilecek “tek ve eşsiz” ölçü olarak eleştirel akli temel alan, Aydınlanma'nın filozoflarının imgelediği akılcı insanın varoluşuyla arasında pek bir benzerlik olmadığı açıktır (Engels, 1995:59-61).<sup>5</sup> Buna karşın bu iki varoluş, bu iki öznelilik, yani her şeyin “tek ve eşsiz” ölçüsü olarak parayı temel alan nesnelci akılcılık (ekonomik akılcılık) ile her şeyin

“tek ve eşsiz” ölçüsü olarak eleştiriyi temel alan özdeksel (maddeci) akılcılık, birbirleriyle simbiyotik bir ilişki içindedir.

Marx' ın burjuvazinin çocukluk dönemi olarak nitelediği bütün bir 18. yüzyıl boyunca bu iki öznellik, karşılarında ortak bir tehdit olarak duran ve mutlakıyetçi devletler tarafından korunmakta olan feodalitenin, politik, dinsel ve duygusal ayrıcalık ve imtiyazlar dünyasını bulmuşlardır. Bunlardan ilki, yani sermayenin özneliği olarak beliren ekonomik akılcılık, sanayi ve ticari etkinliğin karşısında güçlü bir engel oluşturan meslek, gedik ve loncalardan oluşan tekelci yapı ve ayrıcalıkların kaldırılmasını, toplumsal zenginliğin artırılmasının önkoşulu biçiminde vaz etmiş ve mutlak monarşinin mutlak alternatifi olarak, serbest ticaret ve serbest rekabet ilkesi doğrultusunda siyasal iktidarı ele geçirmiştir. <sup>6</sup>

Burada belirtmek gerekir ki İngiltere'de burjuvazinin iktidara yöneldiği tarihte ortaya çıkan ekonomi politiğin, bir disiplin olarak serbest ticaret doktrinini ülküleştirmesi, onun, sermayenin akılcılığının saf ve en gelişmiş biçimini oluşturduğunu gösterir. Bu açıdan, klasik ekonomi politiğin ve bir ölçüde onun türevi olan modern “ekonomi biliminin” (economics) öznesine, homo economicus'a, yukarıda modern dünyanın egemen öznesi olarak belirttiğimiz sermayenin özneliliğinin, yani insanların çok çeşitli ilişkilerini parasal bir büyüklük cinsinden tek boyutlu bir “fayda” bağlantısına indirgeyen özneliliğin, en rafine ve aynı anlama gelmek üzere en safdilli dışavurumu olarak yaklaşmak mümkündür.<sup>7</sup> Burjuva yaşam tarzının en amansız eleştiriminin, Marx'ın, klasik ekonomi politiğin eleştirisine yaşamının önemli bir bölümünü adamasının arkasındaki en önemli nedenin, ekonomi politiğin rasyonel bireyi ile sermayenin akılcılığı arasındaki ideolojik örtüşme olduğunu söylemek, sanırız yanlış olmayacaktır. Nitekim Marx, ekonomi politiğin, sermayenin kendi bilimi olarak gelişip ilerleme göstermesini, temel varsayım ve kavramlarını giderek daha fazla sermayenin gerçek birikiminin önvarsayımlarına yakınlaştırmış olmasından izlemiştir:

Ricardo'nun, Mill'in, vb., Smith ve Say'a göre gerçekleştirdikleri büyük ilerleme şudur ki onlar insanın varoluşunun ... önemsiz hatta zararlı olduğunu söylerler. Üretimin gerçek ereği, bir sermayenin gereksinimlerini sağladığı işçi sayısı değil, ama getirdiği faizlerin miktarı, yıllık ekonomilerin tutarıdır onlara göre. Bir yandan emeği iktisadın tek il-

kesi durumuna getirirken, bir yandan da ücret ile sermaye çıkarlarının birbirleriyle ters orantılı olduklarını, ve genel kural olarak, kapitalistin ancak ücreti, işçinin de ancak sermaye çıkarlarını kıskarak kazanabileceklerini tam bir açıklıkla açıklamış bulunması, modern ... iktisadın iyiden iyie mantıksal büyük bir ilerlemesi oldu. Ona göre olağan ilişki, tüketicinin sömürülmesi değil, ama kapitalist ve işçi için birbirlerini karşılıklı olarak sömürmeye çalışması olgusudur (Marx, 1976:172).

Burada Marx, ekonomi politiği, emeği, zenginliğin tek ilkesi duruma getirirken kendisiyle çelişkiye düşerek, modern iktisadi yaşamın temelinde sermaye-emek çelişkisinin yattığı ilkesini belirlemiş olmayı, kendi adına gösterdiği mantıksal büyük bir ilerleme olarak değerlendirmektedir. Bu çelişki, ekonomi politiğin sınırlarını tayin eder; onun sadece sermayenin bilimi olduğunu değil, daha da önemlisi, sermayeyi, eleştirel aklın hiç bir hükümlerle tanımayan mahkemesinde yargılayamayacağını açığa çıkarır. Marx'a göre, ekonomi politiğin bu çelişkisi, iktisatçıların "özel mülkiyeti" veri almaları sonucunda sermayenin öznelliğini benimsemiş olmalarının dışavurumundan başka bir şey değildir.

Ekonomi politik, özel mülkiyet olgusundan yola çıkar. Onu bize açıklamaz. Sonradan kendisi için yasa değeri taşıyan genel ve soyut formüller biçiminde, özel mülkiyetin gerçeklikte izlediği maddi süreci dile getirir. Bu yasaları anlamaz, yani özel mülkiyetin özünden nasıl çıktıklarını göstermez. Ekonomi politik, emek ile sermayenin . . . ayrılma nedeni üzerine bize hiçbir açıklama vermez (Marx, 1976:152).

Smith'den Say'a, ve ondan Ricardo'ya, Mill'e, vb. kadar, sanayi sonuçlarının Ricardo ve Mill gibilerine daha gelişmiş ve daha çelişki dolu göründükleri ölçüde, ekonomi politiğin kinizmi, sadece Smith'e oranla büyümekle kalmaz, ama ayrıca, olumlu planda, Ricardo ve Mill gibileri, hem de sadece kendi bilimleri daha tutarlı ve daha doğru bir biçimde geliştirdiği için, insana yabancılaşmada, kendilerinden öncekilerden daha ileri giderler. Etkin biçimi altındaki özel mülkiyeti özne ... durumuna getirmeleri sonucu, gerçekliğin çelişkisi, onların ilke olarak benimsemiş buldukları çelişkilerle dolu öze tastamam karşılık düşer. Sanayi parçalanmış gerçekliği, bunu çürütmek şöyle dursun, onların kendiliğinde parçalanmış ilkelerini doğrular. İlkeleri, gerçekte bu parçalanmanın ilkesidir (Marx, 1976:182-183).

Kısacası, klasik ekonomi politiğin ilkelerinin çelişkisi, modern dünyanın egemen Öznesinin, sermayenin, gerçek çelişkisinin doğrulanmasıdır. Ve bu doğrulama her şeyden önce, sermayenin üretken emeği nasıl konumlandığını görmemizi sağlar, Sermaye emeğin karşısına, insan olarak, "yabancı" bir varlık biçiminde çıkar ve "emeğin ve emek

ürününün kendisine ilişkin olduğu(nu), emeğin kendi hizmetinde bulunduğu(nu) ve emek ürününün kendi kullanımına yaradığı(nı)” yaz eder (Marx, 1976:164). Böylece çelişki çözülmüş gibi görünür: Bütün değerlerin yaratıcısı olduğu kabul edilen emeğin, yani insanın, sermayenin kullanımını dışında hiçbir değeri yoktur. Bu durumda, sermayenin egemenliğinde var olduğu süre içerisinde emeğin, yani gerçek üretken öznenin –ki o artık bir nesne yani metadır– kendisini nasıl konumlandırabileceği açık bir şekilde kavranabilir:

Sermaye olarak, işçinin değeri arz ve talebe göre yükselir ve hatta varoluşu, yaşamı, fizik bakımdan, ve herhangi bir meta arzına benzer bir meta arzı olarak bilinir. İşçi sermayeyi üretir, sermaye işçiyi; öyleyse o kendi kendini üretir, ve insan, işçi olarak, meta olarak, tüm hareketin ürünüdür. Artık bir işçiden başka bir şey olmayan insan için –ve işçi olarak–, kendi insan nitelikleri, kendisine yabancı olan sermaye için var oldukları ölçüde vardırlar. ... Demek ki, sermaye artık işçi için olmadığını düşünür düşünmez –zorunlu ya da keyfi düşünce–, işçi artık kendisi için yok demektir, işi, öyleyse ücreti yoktur, ve o insan olarak değil, ama işçi olarak var olduğundan, kendini toprağa gömdürebilir, aklıktan ölebilir, ...İşçi ancak sermaye olarak kendisi için var olur olmaz, işçi olarak vardır ve bir sermaye onun için var olur olmaz, işçi olarak vardır. Sermayenin varoluşu onun varoluşudur, yaşamıdır, ve sermaye onun yaşamının içeriğini ona kayıtsız olan bir biçimde belirler (Marx, 1976:171).

Buraya kadar sürdürmüş olduğumuz tartışmanın bir özeti niteliğindeki bu alıntıdan, insanın işçi olarak var olduğu durumda aslında sermaye olarak var olduğunu, öte yandan sermaye olarak var olduğu durumda ise insan olarak varolmadığını okuyoruz. Bunun temel nedeni, sermaye olarak insanın yani işçinin, insani niteliklerinin, yukarıda modern dünyanın egemen Öznesi olarak tanımladığımız sermaye için var oldukları ölçüde varolabilmesidir. Egemen Özne ise kendi kullanımını ve faydası dışında kaldığı ölçüde insanın tüm insani niteliklerine kayıtsızdır. Bu nedenle, sermaye için insan bir nesneden başka bir şey olamaz ve böylelikle insanla olan ilişkisinde sermaye “salt öznel olan her şeyin devre dışı bırakılması” ve işlerin “hesaplanabilir kurallara göre nesnel biçimde yürütülmesi” beklentisindedir. Bu beklentiyi yerine getiren insan kendisi için insan değildir. Kendisi için olmayan bir şey doğal olarak kendisinden uzaklaşır. Bir başka deyişle insan, sermayenin rasyonellerini olumladığı ölçüde kendisinden, ya da Weber’in dediği gibi, “insanlıktan uzaklaşır” ve bürokratik örgütlenmenin öngördüğü “kişiselliğinden arınmış” insana dönüşür. O halde, modern dünyanın özgül organizasyon ilkesi olarak beliren “kişilere göre değişmeyen yönetim” ilkesi (bürokrasi), sermayenin hükümlerini genişletmesi ve derinleştirmesine koşut olarak, toplumsal örgütlenmenin hakim ilkesi konumuna gelmektedir. Böyle bir toplumsal oluşumda ise yukarıda daha önce belirttiğimiz gibi nesnel uzmana ihtiyaç belirmektedir.

FREDERICK W. TAYLOR:  
İNSANIN SERMAYELEŞTİRİLMESİ YA DA  
“BİLİMSEL YÖNETİMİN İLKELERİ”

Philadephia’da dünyaya gelen Frederick Winslow Taylor (1856-1917) sadece “nesnel” bir uzman olmayı başarmadı, o aynı zamanda “alaydan” yetiştirme bir mühendis olabilmenin de üstesinden geldi. Hemen tüm orta sınıf Amerikan ailelerinin çocukları için düşleyeceği gibi, Taylor’ın ailesi de onun Harvard’da hukuk okumasını gönülden arzuladılar. Fakat rivayete göre, doktoru, “gözleri bozuk olan” Taylor’a bir muayene sırasında kör olmak istemiyorsa okumaktan vazgeçmesi gerektiğini salık verdi. Böylece hukuk kariyeri başlamadan biten Taylor okuma yükü olmayan bir iş arayışına yöneldi. 1874-1878 yılları arasında küçük bir atölyeye çırak olarak girdi ve burada torna ve tesviye işlerinde uzmanlaştı. 1878 yılında Midvale Steel Works şirketinden aldığı bir teklifi kabul ederek olgunluk dönemi çalışma yaşamına, düz işçi olarak başladı. Bu şirkette Taylor sürekli yükselerek, sırasıyla zaman denetçisi, makine operatörü, takım şefi, ustabaşı, yardımcı mühendis ve daha sonra da başmühendis unvanlarını kazandı. Midvale’deki parlak kariyerine Bethlehem Steel Works şirketinde devam ettikten sonra bağımsız bir yönetim danışmanı olmayı tercih etti. Mühendis kimliğini öncelikle atölyede kazanan Taylor, danışman kimliği altında pek çok mektepli mühendise hiçbir zaman nasip olmayacak bir popülarite kazanarak, Amerikan iş dünyasında ve akademi çevrelerinde hatırı sayılır bir düzeyde kabul gördü.

1895 yılı Taylor’ın yaşamında önemli bir dönemin başlangıcı görünümündedir. Taylor 1895’ de Amerikan Makine Mühendisleri Derneğinin (AMMD) yıllık toplantısında “A Piece Rate System” (Bir Parça Başı Sistemi) başlıklı bir tebliğ sundu.<sup>8</sup> Toplantı katılımcıları “tebliğin parça başı kısmını dikkate aldılar ve tartıştılar”; yönetim tekniği ile ilgili kısmına ise ilgi duymadılar.<sup>9</sup> Aslında Taylor tebliğinin bu kısmının özgün ve yeni bir bakış açısı içerdiği inancındaydı ve bu ilgisizlikten dolayı büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı. Başarısız girişimi karşısında yılmadan yoluna devam eden Taylor, sekiz yıl sonra 1903 yılında, yine aynı toplantıda ilk tebliğinin geliştirilmiş bir versiyonunu bu defa “Shop Management” (İşyeri Yönetimi) başlığı altında sundu.<sup>10</sup> Sonuç ilk den-



emeden daha kötü oldu. Taylor'ın tebliği bu defa neredeyse tümüyle bir yana itildi ve göz ardı edildi. Person'ın aktarmasına göre, sadece "vizyon sahibi" birkaç adam ile Henry R. Towne isminde AMMD'nin bir zamanlar başkanlığını yapmış ve mühendislikten çok girişimci ve yönetici olarak yaşamını sürdürmüş bir zat, Taylor'ın fikirlerinden derinden etkilenmiş görünüyordular.<sup>11</sup>

Aslında 1886 yılında Taylor daha henüz AMMD'nin bir yıllık bir üyesi-yken katıldığı ilk yıllık toplantıda, Towne "The Engineer as Economist" (Ekonomist Olarak Mühendis) başlıklı kuramsal bir konuşma yapmıştı. Bu konuşmadan genç Taylor çok etkilenmiş ve Towne'nin görüşlerinden hareketle izleyen yıllarda kendi pratik yönetim ilkelerini geliştirmeye çalışmıştı. Nitekim Taylor Towne'ye borcunu ödemek için "Shop Management"ın önsözünü ona ayırmıştı. Bu önsöz sadece Towne'nin değil belki ondan daha çok Taylor'ın mühendisliğe ve mühendise yüklediği temel anlamı aydınlatması bakımından tarihsel bir belge niteliği taşımaktadır. Bu önsözde Towne "The Engineer as Economist" başlıklı konuşmasına gönderme yaparak, mühendisliğin işlev ve başarısını belirlemenin tek ölçüsü olarak para biriminin, yani doların, kullanılması gerektiğini ileri sürmekte ve Taylor'ın eserinin bu önermeden hareketle yeni bir "bilimin," "Sanayi Yönetimi Biliminin," habercisi olduğunu duyurmaktaydı. Towne'ye göre bu bilim açısından mühendislik bir yönetim işlevidir; ve

Dolar, mühendisliğin, bazı durumlarda maliyetlerin göz ardı edilebileceği askeri mühendislik ve denizcilik mühendisliği dışındaki tüm dallarındaki mühendislik uygulamalarında, kurulan hemen her denklemin son terimidir. Başka bir deyişle, mühendisin doğru işlevi yalnızca fiziksel problemlerin nasıl çözüleceği sorusundan ibaret olmayıp, aynı zamanda bunların en ekonomik yolla nasıl çözülebileceği sorusunu da içermektedir veya böyle olmalıdır. Örneğin, bir demiryolunun bir vadinin üzerinden geçmesi gerekebilir. Açıkça görülebileceği gibi, bunun, yarığın toprakla doldurularak gerçekleştirilebileceğini ileri sürmek için mühendise gerek yoktur; ancak, bunun mu yapılması yoksa köprü mü kurulması gerektiği kararının verilmesi ve maliyeti toprak dolguyla karşılaştırılması gereken ve bu hizmeti, güvenli ve en ucuz bir biçimde yerine getirecek köprü'nün tasarımı konusunda ancak bir köprü mühendisi yeterli beceriye sahiptir. Bu nedenle, mühendis, mesleğinin doğası gereği ekonomisttir. Onun görevi yalnızca tasarlamakla sınırlı olmayıp aynı zamanda en iyi ekonomik sonucu verecek biçimde tasarlamaktır. Güvenli olmayan bir yapı veya çalışmayan bir makine tasarlayan bir mühendis kötü mühendistir; bunları, güvenli ve çalışabilir ancak gereksiz ölçüde pahalıya çıkacak biçimde tasarlayan mühendis yoksul mühendistir ve genellikle düşük bir ücret kazandığı söylenebilir; iyi bir işi makul bir maliyetle yürütülebilecek biçimde tasarlayan mühendis güçlü ve genellikle başarılı bir mühendistir; en iyi işi en düşük maliyetle yapan ise eninde sonunda mesleğinin zirvesine çıkar ve genellikle de bunun karşılığı olan ödülü kazanır (Taylor,

1947: 6-7 içinde).

Taylor üzerine tartışmamızı derinleştirmeden önce burada ilk saptamamızı yapmak durumundayız. Towne ve Taylor modern dünyanın egemen Öznesinin çağrısını olumlamakta ve mühendisliğin “tek ve eşsiz” ölçüsünün para olduğunu ifade etmektedirler. Yukarıdaki alıntı bu konuda hiçbir şüpheye yer vermeyecek düzeyde sarıhtır. Bir başka deyişle, onların akılcılığı sermayenin akılcılığıdır (yani ekonomik akılcılık) ve bu anlamda sermayenin, mühendis kimliğinde insanı nasıl konumlandırıldığını bize açıklamaktadır. Yukarıda Marx’a göndermeyle sermaye için insanın anlamını belirlemeye çalışırken, kendi kullanımını ve faydası dışında kaldığı sürece sermayenin, insanın varoluşuna ve onun tüm insani niteliklerine kayıtsız kaldığını belirtmiştir. Bu açıklıkta olmasa da çok benzer bir şekilde, Towne başarılı mühendisi tanımlarken – ki bu aynı zamanda onun için mühendisin tanımlanmasıdır – sermayenin kullanımı ve faydası açısından mühendisliği temel almaktadır. Ona göre mühendisin sağlayacağı tek yarar maliyetleri düşürmek yani para kazandırmaktır. Bunu beceremiyorsa düşük ücret alacak, yoksullaşacak ve belki de bir gün işsiz kalacaktır. Bir başka deyişle, bu son durumda mühendis sermaye için varılmayacaktır. Öyleyse o, “kendini toprağa gömdürebilir, açlıktan ölebilir ...” Towne, Taylor ve Sermaye ise bu duruma kayıtsız kalacaklardır.

Taylor’a dönecek olursak söyleyebileceğimiz en anlamlı şey AMMD üyelerinin büyük çoğunluğunun aksine, Sermaye’ nin ona hiç kayıtsız kalmamış olmasıdır. Taylor sadece “en iyi işi en düşük maliyetle yapabilmenin koşullarını çalışmış olduğu işletmelerde gerçekleştirmiş olması nedeniyle mesleğinin “zirvesine” çıkıp en yüksek ücreti almakla kalmamış, bugün bile sermayenin rasyonelleri açısından geçerliliği inkâr edilemeyecek üretim ve organizasyon yönetimi ilkelerini, kendi adına mal edebilme başarısını göstermiştir. Bilindiği gibi Taylor’ın ilkelerinin mantıksal sonuçlarının genişletilmesinden başka bir şey olmayan Fordizm aracılığıyla Taylor, yirminci yüzyıl kapitalizminin genel içeriğini büyük ölçüde şekillendirmiş ve belki de tam da bu nedenle bu yüzyılın en başarılı “yönetim danışmanı” olmuştur.<sup>12</sup>

Taylor (1997) neredeyse kendi adıyla özdeşleşmiş olan Principles of Scientific Management’a (Bilimsel Yönetimin İlkeleri) “yönetimin temel hedefi”ni tanımlayarak başlamaktadır. Ona göre bu hedef, “tüm çalışanların tek tek maksimum refahını sağlamaya bağlı olarak işverenin maksimum refahını sağlamak olmalıdır.” (Taylor, 1997:21). Taylor bu hedefin, tartışılmasının bile gereksiz bir gerçek olduğunu düşünmekle birlikte, sanayi dünyasında işçi örgütleri ve işveren örgütlerinin çoğunluğunun, karşılıklı ilişkilerinde sorunları, her iki tarafın da çıkarlarına uyumlu bir şekilde çözülemeyeceğine inanmalarından dolayı göz ardı edilip, unutulduğu görüşündedir. Bu durumun bir sonucu olarak, modern sanayi toplumlarında “işçi ve işverenin temel çıkarlarının ister istemez zıt olduğu görüşü” hakimdir. Oysa “bu görüşün aksine bilimsel yönetim, bu iki grubun gerçek çıkarlarının aynı olduğunu ileri sürmektedir” (Taylor, 1997:22). Taylor daha açık bir ifadeyle, bilimsel yönetim sayesinde “hem işçinin en çok istediği yüksek ücreti alabileceği (ni), hem de işveren (in) üretimini istediği gibi düşük işgücü maliyetiyle gerçekleştirebileceği (ni)” iddia etmektedir. Kısacası, Taylor Bilimsel Yönetimin İlkeleri’nde, sermayenin temel çelişkisinin yani “kapitalist ve işçinin birbirlerini karşılıklı olarak sömürmeye çalışması olgusunun” bir yanılmadan ibaret olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bu konuda Taylor mühendis ve yöneticilere seslenerek:

Mühendisler ve yöneticiler olarak bizler, toplumun diğer katman ve

kesimlerinden çok daha fazla bu konulardan haberdar olmak ve sadece işçileri değil, bütün ülkeyi doğrular konusunda eğitip aydınlatarak bu yanlış fikirlerle savaşmak için başlatılan hareketin başına geçmek durumundayız. Ancak, hâlâ, uygulamada bu konularda hiç bir şey yapmıyoruz ve meydanı çoğu yanlış bilgilendirilmiş ve yönlendirilmiş işçi tahrikçileri ve çalışma koşullarından habersiz cahil, hisleriyle hareket eden kişilere bırakmış durumdayız (Taylor, 1997:27).

demekte ve onları göreve çağırmaktadır. Bu çağırışı kabul edenler “hisleriyle hareket edenlerin” aksine akıllarıyla eyleme geçmeli ve temel ilke olarak

... bütün teknik işlerde, işin yapılabilmesi için gereken özelliklere sahip olan bir işçinin, gerek eğitimsizlik gerekse zihni kapasite yetersizliği sonucu beraber çalıştığı kişiler ya da üstlerinin yardım ve rehberliği olmadan bu işi tam olarak anlayamayacağı, onun tüm hareketlerinin altında yatan ve son derece önemli sonuçları olan bir bilimin olduğunu (Taylor, 1997:33)

kabul etmelidirler. Ayrıca, söz konusu bu temel ilke doğrultusunda “bilimsel” kurallara göre yönetilen bir işletmede “yönetimin idareyi ele alması ve işçilere bırakılan işlerin büyük bölümünü üstlenmesi” gerekmektedir (Taylor, 1997:34). Bu tür bir yönetim değişiminin mühendislere sermaye ile emek arasındaki ilişki bağlamında yüklediği anlamın ve işlevin ne olduğunu tartışmadan önce Taylor’ın, bilim sözcüğünü ne anlamda kullandığını belirtmemiz gerekiyor. Taylor’ın bilim kavramı, bilim tarihinde bilimsel bilginin ne olduğu üzerine sürdürülen çetin ve karmaşık tartışmalarda ileri sürülen bilim kavramlarıyla karşılaştırıldığında trajikomik bir naifliğe sahip görünüyorsa da, kapitalist üretimin rasyonelleri açısından değerlendirildiğinde, belki de en doğru bilim anlayışını temsil ediyor. Taylor’a göre bilim, herhangi bir işin (yük taşıma, duvar örme, kürekle aktarma, kesme vb.) gerçekleştirilmesinde yer alan “gereksiz hareketlerin elenmesinden sonra,” bu işi “kural, kanun ve formüllerle” “en hızlı ve uygun hareketlerle en uygun araçları bir araya” getirerek yapabilmekten ibarettir:

Birçok durumda bilim, işçinin işinin az bir bölümünü yapması için gereken hareketlerin zaman etüdünün yapılmasıyla ve basit analizleriyle geliştirilir. Bu çalışma, genellikle elinde bir kronometre ve çizgili defter bulunan bir adam tarafından yerine getirilir (Taylor, 1997:101).

Böylece Taylor, işi yani bilimi, zamanın bir fonksiyonuna indirgemekte, zamanı ise çalışan “adamların” hareketlerinin hızıyla ölçmektedir. Bir başka deyişle, Taylor için işçi hareketlerinin hızı, gözlenebilen bir üretim aracı olarak bilimin nesnesidir; ve bir nesne olduğu için

de kendi iradesinden bağımsız olarak hareketleri planlanabilen bir şeydir. Bir bilim geliştirirken geçilmesi gereken aşamalar ise ona göre şunlardır (Taylor, 1997:101):

1. Yaklaşık 10-15 tane, tercihen ülkenin farklı yerlerinden ve farklı kuruluşlarından, analiz edilecek özel bir iş için uygun adam bulun.
2. Bu adamların incelenecek işi yaparken kullandıkları araç ve gereçler ile tüm temel hareket ve faaliyetler bütününü inceleyin.
3. Tüm bu temel hareketlerin yapılması için gereken zamanı bir kronometre yardımıyla belirleyip, işin yapılması için gereken en hızlı yolu seçin.
4. Tüm yanlış, yavaş ve faydasız hareketleri eleyin.
5. Bütün gereksiz hareketleri eleddikten sonra, en hızlı ve uygun hareketlerle en uygun araçları bir araya getirin.<sup>13</sup>

Bilimin yanlışta tahammülünün olmadığı, toplumsal teoride hemen tüm epistemolojik konumlanışların genel olarak kabul ettikleri temel bir varsayımdır. Epistemolojik konumlanışlar arasındaki çatışma ve uyumsuzluk, daha çok, yanlışın nasıl tanımlandığından kaynaklanmaktadır. Nesnelci (objektivist) olarak adlandırılan konumlanışa göre gerçekliğin doğru bilgisi, öznenin iradesinden bağımsız olarak mevcuttur ve bilimin temel amacı, nesnel gerçekliğin bilgisine ulaşabilmektir. Bu anlayış açısından yanlış, nesnel gerçekliğin öznenin algıladığı biçimiyle gerçekliğe tekabül etmemesi durumunda ortaya çıkmaktadır. O halde yanlış, gerçekliğin kendi varoluşunda değil, öznenin algılamasında ya da daha geçerli bir ifadeyle öznenin bilişinde, kavrayışındadır. Bu durumda bilimin herhangi bir faydasından söz edilebilirse, bunun nesnel gerçekliğin doğru bilgisinin tespitiyle hareketle, öznenin yanlışını düzeltmek olduğu söylenebilir. Bu nedenle nesnelci konumlanış açısından bilimin temel işlevi, insanların “amaçlarını” daha etkili gerçekleştirebilmelerine olanak sağlayan teknik ya da metotları oluşturan bir tür kontrol aracı olmasıdır. Amaç olarak tanımlanan sorunsal ise bu yaklaşımda, bilimin kapsamı içerisinde değildir. Başka bir deyişle insanın yönelebileceği herhangi bir hedef amaç olabilmektedir.

Bu açıdan Taylor’un bilim kavramına yeniden dönülecek olunursa, bilimin amacının sürdürülmekte olan faaliyetlerin en hızlı şekilde gerçekleştirilmesi olduğu netleşmektedir. Ancak bu türden bir kavrayışta bilimin amacının niçin bu olduğu yanıtıdır. Bu, bir önvarsayım olarak, bilimi geliştirecek olan kişi için veri bir hedefdir. Bu ise tüm amacı özneliği elemek olan bilimin bizzat kendisinin, öznel bir başlangıca sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bu bölümün başında Husserl’den bir alıntıyla işaret edildiği gibi bilimi geliştiren öznenin (yönetici/mühendis) yöneliminin, öznel olanın (işin en hızlı yapılma şeklinin) bilimsel tematik içerisinde unutulması sonucunda, bilimin konusu haline gelememesidir. Bir işin neden en hızlı biçimde yapılması gerektiği hiçbir şekilde sorulmamakta, doğruluğu ya da yanlışlığı sorgulanmayan verili bir durum olarak kavranmaktadır. Bu durum bir kere

kabul edildiğinde ise herhangi bir işin bu tanımlama etrafında doğru ya da yanlış yapıldığı kolayca belirlenebilmektedir. Buna göre, bir işçinin yapmakta olduğu işi, başka bir teknik ya da metot kullanarak daha hızlı yapabilmesi mümkün ise işçi, mevcut durumda yanlış yapmakta yani bilimsel olamamaktadır. Bilimin bu noktadaki görevi, işçinin hızlanmasını engelleyen koşulları ayıklayarak, mevcut işini başka herhangi bir koşulda daha hızlı yapamayacağı şekilde planlamaktır. Bu ise, önceki durumda yavaş olan öznenin (işçinin), özneliğinin elinden alınarak hızlı çalışan bir nesneye dönüştürülmesidir. Bu anlamda, işçi artık kendisi için özne olmaktan çıkıp bilimin öngördüğü özneye dönüşmektedir.

Bilime atfedilen bu tür bir akılcılaştırma, sermayenin üretim sürecinden beklentileri ile yakından ilişkilidir. Sermayenin üretimden temel beklentisi, mevcut değerini artırarak kendisini bu yolla büyütme. Bu açıdan bakıldığında bir işin hızla yapılması, sermayenin daha fazla değer kazanması anlamına gelmektedir. Yani Taylor için sorgulanmadan kabul edilen amaç, sermayenin kendi çıkarları açısından bir zorunluluktur. Bir özne olarak sermaye, başka tüm özneler üzerinde tahakküm kurarak, kendi özneliğini diğer öznelerin varlık bulabileceği yegâne koşula dönüştürmektedir. Bu noktada Taylor'ın mühendisliği ve mühendisin görevlerini sermayenin kullanımı ve faydası açısından tanımlayışı, yani onu para kazandırmanın bir aracına dönüştürmesi berraklık kazanmaktadır. O halde mühendisin görevi, sermayeyi büyütme amacıyla işçiyi sermayeye dönüştürmektir.

Taylor'ın bu yöneliminin en yalın ifadesini, onun Schmidt isimli bir işçi ile kurduğu diyalogdan izlemek mümkündür:

–Schmidt, sen yüksek ücretli biri misin?

-Ne demek istediğini bilmiyorum.

...

–...Öğrenmek istediğim senin yüksek ücretli biri mi, yoksa şu etraftaki ucuz adamlardan biri mi olduğun. Öğrenmek istediğim, senin 1.85 dolar mı kazanmak istediğin, yoksa şu etraftaki ucuz adamlar gibi 1.15 dolarla mı yetindiğin.

....

–Elbette günde 1.85 dolar kazanmak istersin. Herkes bunu ister.

.....

–...Sen de benim kadar biliyorsun ki, yüksek ücretli biri sabahtan akşama kadar tam olarak kendine ne söyleniyorsa onu yapar. Şu adamı daha önce burada görmüştün değil mi?

–Şimdi, eğer yüksek ücretli biriyisen, yarın sabahtan akşama kadar bu adam sana ne söylerse eksiksiz yapacaksın....Bunu anladın mı? Bu adam sana ne zaman yürü derse yürü. Otur derse otur ve kesinlikle ona itiraz etme.

Taylor'un bu tüyler ürpertici diyalogundaki "şu adam" mühendisi (bilimci), "otur, kalk, yürü" türünden düzenlemeler mühendisliği (bilimi), bu sürecin sonucunda yüksek ücretli bir işçiye dönüşmüş olan Schimdt ise artık asla kendisi olamayacak olan, sermayeye dönüşmüş insanı temsil etmektedir. Bu haliyle Taylor'un Bilimsel Yönetimin İlkeleri olarak öne sürdüklerini, Marx'la ilişkilendirerek yeniden okursak, işçi, ancak bir tür sermaye olarak kendisi için var olabildiği ölçüde gerçek işçi olabilmekte ve bilimsel yönetimin temel işlevi de ona bu konuda yardımcı olacak düzenlemeleri sunmak şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısından mühendis, kapitalist işletmedeki akılcaştırırmayı gerçekleştiren, taşıyıcı/yönlendirici bir aktördür. Tarihsel olarak bakıldığında Wallerstein'in (1996:71-72) ileri sürdüğü gibi kapitalizm bakımından temel önemdeki akılcaştırma süreci, yönetici, mühendis, bilimci, eğitimci gibi akılcaştırma uzmanlarını içeren ayrıcalıklı bir ücretli emek katmanının, yaratılmasını gerektirmiştir. Bu durum ise, temelinde meritokratik (yetenek kariyerleri ilkeli örgütlenme) yapılanmaya sahip olan bürokratik (hiyerarşik) iş örgütlenmesinin, kapitalist toplumun özgül kurumsal tarzı olmasına yol açmıştır.

Sonuçta, meritokrasi işleyiş olarak, bilimsel kültür de ideoloji olarak, tarihsel kapitalizmin temelinde yatan işleyişlerin algılanmasını önleyen örtüleri yaratmıştır. Bilimsel etkinliğin akılcalığına verilen büyük ağırlık, sınırsız birikimin akıldışılığının maskesi olmuştur (Wallerstein, 1996: 72).

Wallerstein'in bilime yönelik sınırsız birikimin akıldışılığının maskesi şeklindeki vurgusunun, nesnelci bilim konumlanması için geçerli olduğu açıktır. Bu noktada sorulması gereken, bilimin bir bütün olarak her türden tahakkümü meşrulaştıran bir ideolojik baskı aygıtı olup olmadığıdır. Modern dünyayı kendinden öncekilerden ayıran temel özgülüğün, akılcalık olduğu, akılcalığın ise yeknesak olmayıp birbirleriyle çelişen iki temel kutupta şekillendiği yeniden anımsanacak olursa, bu soruya olumlu yanıt vermek gerçekten güçleşmektedir. Hiç kuşkusuz parayı temel alan, ekonomik (nesnelci) akılcalığa dayanan bilim açısından bakıldığında, sorunun yanıtı olumludur. Ancak eleştiriyi temel alan özdeksel (maddeci) akılcalığa dayanan bilim düşünüldüğünde, bilimsel sorgulamanın bir bütün olarak ideolojik baskı aygıtına indirgenmesi imkânsızlaşmaktadır. Bunun nedeni, eleştirel aklın kendi bilgi savlari da dahil olmak üzere hiçbir doğruluk savını önkoşulsuz kabul etmeyişidir. Başka bir deyişle onun önkoşulu önkoşulsuzluktur. Köklerini aydınlanma felsefesinde bulan bu akılcalık, hiçbir hükümlanlığı tanımamakta ve nesnel gerçeğin kendisinin de yanlış olabileceğini düşünmemektedir. Bu konumlanış, özneye doğal olarak bir görev yüklemektedir. O artık Wallerstein'in bilimin maskesi

dediği şeyi kaldırmakla, yani nesnel gerçekliği eleştirmekle de yükümlüdür. Bu anlamda eleştirel akıl, bilimi bir ideoloji olmaktan kurtarıp onu ideoloji eleştirisine dönüştürür.

## THORSTEIN VEBLEN: UĞRAŞSIZLIK İDEOLOJİSİNE KARŞI MÜHENDİSLİK İDEOLOJİSİ

Bilim bağlamında sürdürdüğümüz ideoloji ya da ideoloji eleştirisi oluşumu kuşkusuz mühendislik için de geçerlidir. Taylor örneğinde açıkça ortaya çıktığı gibi, mühendislik de bir ideolojik baskı aracı biçimini alabilir. Öte yandan mühendislik, ideoloji eleştirisine yönelik bir perspektif olarak da gerçekliğe yönelebilir. Nitekim, bundan sonraki tartışmada tanıtılacak olan Thorstein Veblen açısından modern sanayi toplumlarında mühendislik, ideoloji eleştirisi görevini yerine getirme sorumluluğuyla yüz yüzedir.

20. yüzyılın başlarında Amerikan akademik çevrelerinde efsanevi bir kimlik oluşturan Veblen (1857-1929), Norveçli göçmen bir ailenin çocuğu olarak Wisconsin'de dünyaya geldi. Amerikalılaştan orta sınıf bir çiftçi ailesinin özlemlerine uygun olarak Veblen, eğitimini, bu ülkenin en elit okullarından biri sayılan Yale Üniversitesi'nde tamamladı ve akademik hayatını bir tür gezgin olarak çok sayıda elit üniversitede (Chicago, Stanford, Missouri, New School) sürdürdü. Galbraith'ın (1980:61) dediği gibi "Amerikan üniversiteleri bu tarihlerde, tutucu gerçekleri onaylayıp pekiştiren profesörlerin, zenginliği ve girişimi saygıyla karşılamalarını istemekteydi. Veblen bunu yapmadı, dolayısıyla da hep bulunduğundan başka bir kurum için ideal bir kişi olduğuna karar verildi." Özel hayatı da sürekli çalkantılarla dolu olan Veblen, tüm bunlara rağmen renkli ve coşkulu yazılarıyla Amerikan aydınlarının ilgi odağı oldu.

Veblen çok sayıda kitap yazmış olmakla birlikte, bu yüzyılın başına rastlayan ve ilk eseri olan *The Theory of Leisure Class* (Uğraşsız Sınıf Kuramı) adlı çalışması, sosyal bilimlerde en çok ilgi uyandıran ve onunla birlikte anılan kitabı oldu. Heilbroner'ın (1953: 216-217) yorumuna göre bu kitap yayınlandığında bir çok kimse onu, "aristokrat sınıfın" yaşam tarzı ve zenginlerin zaafı üzerine bir hiciv olarak değerlendirdi. Gerçekten de Veblen'in bu kitabı, Amerikan toplumunun varlıklı sınıflarının yaşam tarzlarını birbirinden çarpıcı örneklerle alaycı bir şekilde betimlemekte ve bu açıdan kuramsal bir



çalışmadan çok bir tür gözlemler manzumesi gibi görülebilmektedir. Ancak bu zengin öykünün arka planı, felsefi ve sosyolojik açıdan önemli bir sorgulama alanını da içermektedir. Heilbroner'a yeniden dönecek olursak, Veblen bu kitapta aslında şu üç temel soruya yanıt aramaktadır: Ekonomik insanın doğası nedir? Ekonomik insan, içerisinde uğraşsız bir sınıfa barındıran toplumsal yapıyı nasıl inşa etmiştir? Uğraşsızlığın kendi başına ekonomik anlamı nedir?

Veblen'e göre servet boş zamanın yaratıcı kaynağıdır. Boş zaman ise çalışma zorunluluğunun olmaması anlamına gelip, aşırı tüketimle gerçekleşen bir gösteriş alanı oluşturarak servetin dışı vurulmasına olanak sağlamaktadır. O halde boş zaman, hem servetin sonucu hem de onun yeniden üreticisidir. Yaşamın estetik ve ahlaki düzeyde ideal biçimini tanımlayan uğraşsızlık, aynı zamanda oluşturduğu çekim alanıyla farklı toplumsal sınıfların varoluşunun koşullarını da hazırlamaktadır. Uğraşsızlık hakkına sahip olan varlıklı üst sınıflar, toplumsal başarı tanımının da simgesidir. İdeolojik düzeyde bu başarı tanımının temel ilkesi, çalışmadan yaşama olanağına sahip olmaktır. Bu anlamda, çalışmak zorunda olan alt sınıflar için uğraşsızlık, bir özlem kaynağı, yani ulaşılması arzulanan bir hedeftir. Uğraşsızlığın bir ideoloji olarak yoksul sınıflar üzerindeki etkisi, çalışmadan servet ve para sahibi olabilme olanağının, temel ahlaki ilkelerle çelişmediğini meşrulaştırmasından kaynaklanmaktadır. Veblen'in bu ideolojiye yıkıcı eleştirisi, uğraşsızlık olanağının ne yazık ki toplumun her kesimi için bir gün ulaşılabilir bir koşul olamayışı üzerine yoğunlaşmaktadır. Uğraşsızlık yalnızca herkes için mümkün olmayan bir şans olamamanın ötesinde, yaşamını çalışarak sürdürmek zorunda olan insanların toplumsal refahı üzerinde de bir tehdittir. Bu nedenle uğraşsızlık ideolojisi, ahlakdışı bir varoluşu insanlar için kabul edilebilir kılmaktadır. Veblen hemen tüm eserlerinde, tam da bu ahlakdışı varoluşa karşı çıkmakta ve modern sanayi toplumunun uğraşsız sınıfını ortadan kaldıracak koşulları belirlemeye çalışmaktadır.<sup>14</sup> Bu açıdan Veblen'in, teknoloji tartışması bağlamında mühendislik sorununu ele alışı, maddi üretim ile parasal servet arasındaki uyumsuz çelişkilerin sorgulanmasını ve çalışma ile toplumsal refah arasındaki karşılıklı belirlenimin kavranılmasını mümkün kılar.

Veblen'in sanayi sistemine duyduğu ilgi, modern toplumun özgül örgütlenme ilkesini belirlemeye yönelik kuramsal arayışından kay-



naklanır. Ona göre, bu ilke “sanayi etkinliklerinin günümüzdeki durumu” veya teknolojidir (Davis 1980, Lauer 1991, Öncü 1996). Veblen’e göre teknoloji, doğanın, tarihsel olarak yaratılmış insan ihtiyaçlarını tatmin edecek nesnelere dönüştürülmesi amacıyla kullanılan üretim sürecinden daha fazla bir şeydir. Teknoloji, öncelikle bir bilgi ve inanç sistemidir; ve ‘modern bakış açısının’ ayırt edici niteliğini tanımlamaktadır (Veblen 1964:2-3). Veblen’in kavrayışında modern teknoloji, birbiriyle çelişkili iki eğilimi içerdiği izlenimini vermektedir (Veblen 1964:11). Bunlardan birincisi, mevcut bilgiler ışığında herhangi bir sorunun çözümüne yönelik olarak önerilebilecek yanıtlar arasından zorunlu bir seçim yaparak, çözüm tartışmalarını sonlama arayışdır. İkincisi ise mevcut yanıtın doğruluğunu temellendiren bilgiyi sorgulayıp onu aşarak, yeni bir yanıt oluşturabilmeyi mümkün kılacak yeni bilgiyi üretme eğilimidir. Bu iki eğilimden yola çıkarak Veblen’in sanayi dünyasına ve bu dünyanın gerilim ve çelişki alanına girebiliriz. Modern bakış açısının birinci eğilimi olan çözüm arayışlarını sonlama girişimi, etkinliklerin sürdürülebilmesi için meşru bir zemin hazırlamakta fakat aynı zamanda yeni bilgiyi üretmeyi amaçlayan ikinci temel eğilimin önünde de engel oluşturmaktadır.

Veblen, *The Engineers and the Price System* (Mühendisler ve Fiyat Sistemi, 1921) adlı kitabında, sabotaj terimini kullanarak, modern toplumun temel çelişkisini, sanayi teknolojisinin doğasında var olduğu ileri sürülebilecek olan bu iki eğilim arasındaki gerilimle belirlemeye çalışmaktadır. Veblen’e göre kapitalist sistemin organik bir ögesi olan sabotaj, sanayi üretiminin artırılmasının mali sermaye tarafından engellenmesi ve bu nedenle ekonomik kaynakların atıl kullanılması anlamına gelmektedir. Galbraith’in özlü ifadesiyle, Veblen, “Modern toplumda sanayi ve iş dünyası, yani yetenekleriyle mal üretimine katılanlarla asıl düşüncesi para yapmak olanlar arasında bir çelişkinin mevcut olduğunu” ileri sürmektedir. “Servet peşinde olanlar (uğraşsız sınıf) kârlarını artırmak amacıyla gerekli gördüklerinde üretimi kısıtlamakta, . . . , yani üreticilerin yeteneğini sabote etmektedirler” (Galbraith 1980:62). O halde, servet peşinde olan “işadamlarının” (kapitalistler) bakış açısında hangi eğilimin daha baskın olacağı, paranın hangi eğilimde daha çok kazanılacağına bağlı olarak biçimlenir. Öte yandan, üreticiler sınıfının bakış açısında ise ikinci eğilim, yani üretim koşullarını değiştirici, geliştirici çabanın her

zaman daha baskın olacağı beklenmelidir. Ancak servet sahiplerinin mali gücü elinde bulundurmaları nedeniyle, bu iki eğilim arasında kapitalist işletme açısından bir seçim söz konusu olduğunda, hangisinin tercih edileceği kaçınılmaz olarak servet sahiplerinin iradesine bağımlı kalmakta ve bu da karar almanın tek ve eşsiz ölçütünün para olmasına yol açmaktadır. Kısacası, yukarıda modernitenin egemen akılcılık formu olarak belirttiğimiz ekonomik akılcılık, servet sahiplerinin davranışlarının güdüsünü oluşturmakta ve bu güdüyle uyumlu olarak servet sahipleri, modern bakış açısının iki eğiliminden birini diğerine çıkarları gereğince yeğlemektedirler. Bu nedenle ideolojik düzeyde sürekli gelişmeci bir nitelik taşıdığı ileri sürülen ikinci eğilimin ancak ve ancak ilkinin göre servet sahipleri için daha kazançlı olduğu durumlarda toplumsal değişimi yönlendirdiği söylenebilir.

Veblen'e (1921:34) göre Amerikan iş dünyası tarihinde işadamları, zaman içinde ekonomik akılcılığa uygun olarak dikkatlerini, üretimden elde edebilecekleri kârlardan uzaklaştırarak, yalnızca mali yollardan elde edebilecekleri kazançlar üzerine yoğunlaştırmışlardır. Bu yapıda, hisse sahibinden başka bir şey olmayan işadamı için üretimin kendisinden çok, onun mali getirisi önem kazanmakta ve böylelikle işadamlarının kararlarında finansal yönetimin etkinliği öne çıkmakta, üretim yönetiminin ve bu fonksiyondan sorumlu olan teknik kadroların önemi ise azalmaktadır. Bu noktada yanıtlanması gereken soru, toplumun maddi refahını oluşturan üretime kayıtsız kalabilen işadamlarının, sanayinin yönetiminde mali güçleri aracılığıyla kurduğu denetime, yaşamlarını bu üretimle sürdüren geniş halk kitlelerinin neden rıza gösterdikleridir. Veblen bu durumun nedenini, toplumda uğraşsızlık ideolojisinin egemen olmasının yanı sıra işadamlarının sabotajına rağmen Amerikan toplumunun, maddi refahını sürekli artırabilmiş olmasıyla açıklamaktadır. İlginç bir tesadüfle sabotajın toplumu gerçek yoksullaşmaya sürükleyebilecek sonuçları, Veblen'in ölüm yılı olan 1929'da, 'Büyük Bunalım' da ortaya çıkmıştır. Oysa ki, *The Engineers and the Price System*'in satırları arasında, bu kitabın yayınlanmasından yaklaşık on yıl sonra ortaya çıkan bu bunalımın uzak görüşlülük olarak nitelendirilebilecek bir tahminini okumak mümkündür. Veblen'e (1921:41) göre herhangi bir ekonomik bunalım durumunda kapitalist işletmeler kârlarını korumaları için iki temel politika seçeneğine sahiptirler: ya üretim miktarlarını azaltacaklar ya da

üretim maliyetlerini düşürerek üretim miktarlarını artıracaklardır. Bu iki seçenekten ilkinin, üretim süreçleriyle ilgili olmadığı yani sorunun çözümünü mevcut üretimin yapısında herhangi bir değişikliğe gidilmesizin mali/fiyatlama işlemleriyle aşma bekleyişinde olduğu açıktır. İkincisinin ise, üretim yönetiminin sorumluluk alanına dahil olduğu ve üretim teknolojisinin iyileştirilmesi doğrultusunda teknik kadrolara çağrıda bulunduğu belgindir. Ancak kapitalist işletmelerdeki mali yönetim egemenliği, kararların genellikle ilk seçeneğe uygun olarak alınmasına neden olmaktadır. Bu durum, işadamlarının tercihlerine uygun olarak üretim teknolojisi seçimini mali yönetim kararlarına bağlamakta, teknik kadrolar üzerinde bu kararlara uymayı zorlayan bir baskı oluşturmaktadır.<sup>15</sup> Sonuç olarak, bunalım koşullarında sanayiden büyük ölçüde ve fiilen kopmuş olan işadamlarının beklentilerini karşılamak amacıyla, düşen fiyatlar karşısında üretimi daraltılıp fiyatları kontrol etme tercihi, üretim maliyetlerini düşürecek bir teknolojik yenileme arayışına yeğlenmektedir. Bu nedenle bunalım anı, toplumun maddi refahının baltalanmasının ya da sabote edilmesinin en açık izlenebildiği ve böylece uğraşsızlık ideolojisinin meşruluğu hakkında şüphelerin berraklaştığı andır.

Veblen'in betimlediği dünyayı ideoloji kavramı etrafında yeniden değerlendirdiğimizde bu dünyanın, birbiriyle uyumsuz iki temel ideoloji etrafında şekillendiği göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki paradan para kazanarak çalışmadan yaşamayı temsil eden uğraşsızlık (servet) ideolojisi, diğeri ise üretim ve maddi refahı amaçlayan mühendislik ideolojisidir. Kapitalist toplumsal ilişkilerin toplumsal yapının hakim ögesi olması nedeniyle ilk ideolojik konumlanış yani uğraşsızlık ideolojisi, toplumda egemen olan ideolojidir. Althusser'in (1974) kavramlaştırmasından hareket edecek olursak, ideoloji her şeyden önce, toplumsal ilişkilerin yansıması değil bu ilişkileri oluşturan bir ögedir. Günlük yaşamın bir parçasıdır o. Bu anlamda insanların yaşam koşullarıyla olan ilişkilerinin an be an imgesel bir temsildir. İdeoloji bu özelliğinden dolayı insanlara nasıl yaşanılması gerektiği hakkında bir çağrıda bulunarak, yaşam koşullarının anlamını tanımlamaktadır. Kısacası ideoloji, yaşamı anlamlı kılan bilinçtir. Buna rağmen o yaşamın ta kendisi de değildir kuşkusuz. İdeolojiler yaşamdan görece özerk olarak yaşamın içerisinde bulunurlar. Oysa yaşam, her an beklenmedik dönüşümlere açıktır; ve bu nedenle her an, yeni anlamların oluşmasına

yani yeni ideolojik öğelerin yaratılmasına ya da bunlar mevcut ise keşfedilmelerine olanak tanımaktadır. Bu çerçeveden bakıldığında, Veblen açısından mühendislik ideolojisi, uğraşsızlık ideolojisinden görece bağımsız olup, diğer ideolojiler gibi toplumsal yaşamın bir ögesi olarak insanlara çağrıda bulunmaktadır. Bir insan olarak mühendis, birbiriyle çelişik iki ideolojik çağrıya maruz kalmaktadır. İlk olarak o, bulunduğu toplumdaki her insan gibi kaçınılmaz olarak yaşamının anlamını egemen ideolojinin çağrısında bulmakta ve uğraşsızlığı kabul edilebilecek bir yaşam tarzı olarak görebilmektedir. Ancak mühendis, mesleki varoluşunda uğraşsızlığı yadsıyan, çalışmayı ve üretmeyi yaşamın gerçek anlamı olarak kuran bir ideolojiyi de kendiliğinden taşımaktadır.

Modern toplumun yapısında görece bağımsız olarak bulunan ideolojik konumlanışlar, sistem düzeyinde bir çelişki taşıyarak birlikte varolabilmektedir. Yani toplumsal yapının ideoloji evreninde, birbiriyle uyumlaştırılmaz düşünce ve bilinç sistemleri yan yana bulunabilirler. Bu uyumsuzluğun toplumsal yapının diğer katmanları üzerinde etkili ve dönüştürücü olabilmesi, çıkarları birbiriyle çatışan grupları harekete geçirebilecek bir netliğe ulaşması ile mümkündür. Böylesi durumlarda sistem düzeyindeki çelişki, artık toplumsal bir çelişkiye dönüşmüştür. Bu çerçevede Veblen'in modern toplumda tespit ettiği sistem düzeyindeki çelişki, modern teknolojiye özgü iki eğilim arasındaki gerilimden kaynaklanır. Mevcut kapitalist ilişkilerin kendini yeniden üretebildiği koşullarda, ideoloji evreninde saklı olan bu çelişki toplumsal bir çelişkiye dönüşmemektedir. Bu nedenle de uğraşsızlık ideolojisinin eleştirel karşıtını oluşturan mühendislik ideolojisini temel alıp, onu toplumsal meşruluğa taşıyabilecek etkili bir taraftar kitlesi de yoktur. Diğer taraftan, kapitalist toplumsal ilişkilerin kesintiye uğradığı ekonomik ve politik bunalım dönemlerinde bu çelişki, ona hayat verecek olan kitleleri bulabilir ve artık yalnızca ideoloji düzeyinde değil toplumun her düzeyinde hissedilebilir. Böyle bir anda toplumsal bir aktör olarak mühendis, modern bakış açısını mühendislik ideolojisine indirgeyerek, yaşanan bunalımın sorumlularının servet sahipleri olduğunu görebilir ve onların servetlerinin ve ideolojilerinin temelini oluşturan paranın akılcılığının, yani ekonomik akılcılığın, eleştirisine yönelebilir. Bu durum, onun, modern toplumun egemen akılcılık biçimi olan ekonomik akılcılıktan uzaklaşarak eleştirel akla

geçişini temsil eder (Öncü, 1996:67-69). Daha önce değinildiği gibi eleştirel akıl ise, hiç bir hükümlerlik tanımadığı için, mühendisi, servet sahiplerinin toplum üzerindeki ideolojik ve maddi hegemonyasını reddederek kendisini, çıkarları servet sahiplerinin çıkarlarıyla çelişik bir özne olarak yeniden kurar. Açıktır ki, bu mühendis kapitalist varoluşla uyumlu bir bilinç sergileyen Taylor perspektifli mühendisin tam karşıtıdır. Bu durumda öne çıkan kritik soru, bu mühendisin bilincinin varlık temelini belirleyebilme sorusudur. Bir başka deyişle, kendisini kapitalist varoluşla çelişki içinde algılayan eleştirel mühendisin varoluşunun kaynağı nerede ve hangi tarihte yatmaktadır. Bu soruya izleyen bölümde yanıt arıyoruz.

## NOTLAR

1) Weber'in modern kapitalizm hakkında ileri sürdüklerinin tümünü burada ele almamız mümkün değil. Bu konuda bilgilenmek isteyen okuyucu Weber'in yazılarını oldukça zengin bir içerikte ve Marx'ın düşüncesiyle karşılaştırarak anlamaya yönelen iki önemli esere, Löwith (1999) ve Sayer'e (1991) başvurabilir.

2) Söz konusu bu öznenin kapitalist üretim ilişkileri içerisinde nasıl (yeni-den)-üretildiğini aşağıda ayrıntılı olarak ele alıyoruz.

3) Buradaki "saçma" sözcüğünü Türkçe'ye "uyumsuz" olarak çevrilmiş olan varoluşçu felsefenin "absurd" kavramıyla benzer bir anlamda kullanıyoruz. Bu kavramın varoluş sorunu açısından en ilginç yorumlarından birini Camus'nün "Sisifos Söyleni"nde bulmak mümkündür. Camus bu kitabına şöyle başlar: "Gerçekten önemli olan bir tek felsefe sorunu vardır; intihar. Yaşamın yaşanmaya değer değmediği konusunda bir yargıya varmak, felsefenin temel sorusuna yanıt vermektir" (Camus, 1997:15). Bir kaç sayfa sonra Camus bu soruya kendi yanıtının ne olduğu hakkında ilk işareti verir: "Varlığı, yaşaması için gerekli olan uykudan yoksun bırakan bu çok önemli duygu nedir? Kötü nedenlerle de açıklansa, açıklanabilen bir dünya bildik bir dünyadır. Ama tersine, birdenbire düşlerden, ışıklardan yoksun kalmış bir dünyada insan kendini yabancı bulur. Yitirilmiş bir yurdun anısından ya da adanmış bir toprağın umudundan yoksun olduğu için, bu sürgünlük çaresizdir. İnsanla yaşamı, oyuncuyla dekoru arasındaki bu kopma, uyumsuzluk duygusunun ta kendisidir" (Camus, 1997:17-18). Camus'nün "düşlerden ve ışıklardan yoksun" olarak tanımladığı bu dünyayı, Weber "büyülerden

yoksun” (disenchanted) bir dünya olarak niteler. Marx ise bu dünyayı “nakit ödeme”nin soğukluğuyla betimler. Bütün bu “dünya” metaforlarının hepsi modern kapitalizmin insanın varoluşunda yarattığı metafizik patolojiyi ifade edebilmek için önerilmiştir. Lukacs (1979:83) söz konusu patolojiyi “burjuva” toplumunun kendi gerçekliğini dışavurması şeklinde yorumlar ve sosyalizmi reddeden varoluşçu aydınların kullandığı, dünyanın anlamsız, saçma ve sıkıntılı bir yer olduğu fikrini ifade eden, “boğuntu” kavramının toplumsal çözümlemesine yönelir: “Boğuntu, elbette ki, dış dünyadaki bir yaşantının ürünüdür; fakat bu yaşantı da özü gereği özeldir ve gerçekliğe belli bir açıdan bakmanın sonucudur. Bu yaşantının yalvacı olan Kierkegaard şöyle diyor: ‘...Boğuntunun nesnesi olan Hiçlik yavaş yavaş bir varlık kazanır. . . Boğuntunun bir sonucu olan Hiçlik, birbirini yansıtan ve giderek kişiyi içine alan bir korkular bileşimidir...’ ... Kaos boğuntunun bir sonucudur; boğuntu da toplumsal yaşamın bir ürünü, – özellikle, emperyalizmin toplumsal yapısının burjuva aydınları üzerindeki etkisi. Bir çıkar yol olarak sosyalizmin reddi demek, kişinin gözlerini geleceğe kapaması demektir; birey, bu durumda, boğuntuyu ve kaosu değişmez bir yazgı olarak kabul eder.” Bu noktada, son zamanların en popüler kuramları arasında “kaos teorisi”nin bulunduğunu anımsamamak elde değil.

4) Nesnelci akılcılık, varoluşsal saçmalığı ikame eden bir yanılısma olarak da görülebilir.

5) Bu, 19. yüzyılda Marx ve Engels ile devam edip, 20. yüzyılda Frankfurt Okulu’nun önde gelen düşünürleri olan T. W. Adorno, W. Benjamin, E. Fromm, M. Horkheimer ve H. Marcuse’un çalışmalarıyla günümüze kadar ulaşan ve bugün toplum bilimlerinde geniş bir araştırmacı kitlesi tarafından kullanılan “Eleştirel Teori” (Critical Theory) yönteminin temelini oluşturan akılcılıktır. Eleştirel Teori’nin yönetsel temelleri için Morrow’un çalışmalarına (1985, 1991, 1994) başvurulabilir.

6) Tarihsel sosyolojide “kapitalizme geçiş” sorunu oldukça zengin bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Bu açıdan önde gelen düşünürler arasında March Bloch, Karl Polanyi, Immanuel Wallerstein, Fernand Braudel ve özellikle Barrington Moore’un isimleri anılmalıdır. Bu düşünürlerin çalışmalarını değerlendiren yazıları içeren bir çalışma için Skocpol’a (1999) başvurulabilir. Bu noktada bizim vurgulamamız gereken, kapitalizme geçişte burjuvazinin iktidarı ele geçirmesinin farklı sınıfsal ittifak bileşimleriyle mümkün olduğudur. Bununla birlikte burjuvazi iktidara hangi yoldan gelmiş olursa olsun, “özgür” ya da “hür” değişimin, zenginliğin önkoşulu olduğu düşüncesini topluma yayar. Bu anlamda burjuvazinin “global” bir akılcılığa sahip olduğu söylenebilir.

7) Homo economicus, bütün yaşamını sağlayacağı faydayı “maksimize” etmeye adanmış “akılcı” insandır.

8) Taylor’ın bu tebliği hakkında daha ayrıntılı bilgi için Person’ın Taylor’daki

(1947) sunuş yazısına bakılabilir.

9) Taylor hakkındaki izlenimler Person tarafından aktarılmaktadır.

10) Taylor'ın "Shop Management" başlıklı yazısı Taylor'da (1947) yeniden basılmıştır.

11) Aktaran Person (Taylor, 1947:xii).

12) Günümüzde Taylorizm/Fordizm ikilisinin "Post-Fordist esnek üretim/yalın organizasyon" ikilisi tarafından ikame edilmekte olduğu ve bu nedenle ortadan kalkmaya yüz tuttuğu yolunda bir söylem oluşuyorsa da, bu iddianın gerçeği pek yansıtmadığı yapılan araştırmalarla her gün biraz daha belirginleşmektedir. Bu konuda Piore ve Sabel'e (1984), Boyer'e (1991), Lipietz'e (1997) bakınız.

13) Üçüncü bölümde sınıf konumlarını belirlemeye çalışırken, kapitalist konuma ilişkin olarak "kapitalist rol" kavramını kullanıyoruz. Bu rol, artık değer üretiminin önkoşullarını sağlamak üzere emekçilerle üretim araçlarının birleştirilmesi işlevini içermektedir. Okuyucu üçüncü bölümde bu kavramla karşılaştığında, Taylor'ın tanımladığı "bilim geliştirirken geçilmesi gereken aşamaları" anımsarsa, kapitalist rolün bir "bilim" ya da "mühendislik" olduğunu da düşünebilecektir. Bu bilimin doğası hakkındaki görüşlerimizi izleyen sayfalarda kısaca belirtiyoruz.

14) Bir başka deyişle, Veblen, Adriyen gibi düşünmektedir.

15) Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma Öncü'de (1996) bulunabilir.









## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

---

EKONOMİK SINIFLAR AÇISINDAN MÜHENDİSİK VE  
MÜHENDİSLER SORUNU: TARİHSELLİĞİN SINIRLARI VE  
TARİH-ÜSTÜLÜĞÜN AÇILIMLARI



İrade medeniyeti, cansız tabiata hükmetmek için ruhun bütün gücünü madde üzerinde toplamıştır. Yalnız dikkati, refleksi ve zekâyı beslemiştir. Bu yüzdendir ki ruh, gözünü eşyadan kendine çevirmek için pek az fırsat bulmuş ve sonunda bütün gerçeği maddeden ibaret farz etmeye başlamıştır. İrade medeniyeti –kendiliğinden– insanı makineleştirmiş, cansız tabiata hükmetmek isterken, bir bakımdan, onun hükmüne girmiştir. İrade medeniyeti insanda, ruhun gücünü inkâr ederek, maddeyi tanrı haline getirmiştir...

Fayda üzerine kurulan ahlak, fayda ve çıkarlar çarpıştığı anda yıkılacaktır. Bir zümre içinde fertlerin faydasını, bir cemiyet içinde zümrelerin faydasını, bir medeniyet içinde milletlerin çıkarını birleştirmek imkânsızdır. Fayda ahlaki ister bencillik üzerine kurulsun, ister sosyal çıkar üzerine dayansın: Görecelidir, değişkendir, iğreti olmaya mahkumdur.

(Hilmi Ziya Ülken, Aşk Ahlakı, s. 104 ve 106)

“İrade medeniyeti” ile “fayda ahlakı” –ki bunlar bize en soyut düzeyde tarihsel kapitalizmin ruhunu betimler– insanın tarihin bir evresinde kazanmış olduğu ve bu nedenle göreceli, değişken ve geçici bir varoluş biçimini ifade etmektedir. Bu medeniyet ve ahlak sisteminin ürettiği insan faydacı insandır ve evrensel olarak değil tarihsel bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada söz konusu olan bugün varolan bir insanlık oluşumdur; fakat bu oluşum, geçmişte olduğu

gibi gelecekte de varolamayacak bir insanlık durumudur. Faydacı insan, duygularını dışlayarak bilincini akıyla sınırlamış olduğu için insanın bütünlüğünü inkâr etmiştir. Bir başka deyişle, insan, faydacı varoluşunu kendi bütünlüğünü kabul ederek değil tam aksine kendi bütünlüğünü inkâr ederek kazanmıştır. İnsan, oluş halinde bir varlık olduğu için faydacı oluşumu ve bu anlamda tarihsel oluşumu kendisinden eksik olan varlığıyla, bize insanı anlatır.

İnsanın, kendi bütünlüğünü kabul ederek kazanabileceği bilincini onun tarihüstü varoluşu olarak kabul edersek, insanın tarihsel varoluşu (faydacı insan), insanın bilincini sınırlayan kabulleri aşmak doğrultusunda eylemsiz kalışı anlamına gelmektedir.<sup>1</sup> Bu anlamda, bugün için veri alabileceğimiz tarihsel insan, süregelmekte olan kapitalist toplumsal ilişkiler içinde ve bu ilişkilerin öngördüğü bilinçle eylemde bulunan insandır. İnsan, kapitalist evrede kazandığı bilinç ile faydacı olduğu için en çoğu isteyip en azla, sermaye olarak insanla yetinmek zorunda kalan insandır. İnsanın tarihüstü varlığı, bu tarihsel varlığa seslenerek onu kendisini inkâr etmeye çağırır. Faydacı insan açısından bu sesleniş, insanın sermaye olarak varlığını yadsıyıp, kendi bütünlüğünün bilincine ulaşması çağrısıdır. Tarihsel insan bu seslenişi duyabilir ve bu çağrıya yönelebilir. Fakat bu yönelim kaçınılmazlık taşımaz, aksine bilinçli bir müdahale ile oluşturulacak kolektif bir hareketin, tarihsel insanı toptan dönüştürmek üzere eyleme geçmesinin sonucu olarak belirir.

Bu bölümde, yukarıda tanımladığımız seslenişi duyabilecek türde bir mühendisin varlığına dair bir sorgulamaya yöneliyoruz. Böylesi bir sorgulamaya yöneliş, doğal olarak tarihsel olanın tarihüstü olandan ayırt edilmesine imkân sağlayacak bir yöntemi öngörmektedir. Bu bölümde ilk önce, söz konusu bu yöntemin temel varsayımlarını tanımlıyor ve toplumsal bilimde geçerli olan yöntemlerden nasıl ve hangi düzeylerde farklılaştığını kısaca tartışıyoruz. Bu tartışma bizi, araştırmamızın iki farklı alana ait iki farklı sorgulamayı içerdiği gerçeğiyle yüzleştiriyor. Birinci sorgulama alanı, bireylerin (mühendislerin) kapitalist koşullarda kazanabilecekleri toplumsal kimliklerin belirlenmesi sorusunu içeriyor. İkinci sorgulama alanı ise, kapitalist varoluşu yadsıyan öznelliğin (mühendisin), toplumsal oluşumunu etkileyen süreçlerin belirlenmesi sorununa yoğunlaşıyor. Birinci alanın amacı doğrultusunda, 20. yüzyılda kapitalizmin yapısal

koşullarında köklü değişimler yaşandığı iddiasını ileri süren sanayi sonrası toplum kuramlarını da dikkate alarak, mühendisleri, kapitalist toplumsal oluşumların sınıflar hiyerarşisinde konumlandırmaya çalışan kuramsal bir model önerisi sunuyoruz. Bu modelin kökleri, mühendisleri, gelişmiş kapitalizmin sınıf yapısı açısından (yeni) orta sınıflar kavramı etrafında anlamaya yönelerek, sorgulamasını farklı kapitalist toplumsal oluşumlarda mühendislik pratikleri ve mühendis kimlikleri üzerine yoğunlaştırmış olan ve en kapsamlı sunumuna Meiksins ve Smith'in (1996) çalışmasında ulaşılmış bulunan araştırma programında yatmaktadır. Bölümü, bir önceki bölümde sunduğumuz Taylor ve Veblen perspektifli mühendislik ideolojileriyle bunlardan görece özerk olarak bulunabilecek ideolojilerin, mühendislerin sınıfsal konumlarıyla ilişkisini sorgulayarak noktıyoruz. Bu tartışma bağlamında, Öncü'nün (1996) Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin tarihi üzerine yapmış olduğu tez çalışmasından hareketle, Türkiye'deki mühendislerin meslek örgütlenmesini niteleyen mesleki kimlik ve mühendislik ideolojisini, Meiksins ve Smith'in incelemiş oldukları gelişmiş ülke örnekleriyle karşılaştırarak belirlemeye çalışıyoruz.

Bu tartışma sonucunda yanıtlamayı arzuladığımız soruları şöyle sıralayabiliriz: Tarihüstü mühendis kimdir ve bu kimlik tarihsel mühendislerin kimliklerinden nasıl farklılaşmaktadır? Böyle bir mühendis kimliğinin oluşumu ile ekonomik sınıf konumları arasında deterministik bir ilişki var mıdır? Tarihüstü kimliğin mühendisler için pratik anlamı nedir? Tek bir tarihüstü kimlikten söz edebilir miyiz? Birden fazla tarihüstü kimlik mevcutsa, bunlardan hangisi tarihsel kimliklerin aşılmasında toptan bir dönüşümün, yapıbozumunun ve yeni bir yapı kuruluşunun gerçekleştiricisi olabilir? Yapıbozucu, tarihüstü kimlik kendisini tarihselleştirdiğinde, mühendisliğin toplumsal işlevi ne olacaktır? Bu soruların tümüne yanıt veremeyeceğimiz gibi verebileceğimiz yanıtlar da derin yanıtlar olmayabilir, çünkü bu tür bir arayış bizi konumuzdan, "Kapitalizm karşısında mühendis kimdir?" sorumuzdan olmaması gerektiği kadar uzaklaştırabilir. Yine de vurgulamak isteriz ki bu bölümde sürdürülen tartışmanın tümü, bazen açık bazen örtük olarak bu sorularla diyalog halinde geliştirilmiştir.

"Doğru Tarihsel Yöntem" : Nesnelci ve Öznelci Yöntemlerin Tarihselleştirilmesi

Bir önceki bölümde tarihsel mühendisin ideal tipini –sermayenin akılcılığını benimsemiş faydacı mühendisi– olanca çıplaklığı ile ve belli bir soyutlama düzeyinde, Taylor kimliğinde tanıttık. Taylor tarihsel bir insan olduğunu bu metinde size kendisi anlattı. İşçinin kendi yaptığı işi anlayamayacağını veri alan Taylor, insanlığın kapasitesinden habersiz olduğunu dile getirdi. Taylor 1915'te öldüğünde, sadece kendi tarihini yaşamış olarak bu dünyadan ayrıldı. Taylor hiçbir zaman tarihüstü insanın çağrısını duymadı. O, yazılarında ve eylemlerinde, irade medeniyetinin öngördüğü şekilde insanlara fayda ahlakını telkin etti. Taylor insanın bütünlüğünü inkâr etti. Zihni bedenden ayırıp mühendise, bedeni de işçiye verdi. Tek isteği vardı: İşlerin hızlanması ve böylece en çok faydaya ulaşılması. Her şeyi fayda olarak gördüğünden, çıkarların kollanması gerektiğini anladı. Beden ve zihin olarak bölüp parçaladıklarına, çıkarlarının, işverenlerinin çıkarıyla uyumlu olduğu inancını aşılama çabasına çalıştı. Oysa dünyada, her zaman olduğu gibi Taylor hayattayken de insan zihin ve beden birliği içinde yaşıyordu. Taylor'ın ahlakdışılığını hayat, şimdi olduğu gibi o yaşarken de inkâr ediyordu. Bu yüzden Taylor, hayatı inkâr etti. Lukacs Tarih ve Sınıf Bilinci'ne yazdığı önsözde Marx'ın yöntemini savunduğunu ve bu savunmasının –eleştirmenlerin iddiasının aksine– “Marx'ın sistemindeki ‘estetik bütünlüğü’ korumaya çalışmak gibi bir yönelimden” kaynaklanmadığını belirtir:

Tam tersine buradaki yönelim, toplumu ve tarihi doğru anlama yöntemini nihayet Marx'ın öğretisinde ve yönteminde keşfetmiş olmanın görüş ve inancından kaynaklanıyor. Bu yöntem özündeki en derin temellerinde tarihseldir; o bakımdan kendisinin durmadan kendisine uygulanması gerektiği apaçık ortadadır ... Üstelik bu anlayış, yaşanan dönemin güncel veya ivedi sorunları karşısında bu sorunların içerikleri düzleminde bir tutum almayı gerektiriyor. Çünkü marksist yöntem özgü bu anlayış açısından en önemli hedef, yaşanan döneme yönelik bilgidir. (Lukacs, 1998:46)

Lukacs'ın bu alıntıda ileri sürdükleriyle yukarıda sürdürdüğümüz tartışma arasında köprü kurmaya çalışırsak, söyleyebileceğimiz şudur: Tarihsel insanın bilgisini ve bu anlamda yaşanan anın bilgisini elde



etmek amacıyla geliştirmemiz ya da kullanmamız gereken yöntemin kendisinin de tarihsel olması gerekir. Lukacs, Marx'ın yönteminin tarihsel olduğuna dair yaptığı vurguyu, tarihsel bilgiye yönelen doğru yönetime dair yaptığı bir başka önemli vurguyla pekiştirmektedir: Tarihsel yöntem sadece anlamaya yöneldiği oluşturma değil aynı zamanda kendisine de sürekli uygulanmalıdır.<sup>2</sup> Kendi tarihselliğinin farkında olmayan yöntem ve dolayısıyla bu yöntemden hareketle oluşturulan açıklayıcı kuram, gerçekliğin tarihselliğinin farkına asla varamaz. Bu yanılsamasının maliyeti, onun tarihsel gerçekliği nesneleştirerek doğallaştırması ve böylece göreceli ve geçici olanı, mutlak ve değişmez olarak algılama durumunda kalmasıdır. Bu anlamda eleştirel içeriğini tümüyle kaybederek, yaşananın kaçınılmazlığını haklı çıkaracak doğal fakat fantastik açıklamalar uydurur. Tarihselliğinin farkında olmayan kuram, tarihe uyum ya da denklik sağlayacak yerde onu kendisine uydurur. O halde, kendi tarihselliğinin farkında olan yöntem, geçerliliğinin sınırlarını tanımlama sorunuyla karşı karşıya kalan yegâne yöntemdir. Bu açıdan o, ilk olarak anlamaya yöneldiği tarihsel oluşun örneğin kapitalizmin doğru bilgisine, diğer bütün dışsal güdülerin yanında içsel bir güdüyle, yani kendi doğruluğunu tanımlayabilme güdüsüyle yönelir. Bu anlamda tarihi geçmiş, bugün ve gelecek olarak dönemleştirme sorununun üstesinden gelmek durumunda kalır. Açık ki bu üç dönemden sadece bugünün, yaşanan dönemin, yöntem için özdeksel (maddi) bir gerçeklik olarak varlığından söz edilebilir. Geçmiş ve gelecek ise metafizik varlıklarıyla yöntem üzerinde dolaylı etkilerde bulunurlar. Metafiziğin tarihsel yönetime etkisi, “olanın” mutlak ve kalıcı olmadığına işaret edişinde gizlidir.<sup>3</sup> Bu bağlamda öne çıkan kritik soru, “insan eyleminin ardındaki belirleyici güdünün tarihsel olandan mı, yoksa insanın metafizik (tarihüstü) varoluşundan mı kaynaklandığı”dır. Kendisini bu soruyu yanıtlamak zorunda konumlayan yöntem, doğru tarihsel yönetime yaklaşan yöntemdir. Bu anlamda doğru yöntem ancak tarihin veri bir anında varolanı belirledikten sonradır ki bu yöntemden hareketle geliştirilen açıklayıcı kuram, iki etkiden hangisinin açıklanan eylem üzerinde belirleyici öneme sahip olduğunu tespit edebilir.

Açıklayıcı toplumsal kuramın geçerliliği açısından, bu elzem konumlanış yöntem sorunu olarak algılandığında, tartışmanın açıklayıcı kuramdan bu kuramın varlıkbilimsel varsayımlarına kaymasına ne-

den olmaktadır.<sup>4</sup> Genel olarak ifade edildiğinde, varlıkbilimsel varsayımlar, kurama konu olabilecek olan varlık durumlarını, kuram için hiçbir zaman konu olmayacak varlık durumlarından ayırtırmak üzere kabul edilmiş ilkelere dir. Çağdaş toplumsal kuramlar iki farklı varlıkbilimsel konumlanıştan hareketle nesnelci ve öznelci kuramsal konumlanışlar olarak sınıflandırılmaktadır. Nesnelci konumlanışta yer alan kuramlar, kurama konu olabilecek varlık durumunu, insanların bilinçlerinden bağımsız olarak dış gerçeklikte bulunan kendinde şeylerle sınırlar.<sup>5</sup> Bu konumlanışa göre kendinde şeyler, insanların onları nasıl gördüğünden ve nasıl yorumlayıp onlara belli anlamlar yüklediğinden bağımsız olarak mevcuttur. Kendinde şeyler, insanların bilinçlerinden bağımsız varlıklarını, insanların bilinçlerini ve dolayısıyla eylemlerini doğrudan etkileyerek, hatta daha doğru bir ifadeyle belirleyerek, açığa çıkarır. Öznelci konumlanış ise kendinde şeylerin, insanlar için, ancak insanın bilincinden süzülerek elde ettiği anlamlar yoluyla varlık durumu kazandıklarını kabul ederek, kuram için konu olabilecek varlık durumunu kendisi için şeylerle daraltır. Bu nedenle, insanların bilincinden bağımsız olarak bulunan gerçekliğin, kuram için önemsiz olduğunu ileri sürer.

Burada belirtilmesi gereken tek şey, nesnelci ve öznelci konumlanışların, farkına vardıkları oluşları, yöntemsel hatalarından dolayı yanlış ifade ettikleridir. Her iki konumlanış birbirlerinden taban tabana zıt kutuplara yönelmiş olmalarına karşın ortak bir hatada birleşmektedir. Bu hata, her ikisi için de geçerli olmak üzere yöntemlerinin tarihselliğini tanımlamamış olmalarıdır. Bu temel yanlışları neticesinde nesnelciler, tarihsel bir varlığı nesnel koşullara tümüyle tabi kılıp doğallaştırarak tarihsizleştirirlerken öznelciler, etkinliği ancak tarihsel koşullar içinde anlam kazanan bir varlığı, insanın doğasında varolan anlam üretme yetisine ve bu nedenle de insanın kendinde bilincine indirgemektedirler. Bu açıdan her iki konumda farklı yollardan tarihsizleştirilmiş bir insan kuramına varmaktadır. İşte, Marx'ın doğru tarihsel yöntemi, nesnelci ve öznelci konumlanışların belirttiğimiz bu varlıkbilimsel hatalarını aşan bir yöntem olduğu için Lukacs tarafından savunulmaktadır.

Marx, tarihsel yönetime dair buluşunu belki de en açık içeriğinde Feuerbach Üzerine Tezler'de duyurmuştur. On bir tezdten oluşan bu kısa metinde, Marx nesnelci (materyalist) ve öznelci (idealist) var-

İlkbilimsel yanlısıların arkasında yatan temelleri belirleyip, bunları toplumsal düşünce tarihine kolayca aşılamayacak bir kuramsal kavrayışla kaydetmiştir. Marx, Tezler'e, materyalizmin temel yanlılığını idealist konumlanış açısından belirleyerek başlamakta, fakat idealizmin de tarihsel varlıktan habersiz olduğu için en az materyalizm kadar önemli bir yönetsel hata yaptığını yazmaktadır:

Şimdiye kadar ki tüm materyalizmin –Feuerbach'ınki dahil– başlıca kusuru, nesnenin (Gegenstand), gerçekliğin, duyumluluğun (Sinnlichkeit), duyumsal insan faaliyeti, pratik (Praxis) olarak değil, öznel olarak değil; yalnızca nesne (Objekt) ya da sezgi (Anschauung) biçiminde kavranmasıdır. Etkin yönün, materyalizmin tersine, idealizm tarafından –ama yalnızca soyut olarak, çünkü idealizm gerçek, duyumsal faaliyeti bu biçimiyle doğal olarak tanımaz– geliştirilmiş olmasının nedeni budur. Feuerbach, duyumsal nesnelere, düşünsel nesnelere (Gedankenobjecte) gerçekten ayrı nesnelere ister; ama insan faaliyetinin kendisini nesnel faaliyet olarak kavramaz<sup>6</sup> (Engels, 1992: 61 içinde).

Bu tezde Marx, idealist konumlanıştan yola çıkarak kaba materyalizme, nesnenin içerdiği öznelliği göremediği yani tarihsel anlamda etkin öğeyi ihmal ettiği için karşı çıkmaktadır. Bu karşı çıkış, Marx'ın bilimsel projesinde çok önemli bir yer tutar. Marx'ın en “bilimsel” olduğu söylenen eserinde, Kapital'de, açıklamayı amaçladıklarının başında insan için nesnenin (örneğin tüketim araçlarının), tarihsel olarak kazandığı öznelliğin (meta biçiminin) nasıl oluştuğu ve bunun nereden kaynaklandığı sorusu gelmektedir. Ona göre, idealizm nesnenin içerdiği öznelliği görebilir; fakat nesnenin kazanmış olduğu anlamı tarihselliğinden koparıp tümüyle öznenin özgür bilincine bağımlı kıldığından, bu kavrayışı yapısal/tarihsel koşulları göz ardı ederek gerçekleştirmektedir. Bu nedenle idealizm, insanı hiçbir zaman tarihsel insan olarak kavrayamamakta ve kaçınılmaz olarak evrensel bir insan doğasının varlığını kabul etmek durumunda kalmaktadır. İdealizmin aksine Marx, nesnenin kazandığı öznelliğin tarihsel toplumsal koşullarla belirlendiğini ve bu belirlenimin bireyler olarak insanları aşarak toplum üzerinde ve içinde etkinlik kurduğunu ileri sürmektedir. Bir önceki bölümde Marx'ın kapitalizmden söz ederken, en soyut düzeyde toplumsal oluşumun bütünlüğünde egemenlik

kurmuş bir öznellikten söz ettiğini belirtmiş ve analizimizi bu iddia üzerine geliştirmiştik. Kapitalizmin ruhunu tanımlayan bu öznellik göz ardı edilirse metalaşmış hayatın nasıl oluştuğu ve neden yeniden üretildiği anlaşılamayacağı gibi, metalaşmış hayatın inkârının ne tür bir insanlık oluşumuna karşı yöneleceği de bilinemez olur. Kısacası Marx, kaba materyalizme karşı idealizmi savunurken, öncelikle idealizme tarihsel bir içerik kazandırdıktan sonra bu savunmanın arkasına geçmektedir. Bu anlamda Marx'ın yönteminde, hem materyalizm hem de idealizm tarihselleştirilerek gerçekten de tarihsel materyalizm ve tarihsel idealizme dönüştürülmektedir. Tarihsel materyalizm kapitalizmin doğru bilgisini elde etmeye yönelirken, tarihsel idealizm (ki bu diyalektik materyalizmdir), tarihsel/toplumsal kökten değişim sorusuna, yani kapitalizmin aşılması sorusuna yönelmektedir. Bu bölümde biz de tarihsel olanı tarihüstü olandan ayırıştırmak gerektiğine vurgu yaparken aslında, tarihsel materyalizm/tarihsel idealizm ayırıştırmaya gönderme yapmaktayız. Bu iki farklı sorgulama yöntemini ayırıştırmadan araştırma alanına taşımak, toplumsal yeniden üretimin ve yapıbozucu toplumsal değişimin sistematik çözümlemesini birbirine karıştırmak anlamına gelecektir. Bir başka ifadeyle, söz konusu yöntemsel ayırıştırmamanın farkına varmadan geliştirilecek analitik bir çerçeve, kapitalist evredeki toplumsal oluşumları ve bunların zaman içerisindeki değişimlerini, kapitalizmi aşmaya yönelen ve bu anlamda öznelliğini kapitalizme karşı oluşturan kökten dönüştürücü toplumsal oluşumlardan ayırıştıramayacak ve toplumsal eylemin yönelebileceği yeni oluş tarzı hakkında tarihsel bir çıkarım yapamayacaktır.

Marx'ın, tarihsel materyalizm ve tarihsel idealizm yöntemlerini birbirlerinden ayırıştırmak, bunları belli bir sorun etrafında çözümlemenin farklı düzeylerinde nasıl kullandığını ve bu çözümlemelerden çıkardığı sonuçları, açıklamaya çalıştığı etkinlik alanının bütünselliğinde nasıl birleştirdiğini göstermek için, çok sayıda örneği, eserlerinin pek çoğunda bulabiliriz. Bütün bu örnekler içerisinde, Proudhon'un Sefaletin Felsefesi başlıklı kitabına karşı yazdığı Felsefenin Sefaleti kitabının, "Grevler ve İşçi Dayanışmaları"nu konu edinen bölümünde ileri sürdükleri, hem iddiamızı destekleyecek netlikte bir örnek oluşturmakta hem de bundan sonra tartışmaya başlayacağımız 'Kapitalist Toplumsal Oluşumlarda Sınıflar ve Mühendisler' konusuna anlamlı bir geçiş yapmaya olanak sağlamaktadır. Marx'ın bu kısa

yazısı, dönemin iktisatçılarının ve sosyalistlerinin grevler ve işçi dayanışmaları hakkında geliştirdikleri kuramların ve bu kuramlardan çıkardıkları insanlık durumuna yönelik sonuçların eleştirisine yönelmiştir. Önce uzun bir alıntıyla Marx'ın söz konusu kuramları nasıl okuduğunu aktarmamız gerekiyor:

İktisatçılar ve sosyalistler bir noktada anlaşılıyorlar: Dayanışmaların kınanması. Ancak bu kınamada farklı güdülere sahipler.

İktisatçılar işçilere şöyle diyorlar: Dayanışmayın. Dayanışmakla sanayiın düzgün ilerlemesini engelliyorsunuz, imalatçıların aldıkları siparişleri karşılamalarını önlüyorsunuz, ticareti tedirgin ediyorsunuz ve makinelerin istilasını hızlandırıyorsunuz, ki bu, emeğinizin bir kısmını yararsızlaştırdığından, sizi daha düşük bir ücret kabullenmeye zorluyor. Ayrıca, ne yaparsanız yapın, ücretleriniz her zaman talep edilen emek ile arz edilen emek arasındaki ilişki ile belirlenecektir ve ekonomi politişin ölümsüz yasalarına karşı baş kaldırmak sizler için saçma olduğu kadar tehlikeli bir çabadır da.

Sosyalistler işçilere şöyle diyorlar: Dayanışmayın, çünkü bununla zaten ne elde edeceksiniz ki? Ücretlerde bir yükselme mi? İktisatçılar size çok açık bir biçimde tanıtlayacaklardır ki, başarıya ulaşp da, bir an için birkaç peni kazansanız bile, bunun ardından sürekli düşüşler gelecektir. Usta hesapçılar size tanıtlayacaklardır ki, sağladığımız bu ücret artışıyla dayanışmanın örgütlenmesi ve sürdürülmesi için yapılmış olan masrafları kapamak bile yıllar alacaktır.

Ve biz, sosyalistler olarak, size deriz ki, para sorununun dışında, her şeye karşın, gene işçi olmaya devam edeceksiniz ve patronlar da patron olmaya, tıpkı daha önce olduğu gibi. Öyleyse dayanışma yok! Politika yok! Çünkü dayanışmaya girmek, politikayla uğraşmak değil midir? (Marx, 1979:182-183)

Marx, dayanışmanın politikanın ta kendisi olduğundan bir an için bile şüphe duymaz. Yalnız, Ona göre bu politik oluşum, iki farklı düzeyin farklı etkileri tarafından belirlenen ikili bir nitelik taşımaktadır. Birinci düzeydeki belirlenim Lukacs'ın ısrarla altını çizerek vurguladığı, "yaşanan dönemin güncel veya ivedi sorunları karşısında bu sorunların içerikleri düzleminde bir tutum" alış olarak belirlenen niteliğidir. Bir başka deyişle, dayanışmanın birinci düzeydeki politik

niteliği, kapitalist topluma ve bu toplumun tarihsel yapısına dair koşulların, belirleyici olduğu düzeyde kazandığı politik niteliklerdir. Dayanışmanın ikinci ve daha yüksek bir düzeyde kazandığı politik niteliği, kapitalist toplumda insanın kazandığı tarihsel kimliği taşıyan insanla, bu toplumun dışında yer alan ve insanın parçalanmışlığına son vermeye yönelmiş bulunan ve bu nedenle kendisine metafizik bir varlık atfetmiş olan tarihestü kimliğindeki insan arasında beliren uzlaşmaz karşıtlığın belirlediği politik niteliğidir. Birinci düzeydeki politik oluşumu doğru anlayabilmek için kullanılması gereken yöntem, tarihsel materyalizmdir. Tarihsel materyalizm, anlamaya çalıştığı somut politik ortamın özgün bilgisini, soyut kapitalist üretim tarzı kavramını aşır, kapitalizmin belli bir toplumda nasıl oluştuğunun tarihsel analizine yönelerek elde edecektir. Bu anlamda ilk önce, “güncel veya ivedi sorunları” yaratan kapitalist koşulların özgün kuramı geliştirilmelidir. İkinci düzeydeki politik oluşumu doğru anlayabilmek doğal olarak birinci düzeydeki bilgilenmeyi öngörmektedir. Çünkü somut kapitalist oluşumların insanı sermayeye dönüştürürken farklı yollar izledikleri, tarihsel analizden çıkacak ve bu bilgi, insanın sermayeleştirilmesine karşı insanı bütünselliğinde savunmanın da farklı açılımları olabileceğine işaret edecektir. Bu anlamda ikinci düzeydeki politik oluşum, birinci düzeydeki politik oluşumun üzerinde fakat ondan ve onun belirlenimlerinden hareketle oluşacaktır. Bu noktada “Grevler ve İşçi Dayanışmaları”na geri dönecek olursak bu metnin, toplumsal bilimde yöntem sorununa katkısı daha açık bir hale gelmektedir. Marx, önce tarihsel materyalist yöntemden hareketle kendinde işçi sınıfının ortaya çıkışını yaratan ekonomik (tarihsel-nesnel) koşulları belirlemekte, daha sonra işçilerin kendinde sınıftan, kendisi için sınıfa kapitalizmin temel çelişkisi aracılığıyla nasıl geçebileceklerini açıklamaktadır:

Ekonomik koşullar ülkenin halk yığınlarını ilkin işçi haline getirir. Sermayenin dayanışması, bu yığın için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu yığın, böylece, daha şimdiden sermaye karşısında bir sınıftır, ama henüz kendisi için değil. Ancak birkaç evresini belirtmiş bulunduğumuz bu savaşım içinde, bu yığın birleşir, ve kendisini kendisi için bir sınıf olarak oluşturur. Savunduğu çıkarlar, sınıf çıkarları

olur. Ama sınıfın sınıfa karşı savaşımı, politik bir savaşımdır (Marx, 1979:184).

Marx, kendisi için sınıf oluşumunun politik bir etkinlik olduğunu vurgularken bu etkinliğin, ekonomik koşulların belirleniminden görece özerkleştiğini düşünmektedir. Bu anlamda ekonomik belirlenim yani tarihsel materyalizm kendinde sınıf konumunu tespit etmekte tek yöntem olarak belirirken, kendisi için sınıf oluşumu, tarihsel materyalizmin sınırlarını aşmış idealizmin tarihsel alanı olarak düşünülebilecek politik alana yönelik bir sorgulamayı zorunlu kılmaktadır. Bu anlamda, kendinde sınıftan kendisi için sınıfa geçiş tartışmasının yöntem üzerindeki etkisi, kapitalist öznelliğe bağımlı bilincin belirlenim alanından insanın bütünlüğünü kabul eden bilincin belirleyici olduğu alana adım adım (evresel) geçişi gerektirmesidir. Marx'a göre, bu geçiş yapılarık iktisatçıların "ölümsüz yasalarına" karşı o yasaları inkâr edebilecek bir insan bilincinden söz edildiğinde, "bazıları gerçek bir korkuya kapılırken, bazıları da metafizik bir küçümseme göstermekte"dir. Buradaki tartışmamız açısından bizi ilgilendiren, korku meselesinden çok metafizik küçümseme meselesi olmalıdır. Çünkü sıkça söylediğimiz gibi, korkunun ecele faydası yoktur. Yalnız metafizik küçümseme gerçekten önemli bir eleştiri olarak beliriyorsa ciddiye alınmalıdır. Biz Marx'ın "Grevler ve İşçi Dayanışmaları"nın son satırlarında yazmış olduklarını ciddiye alacağız:

İşçi sınıfı, kendi gelişim hareketi içinde, eski sivil toplumun yerine sınıfları ve onların uzlaşmaz karşıtlıklarını dışta bırakacak bir birlik koyacaktır ve bu anlamıyla, politik iktidar diye bir şey kalmayacaktır, çünkü politik iktidar, sivil toplumdaki uzlaşmaz karşıtlığın resmi ifadesinden başka bir şey değildir.

Bu arada, proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmaz karşıtlık, bir sınıfın öteki sınıfa karşı savaşımıdır, öyle bir savaşım ki, en yüksek ifadesine götürüldüğünde toptan bir devrim olur<sup>7</sup> (Marx, 1979:185-186).

Burada sözü edilen toptan devrime (yapıbozumuna) yol açacak olan varlık temelinin, kapitalist toplumsal koşullar içerisinde birbirleriyle çıkarları uzlaşmaz kutuplarda yer alan sermaye olarak sermaye (kapi-

talist sınıfla) ile sermaye olarak insan (işçi sınıfı) arasındaki çatışma olmadığı çok açıktır. Burada, kuşkusuz hangi sınıftan olursa olsun sermaye olarak insanla sermaye olmayı inkâr eden insan arasındaki uzlaşmaz karşıtlığın çatışmasıdır söz konusu olan. Peki böyle bir şey olabilir mi? Elimizde koca bir yirminci yüzyıl tarihi mevcut. Bu tarih bize böyle şeylerin mümkün olduğunu göstermemiş midir? Her şeyin ötesinde bu sorunun yanıtı biraz da kuramsal alanın dışında yani pratik alanda yatmıyor mu? Feuerbach Üzerine Tezlerin ikinci tezi sanki bu tür bir tartışmaya son noktayı koymak için yazılmış gibidir:

Nesnel hakikatin insan düşüncesine atfedilip atfedilemeyeceği sorunu, bir teori sorunu değil, pratik bir sorundur. İnsan, hakikati, yani düşüncesinin gerçekliğini ve gücünü, bu dünyaya aitliğini (Disseitigkeit) pratikte kanıtlamalıdır. Pratikten yalıtılmış bir düşüncenin gerçekliği ya da gerçeksizliği konusundaki tartışma, tamamıyla skolastik bir sorundur. (Engels, 1992: 62 içinde)

#### KAPİTALİZM, İNSANLIK VE SINIFLAR ÜZERİNE ÖNERMELER

Bu kutuda, kapitalizmin tarihsel özgüllüğünü yansıtan insanlık durumuyla ve bu durumun, özünü temsil eden sınıflara bölünmüşlükle ilgili bir dizi önerme sunuyoruz. Bu önermeler, bu kitapta buraya kadar sunulanlardan türetilmiştir. Ayrıca bu önermeler, izleyen bölümde ele alınan Türkiye kapitalist toplumsal oluşumunda, mühendislerin kazanmış oldukları özgül sınıfsal kimliklerin, kapitalizmin evrensel belirlenimleri açısından ne tür anlamlar taşıdığını değerlendirebilmemize de imkan sağlamaktadır.

- 1: Kapitalizmin ahlaki faydacılıktır.
- 2: Faydacılık, insanı diğer insanların karşısında, kendi bireysel istek ve çıkarlarını kollayan yabancı bir varlık olarak konumlandırır.
- 3a: Faydacılık, bir ahlak sistemi olarak çıkarların çatışmasını engellemez.
- 3b: Faydacılık, çıkar çatışmalarını aşabilecek hiçbir ahlak ilkesini savunamaz.
- 3c: Faydacılık, kendi savunduğu ilkeleri mutlak ve değişmez olarak tanımlayamaz. Bu anlamda faydacılık, insanın (varsa bile) değişmez doğasını kesinlikle ifade edemez.
- 4a: Fayda ahlaki, insanı hesap yapan bir özneye dönüştürür.



4b: Faydacılık, birey için mutluluk ölçüsü olarak kabul edilebilecek herhangi bir isteği veri alır ve o isteği gerçekleştirecek olan varlığı, bireyin karşısına hesaplanabilir bir araç olarak çıkarır.

5a: İnsanın karşısına istek nesnesi olarak hiçbir zaman çıplak doğanın ona sunduğu bir araç çıkmaz. İnsan karşısında her zaman başka insanların etkinliğinin sonucu olarak yaratılmış bir nesne bulur. Faydacılık, insana bu gerçeği unutturur.

5b: Faydacılık, insana insanın bütünlüğünü ve bir türe ait olduğunu unutturur.

6a: Kapitalizm fayda ahlakına dayandığı için insanı iki düzeyde yoksullaştırır. Birinci düzey, bireyin kendisiyle olan ilişkisidir. Bu düzeyde kapitalizm, insanı, kendi bireysel gücünü cömertçe kullanmaktan men eder. Kapitalizm, bireyi alarak vermeye ve başkalarından almadığı ölçüde vermemeye koşulladığı için, bireyin içsel gücünün kullanımını dışsal güdülerin denetimine terk etmesine yol açar. Birey, dışsal bir güdüleme olmadan kendi bireysel gücünü açığa çıkaramaz ve bu anlamda yaratıcılığını kaybeder. Yoksullaşmanın ikinci düzeyi, bireyin başka bireylerle olan ilişkisidir. Birey, başka bireylerin ondan hep faydalanmak istediğini varsayar ve başkalarına hep şüpheyle yaklaşır. Başkalarının ona karşılıksız olarak verebileceklerini, ondan istedikleri şekilde yorumlar ve her almanın bir borçlanma olduğu inancını geliştirerek, sadece ödeyebileceği kadarını başkalarından almaya kendisini şartlandırır. Bu anlamda kapitalizm, insanlar arasında alıp vermeyi yani kolektif yaratıcılığı sınırlar.

6b: Yaratıcılık, bireyi kişi olarak tanımladığı için kapitalizmde gerçek anlamda kişi ortaya çıkamaz.

6c: Kapitalizmde kişi ortaya çıkamadığı için, insan isteklerini hep bir topluluğun çıkarları açısından tanımlar.

6d: Birey, gerçek isteklerini belli bir topluluğun çıkarlarıyla uyumlaştırarak gerçekleştirmek durumunda kaldığı ve faydacılık ahlakına sahip olduğu için gerçek anlamda hiçbir topluluğa üye olamaz. Bireysel faydasını çoklaştıran çıkar grubunu her an yeniden tercih edebilir. Faydacılık ahlakının ahlakdışılığının en açık ifadesi, insanın gruplar arası çıkar çatışmasında, kendi istekleri doğrultusunda hayasızca yer değiştirebilme serbestisini kendisine tanınmasıdır.

7: Kapitalizm, bireyleri bilinçlerinden bağımsız olarak iki temel sınıf arasında bölerek konumlandırır. Bu sınıf konumlarında bilinçlerinden bağımsız olarak yer alan bireyler, faydalarını çoklaştıracak isteği dışsal güdülerle tanımlar. Bu topluluklardan çalışmak durumunda olmayan sermaye sınıfının bireyleri, sahip oldukları parasal gücü sınırsızca büyütme yani çoklaştırma isteğindedirler. Sermaye olarak emekçiler sınıfının bireyleri, çalışmaları karşılığında kendilerine ödenen parayı/ücreti, çoklaştırmayı arzularlar .

7b: Kapitalizmde her birey hangi sınıf ve konumda olursa olsun sahip olduğu parasal gücü artırmak ister. Bu anlamda kapitalist toplumda yaşamak, en soyut düzeyde ifade edildiğinde sermayeleşmiş insanlığı yaşamak demektir. Sermaye olmayı reddeden birey kapitalist toplumda varolamaz.

8a: Kapitalist toplumun tarihsel temel çelişkisi sınıfsaldır; bu çelişkinin merkezinde sermaye ile sermayeleşmiş işçi sınıfı arasındaki uzlaşmaz çıkar karşıtlığı bulunur. Bu anlamda toplumsal bir örgütlenme olarak kapitalizmin tarihsel temel çelişkisi ekonomik düzeyde yer alır.

8b: Herhangi bir kapitalist toplumda uzlaşmaz karşıtlık içinde bulunan iki sınıf, sürekli çatışma ya da savaşım halindedir ve bu savaşım tarihsel temel çelişkiyi ekonomi alanından politik alana taşır. Bir başka deyişle temel sınıf çelişkisi, ekonomik düzeyde belirlenirken, temel sınıf savaşımı, ekonomik düzeyden görece bağımsız olan politik düzeyde sürer.

8c: Kapitalizmin kendi koşullarındaki sürekli değişimin ve farklılaşmanın dinamiğini, sınıfların varlığını kabul eden politik sınıf savaşı oluşturur.

9: Kapitalist toplumun metafizik (tarihüstü) temel çelişkisi, sınıflar üstü bir çelişkidir; bu çelişkinin varlık temelini, sermaye olarak insanla sermaye olmayı inkâr eden insan arasındaki uzlaşmaz varoluş karşıtlığı oluşturur. Bu anlamda kapitalist toplumun metafizik temel çelişkisi, politik düzeyde açığa çıkar.

#### SANAYİ SONRASI TOPLUM :

#### KAPİTALİZMİN VE SINIF MÜCADELELERİNİN SONU (MU?)

Bu kitapta (ve yukarıdaki kutuda) sunulan kapitalizm kavramlaştırması 21. yüzyılın bazı toplumbilimcilerince şüpheyle karşılanabilir. Bu tür şüpheli düşünürler eleştirilerinde, toplumbilimsel yazında önemli

bir ilgi odağı olarak beliren sanayi sonrası toplum (post-endüstriyel toplum) kavramına ve bu kavrama yüklenen farklı anlamların çağrıştırdığı farklı toplumsal örgütlenme tarzlarına göndermeler yaparak, bizlerin, 20. yüzyılın ikinci yarısından bu yana kapitalizmin yapısal koşullarında meydana gelen önemli değişimlerden habersiz olduğumuz görüşünü ileri sürebilir. O halde, bu tür şüphelere ve eleştirilere sebebiyet vermemek için kısaca, sanayi sonrası toplum kavramı hakkındaki görüşlerimizi belirtmemiz ve bu bağlamda söz konusu yapısal dönüşümler sonucunda sermayeleşmiş insanlık durumunda köklü bir değişiklik olup olmadığını tartışmamız kaçınılmazdır. Ayrıca böyle bir tartışma bizi, “orta (ara) sınıflar bağlamında mühendis kimdir?” sorusuna yakınlaştıracığı için bu bölümün yönelimine de uygun düşmektedir.

En genel düzeyde ifade edilirse, sanayi sonrası toplum kavramıyla kapitalizmin tarihsel temel çelişkinin artık aşılmış olduğu görüşü vurgulanmaktadır.<sup>8</sup> Bu görüşe göre ücretli çalışanları içeren toplumsal kesim, farklı bilgi, beceri ve mesleklere göre birbirlerinden ayrılmış sınıf ve katmanlara ve dolayısıyla farklı çıkar gruplarına bölünmüştür. Bu grupların varlığında, sermaye karşısında ortak bir çıkar etrafında bir araya gelebilecek yığınsal bir işçi sınıfından ve bu sınıfın sermaye sahibi sınıfla uzlaşmaz bir çelişki içerisinde bulunduğundan söz edilemez. Kısacası bu sayfaya kadar iddia ettiklerimizin tümü, artık var olmayan bir dünyaya ait boş bir entelektüel kurgudan başka bir şey değildir. Bu eleştiriye karşı kendimizi savunmadan önce, sanayi sonrası toplum kavramıyla ismi neredeyse özdeşleşmiş olan Daniel Bell'e (1973, 1989) dönüp, Onun sanayi sonrası toplum tezlerini anımsamak faydalı bir girişim olabilir.

Bell'in soyut kuramsal modelinde, toplum üç öğeden oluşan bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu öğeler ya da altsistemler, toplumsal yapı, kültür ve politik yapıdır (policy). Toplumsal yapı da ekonomi, teknoloji ve mesleki yapı altsistemlerinden oluşmaktadır. Altsistemlerden herhangi birinde meydana gelen bir değişim, diğer altsistemlere etkide bulunarak toplumun bütününde değişime yol açmaktadır. Sanayi sonrası toplum, toplumsal yapıda yani ekonomi, teknoloji ve mesleki yapıda meydana gelen değişimlerin, kültür ve politik yapıyı etkileyerek sanayi toplumunu dönüştürmesi sonucunda ortaya çıkan yeni bir toplum tarzıdır. Bell'e göre, bu yeni toplumu

sanayi toplumundan ayıran iki temel özellik dikkat çekmektedir. Bunlar, toplumsal yapının hemen tüm düzeylerinde bilimsel bilginin merkezi bir rol kazanması ve ekonomi altsisteminde hizmet sektörünün ağırlığının tarım ve sanayi sektörleri aleyhine önemli bir artış göstermesidir. Bunlardan ilki, yani bilimsel bilginin toplumsal yapıdaki merkezi önemi, sanayi sonrası toplumun en belirgin ayırt edici özelliğini oluşturur. Bu toplumun en gözde kurumları fabrikalar değil üniversiteler ve araştırma kurumlarıdır; ve bunlar kazanmış oldukları toplumsal önem ve güçle toplumu sürekli değişime zorlamaktadır. Nitekim sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçiş yapmış ülkelerin tümünde, nüfusun artan bir oranı, yüksek öğrenim kurumları kanalıyla toplumsal yapıya katılmak zorunda bırakılmışlardır. Bilimin ve bilimsel bilginin toplumsal yapıdaki önemlerinin artmasına bağlı olarak, mühendislik türünden profesyonelleşmiş mesleklere talep artmış ve genişleyen hizmet sektörü, bu tür profesyonelleşmiş bilim temelli meslek sahipleri için geniş istihdam olanakları sağlamıştır. Eğitim, bilim ve mühendislik alanlarındaki gelişmeler formel eğitim kurumlarının dışına taşmış, toplumun bütününde bilgi üretimi ve kullanımı yaygınlaşmıştır. Bunun sonucunda beyaz yakalı çalışanlardan oluşan gerçek bir bilgi toplumu oluşmuştur.

Bu süreç içerisinde profesyonel uzmanlar politik yapıya da eklenmişler ve toplumu, bilgi temelinde rasyonel bir tarzda yönetebilmenin olanaklarını sağlamaya başlamışlardır. Bunun en açık izlenebildiği alanlar, refah devletinin, bilimsel verilere ve bilgilere dayanarak topluma sağladığı sağlık ve eğitim hizmetleridir. Politik yapıdaki değişimin belki bundan daha önemli diğer bir nedeni, toplumsal yapıdaki değişimin kültür sistemi üzerindeki etkisiyle ortaya çıkan gelişmelerdir. Sanayi sonrası toplumsal yapıda bilgi sahibi olmak, sınıfsal ve statüsel kimlik ve değerlerin önüne geçmiş, buna paralel olarak din, ırk ve cinsiyet temelli farklılıklar da giderek toplumsal katmanlaşma ölçütleri olarak önemlerini kaybetmişlerdir.<sup>9</sup> Bütün bunlar, sanayi sonrası toplumun sınıf yapısının, ekonomik temelden bağımsızlaşarak bilgi ve eğitim temelinde belirlenmesine neden olmuştur. Sınıf yapısındaki bu dönüşümün siyasal alana yansımaları ise sınıf temelli politik örgütlenmelerin ve mücadelelerin giderek önemlerini yitirmelerinden ve politikanın, tüm toplumsal kesim ve grupları ilgilendiren çevre ve sağlık gibi kamusal sorunlara odaklaşmasından

izlenebilmektedir.

Bell ve diğer sanayi sonrası toplum kuramcılarının sözünü ettikleri toplumda, politik alanda yer alan devletin ve hükümetlerin sanki politikayla hiçbir ilişkisi yok gibidir. Bu kuramcılar arasında, devletin sınıflarüstü bir ideolojiden ve teknokratik bir yönelimden hareketle kendisini yurttaşlar nezdinde meşrulaştırdığı şeklinde bir anlayış hakimdir. Sanki bu toplumda devlet, toplumun bütünü hakkında bilgi sahibi olan tek örgütlenme olarak, toplumsal sistemin yeniden üretimi için gerekli olan bir işlevi (yani toplumsal sorunları tanımlama ve bu sorunları çözme doğrultusunda rasyonel stratejik planlar oluşturma ve böylelikle de toplumsal istikrarı sağlama görevini) üstlenmiştir. Bu bağlamda, toplumun belkemiğini oluşturan sayısı belirsiz profesyonel mesleki topluluklar da bu stratejik planın öngördüğü sonuçları gerçekleştirmek üzere politik sürece katılmakta ve devlete destek olmaktadır. Bu toplulukların arasında oluşabilecek çelişki ve çatışmalar ise sanki tamamen teknik olarak daha doğru olan çözüm ve yöntemlerin ne olduğu konusundan kaynaklanacakmış gibi görünmektedir. Bir başka deyişle, bu toplumda devlet erkini oluşturan örgütlenmelerde görev alan yönetici ve teknik kadrolarla toplumsal yapıda yer alan mesleki topluluklar arasındaki iletişimin tek aracı, nesnelci (pozitivist) bilimin bilgi iddialarıdır. Böylelikle politikaların belirlenmesinde nihai etken, bilimsel bilginin kendisi olmaktadır.

Önceki bölümde nesnelci bilimin, tarihsel kapitalizmin temel çelişmesini gizlemede oynadığı ideolojik rolü çok açık bir şekilde ifade etmiştik. Bu bağlamda nesnelci bilimin, öznel olan her şeyi devre dışında tutması nedeniyle kapitalizmin insanı sermayeleştirdiği gerçeğini gizlemede etkili bir söylem oluşturduğunu vurgulamıştık. Bu iddiamızdan hareketle burada yeni bir iddia ileri sürebiliyoruz: Sanayi sonrası toplum, sermayenin öznelliğinin (modern dünyanın egemen öznesinin) toplumsal varoluş üzerindeki hakimiyetinin pekiştirildiği toplumdur. O kadar ki, bu toplumda politika ve bir anlamda devlet bile nesneleştirilip, doğallaştırılmış ve sermayeleştirilmiştir. Nitekim bazı kuramcılar, sanayi sonrası toplum deyimini yerine gelişmiş kapitalizm ya da ileri sanayi toplumu deyimini yeğleyerek bu toplumda kapitalizmin, bir üst aşamaya taşındığını kabullenmiş görünmektedirler. Sanayi sonrası toplum kuramına yönelik eleştiriler, bu savımızı destekler nitelikte gözlemler ve görüşler ileri sürmüştür. Bu gözlemlerin

başında, sanayi sonrası toplumlarda sanayi toplumlarında olduğu gibi teknik uzmanlığın ve bilimsel bilginin çok önemli ancak tali bir rol oynadığı gözlemi gelmektedir. Daha açık bir deyişle, gelişmiş kapitalist toplumsal oluşumlarda sanayi toplumunun politik dinamikleri, varlıklarını ve etkilerini korumakta; bilimsel uzman, mesleki bilgisini, kapitalist işletmenin özgül kurumsal tarzı olan bürokrasinin yapısal kısıtlarına tabi kalarak kullanabilmektedir (Cohen ve Zysman 1987: 260). Bu hiyerarşik yapının tepesinde ise teknik uzman değil, sermaye sahipleri ya da onlar adına yönetim sorumluluğunu üstlenmiş bulunan profesyonel yöneticiler yer almaktadır. Bir başka ilginç gözlem ise teknik uzman sayısının ve araştırma-geliştirme faaliyetlerine ayrılan toplumsal artığın önemli oranda artmasına karşın, bilimsel bilginin etkin kullanımının aynı oranda artmadığı yönündeki vurgudur (Kumar 1978). Bununla bağlantılı ilginç başka bir iddia ise bilgi üretiminin artan bir ivmeyle genişlemesinin temel nedeninin, toplumsal sorunlara çözüm arayışından daha çok, bilgi üretiminin, bir meta üretimi olarak sermaye için yeni bir yatırım (değerlenme) alanı oluşturduğudur.

Sanayi sonrası toplum kuramcılarına yöneltilen eleştirilerin konumuz açısından en önemlisi, bu kuramcılarının hizmet sektörü ve beyaz yakalı ya da profesyonel çalışanlarla ilgili görüşleri üzerine odaklanandır. Burada öne çıkan temel soru, hizmet sektörünün hızlı bir büyüme ve genişleme göstermiş olduğu iddiasından çok, bu sektörün ekonomik yapıdaki öneminin, tarihin hiçbir döneminde görülmediği ölçüde arttığı ile ilgili görüşün ne ölçüde geçerli olduğudur. Hartwell'in (1973) tarihsel çalışmasında tüm ayrıntılarıyla gösterdiği gibi, hizmet sektörü sanayi öncesi ve sanayi toplumlarında da her zaman çok önemli bir ekonomik faaliyet alanı oluşturmuştur. Sanıldığı gibi aksine, hizmet sektörü de sanayi üretimi kadar kapitalizmin akılcılaştırma (Taylorizasyon) koşuluna uygun bir gelişme göstermiş, kitlesel ve standart ürünler sunabilmek için, çalışanları niteliksizleştirmek yoluyla üretkenliğin artırılması ilkesine bağlı kalmıştır. Nitekim bir çok gelişmiş sanayi ülkesinde, hizmet sektöründeki istihdam artışının, düşük nitelikli ve düşük ücretli "kadın" işgücü kullanımından kaynaklandığı gözlenmektedir (Lowe, 1987). Benzer şekilde, profesyonel işgücü olarak nitelenen grupların istihdamı, daha çok eğitim, sağlık ve kamu hizmetlerinde yoğunlaşmakta ve bu tür istihdam alanlarında çalışanlara iddia edildiğinden çok daha az bir özerklik

tanındığı belirtilmektedir (Krahn ve Lowe,1988). Bütün bunlardan çıkartılabilecek en net sonuç, sanayi sonrası toplumun sanayi toplumundan köklü bir kopuşu temsil etmediğidir. Bu açıdan sanayi sonrası toplum kuramcılarına yöneltilen en sarsıcı eleştiri Cohen ve Zysman'ın (1987) hizmet sektörünün her zaman imalat sanayininin dinamiklerine bağımlı olduğu ve olacağı hatırlatmasıdır. Bir başka deyişle, en az sanayi toplumu kadar sanayi sonrası toplum da endüstriyel üretime ve bu alandaki üretim ve organizasyon yapılarına ve dolayısıyla bu alandan türeyen toplumsal ilişkilere bağımlıdır. Bu söylediğimiz durum, dikkatimizi gelişmiş kapitalizmden Türkiye türünden periferik kapitalist oluşumlara çevirdiğimizde daha bir kesinlik kazanmaktadır. “Sanayileşen Türkiye”nin toplumsal organizasyonu “modern sanayi” oluşumuna bağımlı değil midir? Marx ve Engels’in 1848 yılında modern sanayi ile ilgili yazdıkları bize günümüz Türkiye’sinin çalışma dünyasının önemli bir kesitine ilişkin geçerli olabilecek önermeler sunmamakta mıdır?:<sup>10</sup>

Modern sanayi, ataerkil ustanın küçük atölyesini sanayi kapitalistinin koca fabrikasına çevirmiştir. Fabrikaya dolmuş emekçi yığınları askerler gibi örgütlenmişlerdir. Sanayi ordusunun erleri olarak, mükemmel bir subaylar ve çavuşlar hiyerarşisinin komutası altına sokulmuşlardır. Onlar, ..., makine tarafından, denetçi tarafından ve hepsinin üstünde, tek tek ... imalatçının kendisi tarafından günden güne, saatten saate köleleştirilirler. Bu despotluk, hedef ve amacının kazanç olduğunu açıkça ilan ettiği ölçüde daha aşağılık, daha nefret uyandırıcı ve daha isyan ettirici olur (Marx ve Engels, 1997:50).

Daha önemlisi sanayi sonrası toplum, ücretli emek ilişkisini ve bu ilişkinin koşulladığı sanayinin bölünmüşlüğü ve bu nedenle de kapitalizmin tarihsel temel çelişmesini içermemekte midir? Ya da bazı kuramcılarının iddia ettikleri gibi bu çelişkinin sanayi sonrası toplumda açığa çıkmıyor olması onun artık var olmadığı anlamına mı gelir? Yukarıdaki kısa değinmelerden hareketle şunu söyleyebiliriz: Sözde bilgi toplumu kuramları, bu tür bir toplumun genel örgütlenmesinin kapitalizmin temel çelişkesinden bağımsız olduğu yönünde bir iddiayı savunacak hiçbir kuramsal dayanağa sahip değildir. Bu tür kuramların merkez ülkelerde geliştirilmiş olmaları ise bize, sadece bu ülkelerdeki

“subaylar, çavuşlar ve erlerden” oluşan ücretli çalışanların başarıyla sermayeleştirilmiş olduklarını anlatabilir. Bir başka deyişle bu tür kuramlar, sözde bilgi toplumlarında sermaye olarak insanın, sermaye olarak sermaye ile bütünleşmiş ve bu anlamda benzeşmiş olduğunu ispatlamaktan daha fazla bir katkı sağlayamazlar. Söz konusu bu başarının en ince analizlerinden birini, Marcuse’un Tek-boyutlu İnsan çalışmasında bulmak mümkündür. Marcuse bu kitabında, gelişmiş sanayi toplumlarında ücretliler topluluğunun (büyük ölçüde ABD’de) düş kırıklıklarından, nefret ve isyan duygularından nasıl arındırılarak, kapitalizmle bütünleştirildiklerini yazar. Marcuse’un konumuzla ilgili en önemli iddiası bu bütünleşmenin gelişmiş kapitalist üretimin kendi içsel mantığından türediğine ilişkin olanıdır:

Gereksinimlerde ve özlemlerde, yaşam standartlarında, boş zaman etkinliklerinde, politikada benzeşme fabrikanın kendisindeki, özdeksel üretim sürecindeki bir bütünleşmeden türer. ... Şimdiki durumda, otomasyonun olumsuz özellikleri başattılar: Hızlandırma, teknolojik işsizlik, yönetim konumunun güçlendirilmesi, işçiler payına artan güçsüzlük ve çekilme. Yönetimin mühendisleri ve üniversite bitirenleri yeğlemesine bağlı olarak, yükselmek için şansları azalır. Bununla birlikte, başka eğilimler vardır. Çalışma sürecinde makineleşmiş bir topluluğu oluşturmaya katkıda bulunan aynı teknolojik örgütleniş ayrıca daha büyük bir karşılıklı bağımlılık yaratır ki, bu da işçiyi fabrika ile bütünleştirir. “Üretim sorunlarının çözümünü paylaşmak için” işçiler payına bir “şevk”ten, “kendi beyinlerini açıkça teknoloji alanına düşen teknik ve üretim sorunlarına etkin bir biçimde uygulamak için duyulan bir istek”ten söz edilir. Teknolojik olarak kimi en ileri kuruluşlarda, işçilerde giderek kuruluşla ilgili olarak kazanılmış bir çıkar duygusu bile göze çarpar – kapitalist kuruluşa “işçilerin katılımı”nın çok sık gözlenen bir sonucu. ...

Yeni teknolojik çalışma dünyası böylece işçi sınıfının olumsuz (eleştirel) konumunun bir zayıflığını getirir: İşçi sınıfı bundan böyle yerleşik topluma karşı diri bir çelişki olarak görünmez. Bu eğilim çitin öte yanında üretimin teknolojik örgütlenişinin etkisi tarafından



güçlendirilir: işletmecilikte ve yönlendirmede. (Kapitalist) egemenlik yönetime dönüşür. Kapitalistler sorumlu araçlar olarak kimliklerini yitirir ve bir şirket makinesindeki bürokratların işlevini üstlenirler. Bireysel kuruluşun çok ötesine, bilimsel laboratuvara ve araştırma kurumuna, ulusal hükümete ve ulusal amaca dek genleşen yürütme ve işletme kurullarının geniş hiyerarşisi içerisinde, sömürünün elle tutulabilir kaynağı nesnel akılcılık görünüşünün arkasında yiter. Nefret ve düş kırıklığı belirli hedeflerinden yoksun bırakılır ve teknolojik perde eşitsizlik ve köleleştirmenin yeniden-üretilişini gizler. ... Gelişmiş sanayi uygarlığının köleleri yüceltilmiş kölelerdir, ama kölelerdir, çünkü köleliği belirleyen şey

“ne boyun eğme yoluyla ne de emeğin sertliği yoluyla ama salt bir araç olma konumu ve insanın bir şey durumuna indirgenmesi yoluyla...”<sup>11</sup>  
(Marcuse, 1997: 34-36)

sürüp giden kapitalist üretim ilişkilerinin bizatihi kendisidir.

## EKONOMİK SINIF KONUMLARI VE MÜHENDİSLER

Üretim soyut bir etkinlik olarak tanımlandığında, insanın (emeğin) birtakım araçları ve malzemeleri kullanarak kendisi için faydalı olabilecek bir nesne yaratmasından başka bir şey olarak görünmez. Bu anlamda soyut üretim kavramı, insanın doğal varlığını sürdürebilmesi için doğayla ilişkiye girme zorunluluğunu ifade eder. Ama insan hiçbir zaman soyut üretim etkinliğinde bulunmaz. Üretim her zaman, insanın insanla ilişkisini içerir; çünkü insanlar, somut tarihsel koşullarca belirlenen üretim süreçlerinde yer alarak kendilerini yeniden üretirler. Başka bir deyişle insanın üretim etkinliği, her zaman toplumsal bir etkinliktir. Marx'ın Kapital'in 2. cildinde, kapitalist toplumda üretimin soyut üretim kavramından farklı bir nitelik kazandığını vurgularken kullandığı “sermaye işlevi” deyimini, soyut üretimin öğeleri (emekçi ve üretim araçları) arasında yer almayan toplumsal bir öğeye dikkat çekmektedir:

Üretimin toplumsal biçimi ne olursa olsun, emekçiler ile üretim araçları daima onun etmenleri olarak kalırlar. Ama birbirlerinden ayrılmaları halinde birisi ancak potansiyel olarak bulunabilir. Çünkü üretimin devamı için bunların birleşmeleri zorunludur. Bu birleşmenin

gerçekleştirildiği özgül biçim, toplum yapısının farklı ekonomik devirlerini birbirinden ayırır. Şimdiki durumda, ... işçinin üretim araçlarından ayrılması, verili bulunan çıkış noktasıdır, ve biz, nasıl ve hangi koşullar altında bu iki ögenin kapitalistin elinde birleştiğini, yani sermayesinin üretken varlık biçimi olarak birleştiğini görmüş bulunuyoruz. Metaların kişisel ve maddi yaratıcıları böylece bir araya getirildikten sonra giriştikleri fiili süreç, üretim sürecinin kendisi, bu nedenle sermayenin bir işlevi oluyor (Marx, 1979:47).

Marx'ın sözünü ettiği, farklı ekonomik devirleri birbirlerinden ayıran emekçiler ile üretim araçlarının birleşmelerinin özgül biçimleri yani üretim tarzları, iki ayrı ilişki biçiminin birlikteliğini içermektedir. Bunlardan ilki emekçiler arasındaki işbirliği ve iş bölümünü oluşturan ilişkiler toplamı yani emek sürecidir. İkincisi ise emekçilerle üretim araçlarının birleşmelerinin özgül biçimine bağlı olarak ortaya çıkan üretim ilişkileridir. Emekçilerin üretim araçları üzerinde mülkiyet ve denetim haklarının bulunduğu bir toplumsal oluşumda, üretimin sürdürülmesi için gerekli olan teknik işbölümünün ve işbirliğinin yapısını emekçiler arasındaki üretim ilişkileri belirler. Bu koşul altında şekillenecek üretim süreci hakkında söylenebilecek olan şudur: Üretim etkinliğinin hedef ve amaçlarıyla, işbölümü ve işbirliğinin sonucunda ortaya çıkan emekçiler arası farklılaşmanın uyumlaştırılması (koordinasyon) ve bu uyumlaştırmanın denetlenmesi sorumluluğu emekçiler tarafından gerçekleştirilir. Yalnızca bu durumda, üretim sürecinin kendisi, emekçilerin kolektif olarak gerçekleştirdikleri bir işlevidir. Üretimin, emekçilerin dışında bir toplumsal ögenin işlevine dönüşmesi, emekçilerin üretim araçları üzerindeki kolektif mülkiyet ve denetim haklarını kaybetmiş olmalarının doğrudan bir sonucudur. Böyle bir durumda üretim sürecinin işlevi, emekçiler arasındaki ilişkiden bağımsızlaşmış ve üretim araçları üzerinde mülkiyet ve denetim hakkını elinde tutan bir toplumsal ögenin girişimine ve dolayısıyla bu öge ile emekçiler arasındaki üretim ilişkisine bağımlı hale gelmiştir. O halde, herhangi bir üretim tarzında üretim sürecinin işlevini belirleyen emek süreci değil üretim ilişkileridir. Üretim ilişkileri ise üretim etkinliği sonucunda yaratılan artık emeğe el koyma biçimini ve bu anlamda da sınıf konumlarını belirlemektedir. Kapitalist üretim ilişkileri veri alındığında kapitalistlerin üretim sürecindeki çıkarı, emekçilerin artık değer yaratması ve kendilerinin bu yaratıdan mümkün olan en büyük payı elde edebilmeleridir. Bu açıdan kapitalist üretim

ilişkilerinin kaçınılmaz bir sonucu olarak kapitalistler, emek süreci üzerinde denetim kurmak zorunda kalırlar. İşte bu zorunluluk, üretim sürecinin kendisinin kapitalist bir işlev olduğunu tüm çıplığıyla gözler önüne serer. Kapitalistler, emek süreci üzerinde denetim kurmayı kendileri üstlenebilecekleri gibi, (Marcuse'un ileri sanayi toplumları bağlamında tespit ettiği şekilde) bu görevi, kendi adlarına emekçilerle ilişkiye girecek ücretli bir gruba da devredebilirler. Nitekim 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştiği ileri sürülen “yönetsel devrim” (yani kapitalistlerin üretimin “sorumlu aracılığı olarak kimliklerini” yitirip, şirketin “bürokratlarına” dönüşmesi olgusu), bu türden bir devir teslim olgusudur.

Bu olgu aynı zamanda, sınıfların ekonomik belirlenimi (tarihsel materyalizm) açısından çok önemli bir dizi kuramsal soruyu gündeme getirir: Emek süreci üzerinde denetim kurma sorumluluk ve yetkisiyle donatılan fakat aynı zamanda kapitalist kuruluşun ücretli çalışanı olmayı sürdüren “yöneticiler/idareciler/mühendisler” hangi ekonomik sınıf konumunda yer almaktadır? Kapitalist bir rolü yerine getiriyor olmaları bu çalışanların kapitalist sınıfa bir katman olarak dahil edilmelerini gerektirir mi? Bu tür çalışanlar, üretim sürecinde kapitalist rolün yanı sıra emek sürecinin öngördüğü uyumlaştırma ve denetim sorumluluğunu da yerine getiriyorlarsa, artık değer üretimine katkıda bulunmuyorlar mıdır? Artık değer üretiyorlarsa işçi sınıfına bir katman olarak dahil edilmeleri gerekmez mi? Her şeyden önce bu tür çalışanlar kendi içlerinde türdeş bir toplumsal grup olarak görülebilirler mi? Bu tür sorular 1970'lerden bu yana kuramsal ve ampirik sınıf çözümlemelerinin yanıt aradığı sorulardır.<sup>12</sup> Bu çalışmaların bize sunduğu önermeleri veri aldığımızda, kapitalizmin iki temel sınıf konumunun yanında bu ikisi arasına sıkışmış bir orta sınıf konumunun mevcut olduğu iddiası karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak “yeni orta sınıf” olarak adlandırılan bu sınıf konumu “yönetici/idareci/mühendis/teknisyen” türünden emekçi rolün yanı sıra kapitalist rolün bazı sorumluluklarını yerine getiren ücretli çalışanların bir bölümünü içermekte, öte yandan kendi içinde türdeş bir sınıf konumu oluşturmamaktadır. Söz konusu çalışanların diğer bir bölümü kapitalist sınıf konumu içerisinde bir alt katmanda yer alırlarken, bu tür çalışanların önemli bir bölümü de işçi sınıfı konumunda üst katmanlarda yer almaktadır. Özetlersek, kapitalist üretim ilişkilerinde 20.

yüzyılda meydana gelen değişimin ekonomik sınıf konumları açısından sonucu, daha önceden emekçi rolü yerine getiren bir grup ücretliyi kapitalist sınıf konumuna, diğer bir grup ücretliyi de kapitalist ve işçi sınıfı konumu arasında yer alan bir konuma taşımak olmuştur. İşçi sınıfı konumu ise her zaman olduğu gibi bir yanıyla, kapitalist işlevin isterleri, bir yanıyla da sınıf çatışmalarının özgül sonuçları doğrultusunda kendi içinde hiyerarşik katmanlara bölünmüştür. Bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi, bu gelişmelerin tümü, bize bir kez daha, tarihsel kapitalist sistemin insanı sermayeleştirerek sınıflara böldüğünü ve bu anlamda kapitalizmin tarihsel temel çelişkinin, ekonomik çıkarları birbirleriyle uzlaştırılamayacak kapitalist ve işçi sınıfı konumları arasındaki karşıtlıkta yattığını tanıtlamaktadır.

Kapitalist üretim ilişkilerinde meydana gelen bu gelişmelerin, mühendislerin sınıf konumu üzerindeki etkisini belirlemek istersek yanıtlamamız gereken en temel soru, mühendislerin üretim sürecindeki başat rollerinin ne olduğudur. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bir üretim tarzının özgülüğünü belirleyen üretim ilişkileridir. Bu nedenle, herhangi bir üretim tarzının içerdiği ekonomik sınıf konumları, ancak üretim ilişkisindeki tarafların rollerine göre belirlenebilir.<sup>13</sup> Genel olarak ifade edilecek olursa, kapitalist üretim ilişkisinde bu roller: 1) kapitalist rol yani artık değer üretiminin önkoşullarının sağlanıp, artığa el konulması (üretimin konusunun ve tekniğinin belirlenip, bu üretimin öngördüğü emekçilerle üretim araçlarının birleştirilmesi); 2) emekçi rol yani artık değer üretimi (emek süreci, değerlendirme, valorizasyon) rolleridir.

Gelişmiş kapitalist üretim tarzında, kapitalistlerin önemli bir bölümünün üretim alanını terk edip, kapitalist rolün taşıdığı sorumluluğu “yöneticilere” devretmiş olduklarını belirtmiştik. Bu sorumluluğu üstlenen mühendisler üretim hattından tümüyle kopmuşlarsa, yani sadece kapitalist rol açısından üretimin sorumlu araçlarına dönüşmüşlerse, onlar ücretli çalışanlar olmalarına karşın artık kapitalist sınıf konumunda yer alırlar. Bir başka deyişle, “yönetici mühendislerin” kapitalist sınıfla ortak ekonomik sınıf çıkarlarına sahip oldukları söylenebilir.

Kapitalist işletme hiyerarşisinde üst düzeyden aşağıya doğru inildikçe, yönetim sorumlulukları alanından üretim alanına yaklaşırlar ve buna paralel olarak kapitalist rolün, mühendislerin işindeki ağırlığı ve

önemi azalır, emekçi rolün ağırlığı ve önemi ise artar. Kapitalist işletme hiyerarşisinin en alt kademesini oluşturan doğrudan üretim hattına inildiğinde ise, mühendislerin içinde kapitalist rolün neredeyse hiçbir önemi kalmaz. Üretim hattındaki mühendisler, kapitalist işlevin teknik rasyonellerine en az niteliksiz işçiler kadar tabi olup, işçiler arasında uyum (koordinasyon) sağlayarak üstleri tarafından kendilerine aktarılan planlara göre üretim faaliyetlerinin sürdürülmesi görevini yerine getirirler.<sup>14</sup> O halde, üretim hattı dışında herhangi bir görev ve sorumluluğu bulunmayan mühendislerin ekonomik sınıf konumu, kapitalist üretim ilişkisi açısından değerlendirildiğinde onların, emekçi rolünün içerdiği bir takım faaliyetleri yerine getirmekte oldukları ve bu nedenle işçi sınıfının bir katmanı olarak görülmeleri gerektiği ortaya çıkar. Bu bağlamda, üst düzey yöneticilerle üretim hattında yer alanlar arasındaki ilişkiyi kurma görevini yerine getiren orta kademe yönetici konumundaki mühendislerin içinde, az ya da çok kapitalist ve emekçi rollerin sorumluluklarının bulunduğu izlenebilir. Bu tür mühendislerin işi, emek sürecinin kapitalist işlevin rasyonellerine göre denetlenebilmesini mümkün kılacak teknik ve metotların tasarlanması ve/veya operasyonel hale getirilmesi sorumluluğunu içerdiği gibi, bir kez bu teknik ve metotlar belirlendikten sonra üretim hattındaki faaliyetleri sürekli izleyip emek sürecine doğrudan bir katkı sağlamayı da (yani değer yaratımına katkı yapmayı) içermektedir.<sup>15</sup> Bu nedenle, bu tür mühendislerin sınıf konumu hakkında söylenebilecek tek şey, bunların ne işçi sınıfı konumuna ne de kapitalist sınıf konumuna kolaylıkla dahil edilemeyecekleridir. Bu tür mühendislerin “yeni orta sınıf” konumunda yer aldıkları iddiası bu belirsizlikten kaynaklanmaktadır. Öte yandan, bu sınıf konumunun ekonomik çıkarlarının, bir yanıyla kapitalist sınıfın çıkarıyla bir yanıyla da işçi sınıfının çıkarlarıyla örtüştüğünü belirtmek ve bu anlamda bu sınıf konumu hakkındaki belirsizliğin asıl nedenin çıkarlar alanında yattığını görmek gerekmektedir.

#### YENİ ORTA SINIFLAR BAĞLAMINDA TAYLOR –VEBLEN KARŞITLIĞI

Birinci bölümde sürdürülen tartışmalar ışığında “yeni orta sınıf” konumuna dahil olan mühendislerin, çıkarlar alanındaki özgüllüğünü

yansıtan çelişik durumlarına bakacak olursak, Taylor ve Veblen'in imgelemlerindeki mühendis tipolojileri ilginç açılımlar sunmaktadır. Anımsanacağı gibi, Taylor'ın imgelemindeki mühendis, doğrudan kapitalist rolü yerine getirmek üzere hem üretim süreci hem de bu süreçte yer alan farklı niteliklerdeki emekçiler üzerinde denetim kurma sorumluluğu ile görevlendirilmiş bir yönetici kimliği taşımaktadır. Taylor'a göre, bu yönetici mühendis, işinin bir parçası olarak, her şeyden önce işverenin çıkarlarıyla çalışanların çıkarlarının uyumlaştırılması sorununu teknik (bilimsel) olarak çözmek durumundadır. Dolayısıyla, bu kimliği taşıyan mühendislerin çıkarları, ipso facto kapitalistlerin çıkarlarıyla uyumlu olmak zorundadır. Öte yandan, Veblen'in imgelemindeki mühendis ise, toplumsal refaha doğrudan katkıda bulunarak üretim süreçlerine önderlik eden bir emekçi kimliğini temsil etmekte ve nesnel çıkarları "işadamlarının" çıkarlarıyla çelişmektedir. O halde, "yeni orta sınıf" konumunda yer alan mühendisler kendi nesnel koşullarında bir arada bulunan, Taylor perspektifli mühendis ile Veblen perspektifli mühendis kimliklerinin mühendislikle ilgili birbirleriyle çelişik çağrılarına doğrudan maruz kalmaktadır. Açıktır ki, Taylor'ın mühendisi, kapitalizmin iki temel sınıf konumu arasında kalan mühendislere, çıkarlarının kapitalistlerin çıkarlarıyla uyumlu olduğu çağrısını yaparken Veblen'in mühendisi, bu çağrının tam karşısında bir seslenişle, onlara, işadamlarının sanayi toplumu üzerindeki egemenliklerine son vermek üzere tüm çalışanlarla ittifaka yönelmeleri gerektiği çağrısını yapmaktadır. Kısacası, nesnel bir sınıf konumu olarak gelişmiş kapitalizme eklenen ve içerisinde mühendislerin önemli bir bölümünü barındıran "yeni orta sınıf", kimliğini, kendisi için sınıf oluşumu sürecinde, kapitalizmin iki temel sınıf konumu karşısında netleştirerek belirleyecektir.

"Yeni orta sınıf" konumundaki mühendisler, üç farklı seçenektan birine yönelerek, nesnel koşullarında bir arada bulunan çıkarlararası çatışmayı çözümlenmeye çalışacaklardır. Birinci seçenek, faydalarının sermayenin çıkarlarının gerçekleşmesi oranında en çoklaşacağı algılaması doğrultusunda, çıkarlarının kapitalistlerin çıkarlarıyla uyumlu olduğunu kabul ederek, kapitalist sınıfa yakınlaşmalarıdır. İkinci seçenek, faydalarının işçi sınıfının çıkarlarının gerçekleşmesi oranında en çoklaşacağı algılaması doğrultusunda, çıkarlarının işçi sınıfının çıkarlarıyla uyumlu olduğunu kabul ederek, işçi sınıfına

yakınlaşmalarıdır.<sup>16</sup> Üçüncü seçenek ise, faydalarının sadece ve sadece kendi konumlarına ait ayrıcalıkların kollanıp geliştirilmesiyle en çoklaşacağı algılaması doğrultusunda, çıkarlarının her iki sınıfın çıkarlarıyla uyumsuz olduğunu kabul ederek, her iki temel sınıftan da uzak durmalarıdır.

## TARİHSEL MÜHENDİSLİK(LER) VE TARİHSEL MÜHENDİS(LER)

Yukarıda ileri sürdüklerimizden anlaşılacağı gibi, ekonomik sınıflar bağlamında mühendislerin, kendisi için sınıf oluşumu süreçlerindeki konumlanışları hakkında, yapısal deterministik saptamalar yapmak mümkün görünmemektedir; çünkü her şeyden önce mühendisler, farklı ekonomik sınıf konumlarının hepsinde yer alabilmektedir. Bu durumu daha karmaşık hale getiren temel etken, daha önce de belirttiğimiz gibi, sınıf oluşumunun, ekonomik düzeyden görece bağımsız olan politik ve ideolojik düzeyler tarafından belirlenmesidir. Bu nedenle, sınıf oluşumu, toplumsal oluşuma eklenmiş olarak bulunan kapitalizm öncesi yapılar, kapitalizme geçiş sürecinde yaşanmış politik alt üst oluşlar, geçiş aşamasında ulus devletin oluşumu ve bu aşamadan sonra devletin aldığı biçimler, ulus devletin devletlerarası ilişkilerdeki konumu, sınıf çelişkilerinin uyumlaştırılma biçimlerinin kurumsal ve hukuksal tarzları gibi yapısal olduğu kadar kültürel etkiler tarafından da belirlenir. Kültürel etkilerin bir ülkeden diğerine gösterebileceği farklılıklar dikkate alınacak olursa, mühendislerin sınıf oluşumunun, bir ülkeden diğerine çok farklı nitelikler kazanabileceği kolaylıkla anlaşılabilir.

Böylesi bir kabulden hareketle, mühendisliğin ve mühendislerin toplumsal rolü ve konumunu belirlemek amacıyla İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Almanya, İsveç ve Japonya örnekleri üzerine yapılmış tarihsel araştırmaları içeren Engineering Labor: Technical Workers in Comparative Perspective (Mühendislik Emegi: Karşılaştırmalı Bakış Açısından Teknik İşçiler) başlıklı derlemede, Meiksins ve Smith (1996:233-255) söz konusu gelişmiş kapitalist toplumlarda, benzer sınıf yapılarına rastlanmasına rağmen, teknik işgücünün üretimi, kullanımı ve sınıf oluşumu açısından önemli farklılıklar bulunduğunu belirtmektedir.<sup>17</sup> Yazarlar bu durumu açıklayabilmek için “Marxist kuramın yapısal durumsal versiyonu”

(structural contingency version of Marxist Theory) olarak adlandırıkları bir kuramsal çerçeve önerisi sunmaktadır. Buna göre bütün kapitalist toplumlar, kapitalist üretim tarzının içerdiği bir dizi dinamik yapılaştırıcı ilişkilerin (a set of dynamic structuring relationships) koşulladığı ortak sorunlara ve kısıtlamalara tabidirler. Bununla birlikte, herhangi bir kapitalist toplumda bu tür sorunlara çözüm arayışları, bu topluma özgü kurumsal ve tarihsel koşullarla etkileşim halinde bulunan sınıf ilişkilerine ve sınıf mücadelelerine bağlı olarak belirlendiğinden, kapitalizm, evrensel (küresel) bir modele yakın durmamaktadır. Bu durumun en net gözlenebildiği alanlardan bir tanesi “teknik emeğin üretimi ve örgütlenmesi” alanıdır.

Meiksins ve Smith, “teknik emeğin üretimi ve örgütlenmesi” deyiimi ile mühendislerin üretimi ve hem teknik hem de toplumsal iş bölümündeki konumlarının belirlenmesinde izlenen stratejileri ifade etmektedirler. Yazarlar, yukarıda belirttiğimiz ülke örneklerinin incelenmesi sonucu bu alana ilişkin olarak dört temel model ya da sistem türetilebileceğini, yalnız bu modellere tamı tamına uyan herhangi bir ülke bulunmadığını, aksine belli bir ülkede bu modellerin çeşitli öğelerinin özgül bir kombinasyonuna rastlanmakta olduğunu vurgulamaktadır. Öte yandan, her ülkede bu modellerden bir tanesi hakim tarz olarak öne çıkmakta ve bu ülkenin mühendislik pratiğine ilişkin özgüllüğünü temsil edecek bir öneme sahip olabilmektedir. Özetle, bu modeller sırasıyla:

**Zanaat Örgütlenmesi (Craft Organization):** Bu modelde, mühendislerin büyük bir çoğunluğunun, üretimde çalışanlar arasında yer aldıkları ve bu grup içerisinde en üst katmanı oluşturdukları gözlenmektedir. Genel olarak teknik işgücü, bu mantığa göre örgütlenmekte ve bu topluluğun üretimi, geleneksel yöntemlere benzer şekilde gerçekleştirilmektedir. Tekniğe ilişkin bilgi ve beceri ya “ustalar topluluğuna” ya da doğrudan çalışma yaşamına katılarak usta/çırak ilişkisi bağlamında işyerinde kazanılmaktadır. Bu modelin önemli bir özelliği, üniversiteler gibi formel eğitim kurumlarının verdiği diploma ya da dereceler yoluyla teknik işgücüne katılma biçimine karşı, “ustalar” topluluğu arasında açık bir düşmanlık besleniyor olmasıdır. Bu modelde “mühendis” diploma sahibi olduğu için değil, yorucu ve uzun bir çalışma deneyimi sonucunda “mühendisliği” pratik



olarak öğrendiği için bu kimliği taşıyan kişi olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, “mühendis”, teknisyen ve nitelikli işçi arasında, diploma sahipliğinin yaratabileceği farklılıklarla desteklenebilecek keskin bir “sınıf” duvarı oluşmamaktadır. Diploma ve derecenin katmanlaşma ölçütü olarak önemsiz olduğu bu modelde, mühendisler homojen bir mesleki topluluk oluşturur. Öte yandan, mühendisler, mesleki formasyonlarını formel eğitim kurumları dışında ve daha çok belli işletme ortamlarında kazandıklarından, istihdam olanakları açısından çalışmakta oldukları işletmelere bağımlıdır. Bu anlamda, topluluk düzeyinde düşünüldüğünde, mühendisler, bir işletme ortamından diğerine taşıyabilecekleri mesleki bir ortaklığa sahip değildir. Bu modelde, yönetim kademelerine sıçrayarak yükselme şansları bulunmayan ama öte yandan niteliksiz işçilerden üstün ve ayrıcalıklı olduklarını düşünen mühendisler, ekonomik çıkarlarını koruyup geliştirebilmek amacıyla meslek sendikaları (craft unions) oluşturarak örgütlenir. Bu modelin hakim olduğu ülke İngiltere'dir.

**Yönetimsel Örgütlenme (Managerial Organization):** Bu modelde teknik iş, yönetim işlevinin bir ögesi olarak görülür. Burada, zanaat örgütlenmesinden farklı olarak, üretim süreçlerinde yer alan rutin teknik işler düşük eğitimli teknisyenlere bırakılmış, mühendisler ise yöneticiler grubuna dahil edilmiştir. Bir başka deyişle mühendislik, başlı başına bir yönetimsel uzmanlık alanı olarak kabul edilmiştir. Bu modelde mühendis kimliği çoğunlukla üniversite eğitimi sonucunda kazanılır. Bu durum, yönetici konumuna yükselmenin zorunlu bir koşulu olarak belirlemedir. Diploma ve dereceler, mühendisleri sadece diğer çalışanlardan değil kendi içlerinde de ayırır. Bu modelle uyumlu olabilecek örgütlenme tarzı, mühendisliğin uygulanmasını ve kullanımını, mesleğin çıkarlarını korumak amacıyla kontrol altında tutmaya yönelik meslek örgütlenmesidir (professional organization). Öte yandan, mühendisler yönetici olarak görüldüklerinden, mühendisliği yöneticiler grubuna katılabilmeye imkân sağlayan diğer mesleklerden ayırabilme gücünü yitirmişlerdir. Çoğunlukla bu modelde, herhangi bir dalda üniversite eğitimi almış herhangi bir kişi yönetici olabilmekte ve duruma bağlı olarak istenirse mühendis etiketini kullanabilmektedir. Kısacası, mühendislik, sadece mühendislik fakültesinden mezun olmuş bireylerin uzmanlığı olarak tanımlanamamakta ve tıp, hukuk örneklerinde

olduğu gibi “profesyonel” bir mesleğe dönüşmemektedir. Mühendisler, yöneticiler grubuna dahil edildikleri sürece, mühendislik eğitimi almış olanların, tam anlamıyla profesyonel bir örgütlenme gerçekleştirebilmeleri imkânsız görünmektedir. Buna karşın mühendisler, sınırlı yaptırıma sahip olan mühendislik örgütleri içinde yer alarak, kendilerini nitelikli ve niteliksiz işçilerden ayırma eğilimi sergilemektedir. Bu modelin hakim olduğu ülke Amerika Birleşik Devletleri’dir.

Zümre Örgütlenmesi (Estate Organization): İlk iki modelden farklı olarak, bu modelde mühendisler, hem yöneticilerden hem de üretimde yer alan çalışanlardan ayrı bir grup olarak görülmektedir. Bu modelin ortaya çıkmasına yol açan gelişme, işletmelerin orta kademesinde konumlanan katmanlaşmış bir teknik işler hiyerarşisinin yaratılmış olmasıdır. Bu hiyerarşinin en üst katmanında, ayrıcalıklı mühendislik fakültelerinden diploma ve dereceleri bulunan ve kendilerine yöneticilerden bağımsız bir profesyonel kimlik atfeden mühendisler yer alır. Bu “profesyoneller” mühendis olmanın önkoşulunu çok açık olarak tanımlamışlardır. Onlara göre, mühendis elit (seçkin) bir mühendislik fakültesinden mezun olmuş, teknik meslek sahibi bir profesyoneldir. Bir başka deyişle, seçkin olmayan mühendislik fakültelerinden mezun olanlar her ne kadar mühendis olsalar da “profesyonel mühendisler” tarafından mühendis olarak görülmezler. Onlar teknisyendir ve teknik işler hiyerarşisinde ne kadar yükselirlerse yükselsinler “mühendisler” zümresine dahil olamazlar. “Mühendisliğin” bu denli daraltılıp çok az sayıda ayrıcalıklı bir zümrenin mesleği olarak başarıyla topluma kabul ettirilmesinden en fazla etkilenenler, teknik eleman ihtiyacı içinde bulunan kapitalist sanayi işletmeleridir. Doğal olarak bu işletmeler, teknik elemanların “mühendis” olup olmadıklarından daha çok, üretim süreçlerinin öngördüğü teknik işlevleri ekonomik olarak yerine getirip getiremeyecekleri ile ilgilenmektedir. Bu nedenle ve bu ihtiyacı karşılamak üzere bazı işletmeler, elit okullarla karşılaştırdıklarında daha mütevazı sayılabilecek teknik okullardan mezun olmuş ya da iş başı eğitim süreçlerinden geçerek teknik bilgi ve beceri kazanmış birçok kişiye teknik iş olanağı sunmaktadır. Böylelikle mühendisler topluluğu fiili olarak bölünmektedir: Bir yanda elit okullar temelinde kendilerine “mühendis” kimliği atfeden ve bu kimliği başkalarıyla

paylaşmayan “profesyonel mühendisler”, diğer yanda yaptıkları iş temelinde mühendis olarak tanımlanabilecek mühendisler. Bu bölünmenin en net görülebildiği alan mühendislerin kendi örgütlenmeleridir. Birinci grup, üyelik koşulları mezun olunan fakültenin niteliğine göre daraltılmış profesyonel mühendislik örgütü içerisinde örgütlenirken, ikinci grup, meslek ve işçi sendikaları içerisinde örgütlenmektedir. Bu modelin hakim olduğu ülke Fransa’dır.

**Şirket Merkezli Örgütlenme (Company-Centred Organization):** Büyük sermaye grupları olarak örgütlenmiş işverenlerin bütün çalışanlarından, şirket kültürü ve kimliği ile özdeşleşmeleri beklentisinde olmaları, bu modelin ayırt edici özelliğini oluşturur. Şirket kimliğinin bütün olası kimliklerden daha baskın olması sonucunda, genel olarak çalışanlar arasında mesleki ve sınıfsal temelli keskin ayrımlar oluşmaz. Bu açıdan mühendislerden de mesleklerinden daha çok, şirketlerine aidiyet duymaları istenir; ve bu istek açık ve/veya örtük olarak şirket tarafından mühendisler ile iletir. Bu durum, meslek hiyerarşisinin ortadan kalkmış olduğu ve bu anlamda mühendislerin teknisyen ve niteliksiz işçilerle aynı konum ve ayrıcalığa sahip oldukları anlamına gelmez. Aksine bu durum, işverenlerin, mesleki ve organizasyonel hiyerarşinin varlığında, çalışanlarına, statü ve sınıfsal ayrımları kültürel/ideolojik yolla önemsiz bir durum olarak kabul ettirdikleri anlamına gelir. Nitekim düşük nitelikte bir teknik personel pozisyonu ile karşılaştırıldığında, mühendis olarak bir şirkette işe başlayabilmek için üniversite diploması zorunlu bir koşul olarak belirmektedir. Bu özelliğiyle şirket merkezli model, yönetsel ve zümre modellerine benzer. Öte yandan, bu modelde üniversite eğitimi, belli bir alanda uzmanlaşmaya olanak tanımayacak kadar geniş tutulmuştur. Bu özelliği nedeniyle eğitim sisteminin bizatihi kendisi, mesleki dayanışma oluşumuna olanak tanımamaktadır. Mühendislerin şirket merkezli kariyerleri, bir dizi kurumsallaşmış evreden oluşmaktadır. Kariyerlerinin başında mühendisler, rutin olarak üretim alanında görevlendirilip, işçilerle birlikte çalışmaya ve üretkenlikle ilgili problemleri doğrudan gözleyip, bunlar hakkında geliştirilen çözümlere katkıda bulunmaya sevk edilmektedirler. Zaman içerisinde bu mühendislerin azımsanamayacak bir bölümü, üretimden yönetim alanına terfi ettirilip, üretim alanında kazandıkları bilgi ve tecrübelerini yönetsel

kararların alınmasında kullanmaları istenmektedir. Şirketlerin, mühendislerin kariyerleri üzerinde bu denli etkili olduğu bir ortamda, mühendislerin mesleki bir dayanışma gerçekleştirmesi pek mümkün değildir. Bu nedenle mühendisler, kendi meslek örgütlenmelerinde değil, şirketlerin bir uzantısı şeklinde faaliyet gösteren ve bir çok farklı meslekten çalışmanı temsil eden sendikal örgütlenmelerde yer almaktadırlar. Bu modelin hakim olduğu ülke Japonya'dır.

Meiksins ve Smith'in mühendislik ve mühendisler hakkında somut tarihsel örneklerden yola çıkarak türetmiş oldukları modelleri, iki düzeyde incelemek mümkün görünmektedir: Birinci düzey, mühendislerin kapitalist ve emekçi roller açısından nasıl konumlandırılmış oldukları; ikinci düzey ise mühendislerin, mühendisliği nasıl tanımlamış ve ne tür bir örgütlenmeye yönelmiş olduklarıdır. Bu düzeyler açısından her bir modeli kısaca gözden geçirmeden önce, bir soru sormak istiyoruz: Frederick Winslor Taylor'ın imgelemindeki mühendise en çok benzeyen mühendislerle, hangi modelde karşılaşılıyor? Bu sorunun yanıtı hiç şüphesiz şirket-merkezli örgütlenme modeli olmalıdır. Bu modelde mühendis, tümüyle işverenin çıkarlarıyla uyumlu bir bilinç sergilemekte ve mühendislik pratiğini, ekonomik sonuç elde etmenin (ya da başka bir deyişle para kazandırmanın) bir aracına indirgemektedir. Şirket merkezli mühendis, Taylor'ın ilham kaynağı Towne'nın "başarılı mühendis"ini anımsatırcasına, kariyerinde ilerleyebilmek için sürekli olarak üretimi "iyileştirerek" üretkenliği artırmak ve böylece işverenin çıkarlarını en çoklaştırmak durumundadır. Hatırlayacak olursak, Towne başarılı mühendisi şu şekilde tanımlamaktadır: "... iyi bir işi makul bir maliyetle yürütebilecek biçimde tasarlayan mühendis, güçlü ve genellikle başarılı bir mühendistir; en iyi işi en düşük maliyetle yapan ise, eninde sonunda mesleğinin zirvesine çıkar ve bunun karşılığı olan ödülü kazanır." Şirket merkezli mühendisin kariyeri, tam da bu anlayışa göre kurgulanmıştır. O, çalıştığı sermaye grubuna daha çok katkı yaparak sürekli daha yüksek bir ödül kazanan ve bu anlamda, kendi varlığını fayda ahlakına göre tanımlayan bir öznedir. Kısacası, kariyerinin seyrine bağlı olarak, kapitalist üretim ilişkisinin içerdiği her iki temel rol yoluyla üretime katılabilen şirket merkezli mühendis, modern dünyanın egemen öznesiyle, sermaye olarak sermaye ile tam

anlamıyla bütünleşmiştir. Bunun sonucunda mesleğine yabancılaşmış ve dolayısıyla mesleki bir örgütlenme gerçekleştirilememiştir. Şirket merkezli mühendise en yakın mühendis oluşumuna, yönetsel örgütlenme modelinde rastlamaktadır. Yalnız yönetsel mühendis şirket merkezli mühendisten farklı olarak, kariyerinin hiçbir döneminde emekçi rolü üstlenmediği gözlenmektedir. Bu nedenle, yönetsel mühendisler, kapitalist ve “yeni orta sınıf” konumlarında yer almaktadırlar. “Yeni orta sınıf”taki yönetsel mühendislerin kendi konumlarından hareketle deneyimledikleri kapitalist ve işçi sınıfı konumları arasındaki çıkar çatışmasını, kapitalist sınıf lehine çözdükleri ve çıkarlarını, bu sınıfın çıkarlarıyla uyumlu olarak tanımladıkları görülmektedir. Öte yandan bu mühendisler, yönetici kimliği altında kapitalist sınıfla organik bir bağ kurmalarının ve böylece mühendisliği kapitalist role indirgemelerinin sonucunda, meslekleri üzerinde denetim kurabilme özzerklüğünü yitirmiş ve bu anlamda güçlü bir meslek örgütlenmesi oluşturamamışlardır. Yönetsel mühendislerin, mühendisliği profesyonel bir meslek olarak topluma mal edebilme açısından başarısız olmaları, kendi aralarında güçlü bir dayanışmanın bulunmadığına da işaret etmektedir. Bu açıdan zümre modeli, mühendisler arasında en güçlü mesleki birliğin ve dayanışmanın bulunduğu tek model olarak dikkati çekmektedir. Bu modelde mühendisler, birtakım özellikleri ve ayrıcalıkları sembolize eden mühendislik okullarından elde edilen diploma ve derecelere dayanarak, kendileri için zümre olmuşlar ve mühendislik mesleğine söz konusu okullar dışından katılabilmeyen önünü kapatmışlardır. Bu zümreyi oluşturan mühendisler, homojen bir grup olarak yeni orta sınıf konumunda yer almakta ve çıkarlarını, ne kapitalist ne de işçi sınıfı konumlarının çıkarlarıyla uyumlaştırma arayışındadır. Bununla birlikte, örgütlenme tarzlarından da anlaşılacağı gibi, kendi varoluş koşullarını, iki temel sınıfın varlığına bağlı olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle bu iki sınıftan herhangi birine karşı gerçek anlamda cepheleşmemekte ve tutucu, statükocu, bir eğilim sergilemektedir. Belki de bu zümrenin gerçek sınıf karşıtı büyük bölümü, işçi sınıfının bir katmanı olarak beliren “mühendis” olamayan mühendisler ya da teknisyenlerdir. Bu katman sayıca arttığı ve teknik işler hiyerarşisinde yükselmeye devam ettiği sürece, mühendisler zümresi için gerçek bir tehdit oluşturabilir. Bu tür bir gelişme sadece mühendisliğin tanımı

üzerinde değil, mühendislerin sınıf konumları ve bilinçleri üzerinde de dönüştürücü etkilerde bulunabilir. Bu sürecin sonucunu, mühendislerin örgütsel kimliklerini nasıl tanımlayacakları sorusuna verecekleri kolektif yanıt belirleyecektir. Zümrenin, meslek örgütü üzerindeki tekeli kırılmadıkça mühendisler, kendi içlerinde farklı sınıf bilinçleri taşımayı sürdürecektir ve bu nedenle çıkarlar çatışmasında bölünmüş bir kitle görünümü sergileyeceklerdir. Bu özellikleri dolayısıyla zümre modelinin geçerli olduğu ortamlarda mühendisler, nesnel olarak işçi sınıfının bir üst katmanında yer alan ve bu katmanın sınıf içi ayrıcalığını önemsemekle birlikte, işçi sınıfının ortak çıkarlarını kapitalist sınıfa karşı benimsemiş görünen zanaat modelindeki mühendislerin birlik ve dayanışmasını gerçekleştiremeyeceklerdir. Zanaat modelinde mühendisler, mühendisliği ustalar topluluğunun kendisiyle özdeşleştirdiklerinden, ustalığını kabul ettiren her teknik emekçiyi aralarına almaya ilke olarak olumlu bakmaktadırlar. Bununla birlikte meslek üzerindeki bu denetim erklerini, çıkarlarını kollamak için kullanabilir ve mesleğe giriş çıkışlar konusunda tutucu bir tavır sergileyebilirler. Böyle bir tavırdan uzaklaşmaları, kendi aralarındaki birliği ve dayanışmayı, işçi sınıfının birliği ve dayanışmasına doğru genişletebilmelerine bağlıdır. Bu doğrultuda alacakları mesafe ise fayda ahlakını terk ederek insanın sermayeleşmesini reddetmeleriyle doğru orantılıdır. Fakat zanaat modelindeki mühendisler arasında böyle bir bilinç gelişmemiştir. Bu nedenle onlar da, diğer modellerdeki tarihsel mühendisler gibi tarih üstü insanın çağrısını yanıtsız bırakmaktadır. Kapitalizmin temel sınıf gelişmesini bir üst düzeyde ifade edememekte ve eylemliliklerini çıkarlar arası çatışma alanına hapsetmektedirler. Veblen’ce söyleyecek olursak, onlar da diğer mühendisler gibi, “işadamlarının” sanayi uygarlığı üzerindeki tahakkümü ve bu tahakkümün insanlık açısından olumsuz etkileri karşısında sessiz kalmaktadır.

### TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ: EGEMEN SINIFLAR KARŞITI MÜHENDİSLİK ÖRGÜTLENMESİ

Bu çerçeveden bakıldığında, tartışmamızın hareket noktasını oluşturan Öncü’nün (1996) Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği’nin tarihi üzerine tez çalışması yeni bir anlam kazanmaktadır. Öncü’nün tezi, 1970’ler Türkiye’sinde, mühendislerin birliğini ve dayanışmasını

temsil eden TMMOB'nin mesleki sorumluluklarından hareketle, "egemen sınıflar karşısında halkın çıkarlarını" savunmak adına örgütlü bir eylemlilik içine girmesinin nedenlerini anlamaya yönelmektedir. Bu durumu, Veblen'in imgelemindekine benzeyen türden mühendislerin, toplumun maddi refahını korumak ve savunmak amacıyla, ekonomik gücü elinde bulunduran grupların çıkarlarına karşı politik eyleme geçmiş oldukları şeklinde yorumlayan Öncü, bu mühendislerin sahip olabilecekleri mühendislik ideolojisinin, onları ne tür bir akılcılıkla mesleki sorumluluklarını yerine getirmeye çağırdığını belirlemeye çalışmaktadır. Bu ideoloji, mühendisleri toplumun maddi refahını olabilecek en yüksek düzeye çıkarabilmek için, mevcut kaynaklarla maksimum ürün miktarını sağlayacak teknikler geliştirmeye ve teknolojiyi, üretim süreçlerinin kısıtlaması dışında herhangi bir koşula tabi olmadan kullanabilmenin olanaklarını yaratmaya çağırılmaktadır. Mühendisler, maksimum üretimi gerçekleştirebilmek için, teknolojiyi sadece üretim tekniklerinin toplamı olarak değil, aynı zamanda bir eleştiri tekniği olarak da algılamak durumundadır. Toplumun üretken güçlerinin optimum kullanımını sağlayan sanayi örgütlenmesi, üretim teknikleri toplamı olarak teknolojinin verili gelişmişlik düzeyine tabidir. Bu anlamda teknolojik bilgi ve donanım, toplumun refahını belirleyen hem maddi bir güç hem de maddi bir kısıtlamadır. Eleştiri tekniği olarak teknoloji, üretim faaliyetlerinin toplumsal ilişkilere de tabi olduğu gerçeğinden hareketle, toplumsal refahın, maddi kısıtlamanın ötesinde toplumsal bir etken tarafından engellenip engellenmediğini sorgulamak ve bunu belirlemek anlamına gelmektedir. Bu açıdan mesleki konumlarının kaçınılmaz bir sonucu olarak mühendisler, toplumsal sınıflar ve kesimler arasındaki çıkar çatışmalarına ve bunların toplumun bütünsel refahı üzerindeki olumsuz etkilerine doğrudan muhatap olmaktadır. Bu nedenle mühendisler, insanlığın yaşam koşullarını sürekli iyileştirmek gibi zorlu bir hedefe ulaşabilmek için, üretimin önündeki maddi ve toplumsal engelleri ortadan kaldıracak teknik çözümler üretme sorumluluğunu taşımaktadır.

Bu ideolojik çerçeveden bakıldığında, mühendisler, en azından kendi insanlık kavrayışları ya da vizyonları açısından, sınıflar üstü özneler olarak ortaya çıkmaktadır. Sınıflar üstü bir bilinç ise, egemen güçlerin sivil toplumdaki hegemonyasından özerkleşmiş bir varlık oluşumunun sonucudur. Hegemonyadan özerkleşmiş varoluş,

egemen güçlerin öncelikle ahlaki/kültürel liderliğinden ve bu liderliğin ideolojik/politik çağrılarından görece bağımsız düşünebilen ve eyleme geçebilen insanı temsil etmektedir. O halde, 1970'lerde "egemen güçlere karşı halkın çıkarlarını savunan" TMMOB kendini, sivil toplumdaki hegemonyadan ve dolayısıyla bu hegemonya temelinde politik meşruluk kazanmak durumunda olan hükümetlerden ve devleti oluşturan örgütlerden görece özerkleşmiş bir meslek örgütlenmesi olarak konumlandırmıştır. Bu politik örgütlenme tarzının dayandığı mesleki birlik ve dayanışma, kapitalist koşullarda ortaya çıkan sınıf mücadelesini bir üst düzeyde ifade edebilmeye yönelmekte ve mühendisliği, insanlığın bölünmüşlüğüne son verme arayışının merkezine taşımaktadır. Bu durum ise, TMMOB'un hedefine ulaşıp ulaşmadığından daha çok, mühendisliğin ve mühendislerin mesleki örgütlenmesinin, kapitalist varoluşla uzlaşmaz bir karşıtlık içinde bulunabileceğini göstermesi açısından çok önemli, özgül bir örnek teşkil etmektedir. Bir başka deyişle, TMMOB örneğinden hareketle, Meiksins ve Smith'in türetmiş oldukları dört farklı mühendislik meslek örgütlenmesi modeline ek olarak beşinci bir örgütlenme modeli önermek mümkün görünmektedir. Bu modeli diğer dört modelden ayıran en temel özelliği, mühendisliği kapitalizm karşısında konumlandırma tarzından kaynaklanmaktadır. Yukarıda özetlediğimiz dört model, kapitalizmin mühendisliği ve mühendisleri sadece sermayenin kullanımını dahilinde değer kazanan varlıklar olarak konumlandırarak uyuşmanın farklı tarzlarına özgül örnekler oluştururken, TMMOB örneğindeki konumlanış, mühendisliğin ve mühendislerin, sermayenin kullanımından bağımsızlaşarak, insanlığın kullanımına açıldıkları ölçüde değer kazanabilecek varlıklar olarak görülmeleri gerektiği anlayışına dayanmaktadır. Bu noktada iki soru öne çıkmaktadır. Birincisi, Öncü'nün (1996) açıklamaya çalıştığı, TMMOB'nin örgütsel kimliğini tanımlayan ideolojik konumlanışın, günümüzde TMMOB'nin temsil ettiği mühendislik misyonu açısından ne ölçüde geçerli olduğudur. İkincisi, bu konumlanışın genel olarak Türkiye'deki mühendislerce ve özellikle de 250 000 civarında TMMOB üyesince ne ölçüde paylaşılan bir bilince karşılık geldiğidir. Okuyucu birinci sorunun yanıtını aşağıdaki kutuda bulacak ve kendi yorumunu yapabilecektir. Biz ise ikinci soruyu yanıtlayabilmek için bundan sonraki bölümde sunulan, "Türkiye'de Mühendis-Mimar



Kimliği ve Meslek Örgütlenmeleri Araştırması”ndan elde edilen gözlem ve bulguların çözümlenmesiyle ulaşılabilecek ampirik bilgileri beklemek durumundayız.

Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği :  
Sermaye Karşıtı Meslek Örgütlenmesinin Oluşumundan Tarihsel  
Kesitler

Bu kutuda, çeşitli TMMOB yayınlarından ve Birlik'te üst düzey yöneticilik görevi üstlenmiş bazı üyelerin yazı ve demeçlerinden alıntılar yaparak, kuruluş yılı olan 1954'ten bugüne kadar TMMOB'ye, örgütün kendisi tarafından atfedilen mesleki sorumluluk ve haklarla, mühendis/mimar kimliklerinin değişim ve evrimini izlemeye olanak sağlayacak panoramik bir derleme sunuyoruz. Amacımız, TMMOB'de örgütlenmiş mühendis ve mimarların, sermaye karşıtı bir kimliği öne çıkarırken mesleklerinin içeriğini ve anlamını nasıl yorumlamakta olduklarını gösterebilmektir. Aşağıdaki alıntıları, Öncü'nün (1996, 1999) 1980 yılına kadar toplumsal koşullardaki değişimlere ve bunların, mühendisliğin sembolik değeri ile mühendis ve mimarların kültürel ve ekonomik koşullarında yarattığı etkilere dayanarak önerdiği, TMMOB'nin üç farklı örgütsel dönemine bağlı kalarak gruplandırıyoruz: Kapitalist Kalkınmacı Teknisyenler Dönemi (1954-1965), Toplumsal Eleştirici Bağımsız Kalkınmacı Teknisyenler Dönemi (1965-1973), Toplumsal Eylemci Bağımsız Kalkınmacı Teknisyenler Dönemi (1974-1980).

Son olarak, herhangi bir dönemleştirmeye girişmeden, 1980 sonrasındaki gelişmelerin sonucunda gelinen örgütsel aşamayı temsilen, 1998 yılında gerçekleştirilmiş olan “TMMOB Demokrasi Programı ve TMMOB Demokrasi Kurultayı”ndan alıntılar sunuyoruz.

**KAPİTALİST KALKINMACI TEKNİSYENLER DÖNEMİ: 1954-1965**

“Bendeniz ilk işe başladığım günden beri mütehasıslarla mücadele etmişimdir. Hatta bu yüzden yedeksubayken 15 gün hapis yattım. Zira mütehasısları süngü ile dışarı atmıştım. Burada esas rolü, milliyet hissi oynuyor. Memleketimize bir mütehasıs geldiği zaman daha

evvel hakkımızda ne düşündüğünü kestiririz. Çünkü gelen mütehas-  
sısın memleketin kapasitesi hakkındaki düşüncesi başkadır. Biz bir  
mütehasıs getireceksek gelmemesi için elimizden geleni yapmamız  
lazımdır. Bir misal vereyim: Bir mütehasıs öyle saçma bir iş için  
getirilmişti ki, bizim kaptana yolda seyrüseferi öğrettim demiş. Çün-  
kü gelen şahıs, Türkler bana getirildiğim mevzuu sorarlarsa imkânı  
yok seyrüseferi de bilmezler, diye düşünüyor.”

Necdet Ersalan, 6. 12. 1953 tarihli Türk Yüksek Mühendisler Birliği'nin  
Olağanüstü Kongresi. Er (1992:54-55) içinde.

“Memleketimizde Y. Mimar ve Y. Mühendis azlığı diye bir şey  
mevzubahis değildir. O kadar ki, Bakanlık kadrosunda Y. Mimar  
ve Y. Mühendisler ekseriye kalfa ve fen memurlarının yapması icap  
eden işlerle meşgul bulunmaktadır...”

Bayındırlık Bakanlığı gerek müsabaka ve gerekse pazarlık usulü  
ile elindeki işleri dışarıdaki özel bürolara yaptırmak için kanuni  
imkânlarla sahip olduğu halde bunlardan şimdiye kadar faydalan-  
mamıştır ... (Bakanlık yabancı ülkelerden mühendis ve mimarlar  
getirme yolunu tercih etmiştir.)

Bu bir mesleki haysiyet ve şeref meselesi olduğu gibi hakimiyet  
meselesidir. Türk Mühendisliğine indirilen bu feci darbenin, Birliği-  
miz azası bir bakan tarafından imzalanması acıdır...”

6. 12. 1953 tarihli Türk Yüksek Mühendisler Birliği'nin Olağanüstü Kongre-  
sine sunulan önergeden bir alıntı. Er (1992:53-54) içinde.

“Odalar Birliğinin 22 aylık bir mazisi oldu. Yaşadığımız çağın 22  
aylık zaman fasılası, bizi bu müddet esnasında meslek birliğimizin  
kuruluşundan ne gibi faydeler elde ettik diye bir muhasebeye götü-  
recek kadar uzuncadır. ...

Yeni baştan imar ettiğimiz, büyük harplerin yakıp yıktığı ve ihmale  
uğrattığı memleketimizde; milli ve mahalli eserlerimizi rastgele  
yabancı unsurların meydana getirmesine seyirci kalmak hüsrânı  
içinde çırpınıyorduk; bir yabancı ismi, projeleri kıymetlendiren bir  
etiket gibi dosyalara sığamıyordu. Memleketimizde realize edilecek  
bir eser ... seçimi teknik salâhiyetli kurullar tarafından yapılmayan  
yabancı firma ve şahıslara tevdi ediliyor ve Türk meslektaşlarımızın  
eserlerine rastlamak, gururumuzu çok ender okşayan büyük bir

lütuf oluyordu.

Mütevazı ve kıymetli, çok iyi yetişmiş Türk Sanatkârları, otel köşelerinde sağdan soldan tedarik ettikleri küçük işleri yapmaya çalışırken, yabancı teşekküller sağladıkları büyük menfaatlerle bürolarında rahat rahat çalışmak fırsatı buluyorlardı. ...

Kongrelerde, umumi heyetlerde hepimiz çok şey istiyoruz, fakat isteklerimizin müşterek faaliyetlerimize, istisnasız birliğe göstereceğimiz alaka ve itinaya bağlı olacağına kati kararlı değiliz...

Kanunla bir araya geldik. On ihtisas odası kurduk. Fakat meslektaş hukukunu kendi aramızda dahi kabulden uzak bulunuyoruz. Birlik mefhumuna ve Birliğin manevi Birlik haline gelmesi için ferdi gayretlerimizi bir araya getirmediğimiz. Münferit kaldık."

Muzaffer Binici, "Bir Hasbihal," Birlik Bülteni, 1. 9. 1956. Er (1992:160-166) içinde.

"Burada biraz da işveren üzerinde duralım. Bilgisi veya hayali olanla, sermayesi olanın işbirliği teşebbüsü doğurur. Teşebbüste sermaye önemli ise söz sahibi, yani işveren sermayedardır. Bilgi önemli ise, o işin ustası olandır. Çoğunlukla, hangisi girginse ve hangisi piyasaya hakimse (o) dur.

Çağımızda endüstri yönetimi, sevk ve idare problemleri çok çetrefil hale, ilim haline gelmiştir. Her iş kolunun, her mesleğin, kendi sevk ve idarecisini yetiştirmek gerekmektedir. Her üniversite mezunu ilerinin bir işveren adaydır, müteşebbisidir. İş konusunu, iş yerini, sermayedarı ve elemanları, sırasında kendisi bulacak ve teşebbüsü gerçekleştirecektir.

Fakat burada şunun üzerinde durmak gerekiyor. Artık çağımız da kanununun tarif ettiği işvereni bir kenara bırakırsak, işveren denen nesne kalktı ortadan. Herkes işveren vekili. Çünkü endüstri öyle bir boyutlara ulaştı ki, o boyutlarda sermayedar da yok, işveren de yok. Sermayedar yerini sermayedarlara bıraktı, müteşebbis yerini çoğu zaman bu işi bilen bilgin sınıfa, teknisyen sınıfa bıraktı ve bunları yönetecek bir sevk ve idareci sınıf, yönetici sınıf çıktı. Dolayısıyla eskisi gibi bir işyerinde artık patronun sözüydü, veyahut da müdürün sözüydü, teknikten anlayan işverenin sözü gibi şeyler gittikçe önemini kaybetmektedir. İş yeri büyüdükçe artık işyerindeki her kısım amiri bir işveren vekili olarak karşımızı çık-

maktadırlar. Dolayısıyla biz işveren dediğimiz vakit, geniş kapsamlı olarak bütün bu işveren vekillerini belirtmiş oluyoruz.”

Şükrü Er, TMMOB 1957-1958 Umumi Katibi. Er (1989:89-90) içinde.

“Hareket Araştırmaları Semineri: TMMOB tarafından tertip edilen seminerlerden ilki 5 Ağustos Pazartesi günü Birlik merkezinde başlamıştır. İlgi ile takip edilen seminerlerde F. W. Taylor tarafından ilk çalışmaları yapılan (Taylorizm) ve bugün ilmi bir hüviyet kazanan Hareket Araştırmaları konusunda Doçent Dr. Fazıl Erdoğan Sınai Müesseselerdeki faaliyetlerin kuşbakışı analizleri üzerinde umumi mahiyette enteresan misaller vermiştir...”  
Mühendislik-Mimarlık, 8 Ağustos 1959 sayısında neşredilmiş bir haber.

#### TOPLUMSAL ELEŞTİRİCİ BAĞIMSIZ KALKINMACI TEKNİSYENLER DÖNEMİ: 1965-1973

“Mimarlık, evrimi boyunca sürekli paralı ve hakim sınıflara hizmet etmiştir. Mimarlık, hiçbir zaman toplumun gereksinimlerini dikkate alan ilkeler temelinde eğitilmiş kişilerin mesleği olmadı....

Mimarlıkta devrim, topluma yönelen bir hareket olacaktır. Bundan böyle “Mimarlar Odası toplumun hizmetinde” demek yerine mimarlık toplumun hizmetinde denmelidir. Umarım bu seminer bu dönüşümü gerçekleştirmek için gerekenleri açığa çıkaracaktır.”

Gürol Gürkan, 1969 Mimarlık Semineri, Ankara. Öncü (1996:163-164) içinde.

“Bu ülkede bir kentin imar planı, bu kentte yaşayanların haberi olmadan hazırlanabilmektedir. Bu durum, toplumdan izole olmuş bir kaç kişi dışında hiçbir kimse tarafından eleştirilmez. Eleştiriler uygulanmadan rafa kaldırılır. Öte yandan bu ülkede, aralarında üniversitelerin de yer aldığı demokratik örgütler vardır. Bu planlar üniversitelerde neden eleştirilmez? Neden siyasi partilerde eleştirilmez ve neden bu eleştiri, giderek genişleyen bir platformda bu kentte yaşayan bireye ulaşmaz?”

Metin Göktürk, 1969 Mimarlık Semineri, Ankara. Öncü (1996:171) içinde.

## TOPLUMSAL EYLEMCİ BAĞIMSIZ KALKINMACI TEKNİSYENLER DÖNEMİ: 1974-1980

“Teknik elemanların, teknik bilgi ve hünelerini halkımız yararına kullanamamaları, Türkiye'nin içinde bulunduğu somut şartların doğal bir sonucudur. Ülkemiz, ekonomisi, siyasal yapısı ve bütün üst yapı kurumları, kısaca altyapısı ve üstyapı kurumları, birbirleriyle kaynaşmış olan uluslararası tekelci sermaye ile yerli sermayenin hakimiyetindedir. Bu egemen çevrelerin kontrol ettiği tüm yatırımlar ve hizmetler, halkımızın sorunlarını çözme yönünde değil, azami kâr sağlayacak yeni pazarlar ve çıkar alanları yaratmak yönündedir. Böyle bir sömürü düzeni içinde, ülkemizin geri bıraktırlmışlıktan kurtulacağını ve tüm çalışanların yaptığı hizmetlerin ve yarattığı değerlerin halkımıza ulaşacağını sanmak, kendimizi aldatmak olur.

Teknik elemanların hizmetlerini halka sunabilmeleri hangi şartlarda gerçekleşir? Yukarıda incelediğimiz şartlardan çıkan sonuç, teknik elemanların çıkarlarının, mevcut ekonomik, sosyal ve siyasal yapı ile çeliştiğidir; şu halde bizler, içinde bulunduğumuz objektif durum gereği halkımız safında, hakim güçlerin karşısında yer alıyoruz. Emeğimizin halkın hizmetine girebilmesi, ülkemizin her alanda bağımsızlığını kazanmasına, sömürüye dayanan düzenin sona erdirilmesine bağlıdır. Geleceğimiz, üretim güçlerinin özgürce gelişebileceği, kafa kol emeği arasında farklılaşmanın olmadığı, emeğin yabancılaşmadığı bir düzene kavuşabilmemize bağlıdır.”  
Mimarlık Haberleri, “Neden İşsizlik” başlıklı yazıdan, 5 Nisan 1976.

### YENİ YÜZYILA GİRERKEN TMMOB

“TMMOB, Türkiye’de kamu yararını gözeten, emek eksenli, bütünlüklü ve gerçekçi bilim ve teknoloji politikalarının hazırlanması ve uygulanmasını amaçlar. Ancak bugünkü koşullarda bunu tek başına yapamayacağının bilincindedir. Bu nedenle emek eksenli sivil toplum örgütleri, diğer demokratik kitle örgütleri ve partilerle işbirliği yapar. Onların mücadelelerine destek verir...”

TMMOB, ... bir yandan üyelerinin bilim ve teknolojiyi kendi deneyimleriyle kavramaları, deneyimleri ve bilgilerini topluma ve örgüte yaymaları için gerekli ortamı oluştururken, diğer yandan

da alternatif teknolojilerin politik düzenlerde olanaklılığını üyeleri aracılığıyla topluma göstermek için çabalar.

Bilim ve teknolojinin gelişiminde yeni dönem çarpıtılıyor. TMMOB'un mücadele eksenleri ve talepleri, bir yanı sıra da bu çarpıtmalara verilen yanıtlar olmalıdır.

### BİLİM VE TEKNOLOJİ KAPİTALİST REKABETİN VE HIRSIN CENDERESİNE DAHA ÇOK GİRİYOR

Yeni bir çağa girdiğimiz iddia ediliyor. Adı ne olursa olsun, bu çağın en belirleyici özelliğinin bilimsel ve teknolojik gelişmeler olduğu söyleniyor. Bu gelişmelere ayak uyduramayanların merkez ülkeler olarak adlandırılan gelişmiş ülkelerin bir uydusu, domates ve patates kaynağı olacağı propagandası yapılarak toplumda korku ve kuşku yaratılıyor. Bir kez daha Batı'nın gelişme yol ve yöntemleri reçeteleştirilerek geri bırakılmış ülkelere dayatılıyor.

Ancak bu savların, emperyalist ülkelerin, özellikle de ABD'nin propagandaları olduğu her geçen gün daha çok anlaşılıyor. ...

2000'in eşliğinde özgün olan, emperyalist ülkeler arasında keskinleşen rekabetin bilim ve teknoloji alanında yansımalarıdır. Ticaret, finans ve iletişim ağlarını eline geçirmek için kıyasıya bir yarış var..."

TMMOB Demokrasi Programı ve Kurultayı, 1998, s. 53-54.

"Küreselleşme programının en önemli hedefleri, sosyal devletin tasfiyesi, özelleştirme ve örgütsüz bir toplum yaratmadır. Nasıl ki, daha önce kapitalist süreçte yaşanan liberal, müdahaleci ve günümüzde yaşanan neo-liberal dönemler arasındaki geçişleri sınıf mücadeleleri belirlemiş ise, bu hedefe de ulaşıp ulaşılamayacağını ve küreselleşme programının kaderini sınıf mücadeleleri belirleyecektir.

Diğer yandan, küreselleşmenin emeğe karşı başlattığı saldırıların sonuç verdiği, emeğin mevzilerinden gerilediği günümüz koşullarında, sınıf mücadelesinin önemli bir öğretisini oluşturan emeğin uluslararası dayanışması, çok daha fazla dikkate alınması gereken bir araç haline gelmiştir."

TMMOB Demokrasi Programı ve Kurultayı, 1998, s. 1-2.

## NOTLAR

1) Tarihüstü insan kavramlaştırmasıyla insanların tarihin hangi aşamasında olursa olsun kendi oluşlarında hissedebilecekleri, “ruh/beden” birliğini temsil eden varlıklarına işaret ediyoruz. Bu anlamda tarihüstü insan, “ruh/beden” birliğinin gerçekleşmesinin toplumsal olarak engellendiği her tarihsel dönemde ve ortamda, metafizik bir varlık olarak, etkisini, yaşanan anın insanına tarihsel eksikliğini hatırlatarak ve onu kendisini aşmaya, birliğe ulaşmaya çağırmasıyla hissettirir. Böyle bir varlığın her tarihsel dönemde açığa çıkabildiğini, sanat ve politika alanlarının tarihsel örneklerinden görebiliriz. Sadece bir kaç dönem ya da isim sayacak olursak, Esseen’ler, Agis, Yunanlıların Trajik Çağı, Spartaküs, Şeyh Bedreddin, ... Tarihe bu tür bir anlayışla yönelen Max Beer (1965:9), kitabının girişinde şu önemli soruyu sormaktadır: “İki bin yıl önce yaşamış olan insanlar zaman ve mekânın dışında yaşamakta olan kimseler miydiler? Bilgilerini ilham yoluyla mı ediniyorlardı?” Beer’in kendi sorusuna yanıtı kuşkusuz olumsuzdur çünkü insanlık tarihine duyduğu ilginin kaynağını, farklı çağlarda ortaya çıkmış olan benzer insani varoluş biçimlerinin nedenlerini anlamak oluşturmaktadır: “Sözgelimi, İlk Çağda nasıl olup da modern diyebileceğimiz düşüncelerin bulunduğu, Avrupa’da Rönesans’ın eski Yunan gelenekleriyle nasıl kaynaştığı ve çoğu kere bugün iki bin yıl önce yaşamış olan kimselerin anlayışlarından nasıl yararlanmak zorunda kaldığımız açık ve seçik bir biçimde” anlatılmayı beklemektedir.

2) Bu iddia tarihsel materyalizmin bilgi kuramının, ayırddedici niteliğine işaret etmektedir. Bu konuda Sunar’ın (1999) Lukacs üzerine sürdürdüğü kuramsal tartışmaya bakınız.

3) Metafizik ya da “ülküsel” (ideal) güdülerin tarihsel koşullarla etkileşim içerisinde insanın eylemi üzerinde etkili olduğunu Engels (1992:47) oldukça net bir dille ifade etmektedir: “İnsanlar, her biri bilinçli olarak istedikleri amaçlarını izleyerek, bu tarih nasıl bir biçim alırsa alsın, kendi tarihlerini yaparlar ve işte bu başka başka doğrultularda etki yapan sayısız iradenin ve bunların dış dünya üzerindeki çeşitli yankılarının bileşkesi tarihi oluşturur. İrade, tutku ile ya da düşünme ile belirlenir. Ama, kendileri de doğrudan tutkuyu ya da düşünmeyi belirleyen araçlar çok değişik niteliktedir. Bunlar, gerek dış nesnelere, gerek ülküsel nitelikte güdüler, yani hırs, “gerçek ve adalet düşkünlüğü” ... olabilirler.” Engels bu satırların hemen devamında nesnel ve

ülkisel güdülerin de tarihsel nedenleri olduğu hakkında bir hatırlatma da bulunur. “Öte yandan, bu güdülerin de arkasında gizli olan devindirici güçlerin neler olduğunu ve etkin insanların beyinlerinde hangi tarihsel nedenlerin bu güdülere dönüştüğünü kendi kendine sorabilir insan”.

4) Tözsel (substantive) bir oluşu açıklamaya ya da anlamaya yönelen her kuram, varlık hakkında bir varsayımda bulunur, çünkü bir şeyin bilgisini elde etmeye yönelmek ancak o şeyin varolduğu kabul edilirse mümkün olur. Bu nedenle her açıklayıcı kuram her şeyden önce kendisi hakkında bir kuramın varlığını öngörmektedir. “Kuramın kuramına” yöntem yazınında “kuramın üstdili” (meta-teori) denmektedir. Kuramın üstdili temel olarak dört önemli alana yönelik varsayımlar bütününden oluşur. Bunlar varlıkbilimsel varsayımlar (Varlık nedir?), bilgibilimsel varsayımlar (Bilimsel bilgi nedir?), açıklama ilkesi kuramı (Genel bir yasa arayışı mı? Tikel olanı anlama mı?), eylem kuramıdır (İnsanın eylemi belirlenmiş midir? İnsanlar istemleriyle eylemde bulunabilir mi?). Morrow (1994: 35-60) kuramın üstdiline ilişkin olarak, farklı yöntemsel tercihler sonucu ortaya çıkan yaklaşımları çok genel bir düzeyde tanıtmaktadır. Hızır (1985:26-31) bu konu hakkında kısa fakat aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır.

5) Hançerlioğlu (1989:215) kendinde şey kavramı hakkında şu tanımı verir: “Herhangi bir şeyin kendiliği. . . Bu deyimün ünü, Alman düşünürü Immanuel Kant’ın kullanımından gelir. Ama daha önce Aristoteles onu töz’le (Yu. Ousia) anlamdaş olarak kullanmıştır... Kant’a göre kendinde şey bize verilmiş olan görünüşlerin (Al. Phaenomen) altındaki bize verilmemiş olan kendilik’i (Al. Noumenon) dile getirir...” Kendinde şey ile bizim ifade etmeye çalıştığımız daha çok kendi için kavramının karşıtıdır. Hançerlioğlu (1989: 213) bu kavram için şu tanımı verir: “Kendine dönebilen ... Bilinçli varlığın, doğasal yapısını aşarak, kendine dönüşünü dile getirir. Ancak bilinçtir ki kendi için olabilir, bilinçsiz varlıklar kendi için olamazlar. Bu terim, kendine dönemeyen anlamını dile getiren kendinde karşılığında kullanılır. Örneğin ağaç kendini kavrayamaz, kendinde bir varlıktır; buna karşılık insan kendini kavrar, kendi için bir varlıktır. Kendi için olmak bir bilinç işidir, bilinçsiz varlıkların tümü kendinde varlıklardır. Ne var ki belli bir konuda bilinçlenmeyen insan da o konuda kendinde’dir, kendisi için olabilmesi o konuda bilinçlenmesine bağlıdır.”

6) Bu tez Engels’in (1992:48) yazdıklarıyla birlikte okununca tarihsel materyalizmin “kaba materyalizm”den ve idealizmden nasıl ayrılmakta olduğu daha açık görülebilmektedir: “. . . bize göre ise, tarih alanında, eski materyalizm kendisiyle uyumlu değildir, çünkü devindirici güçlerin ardında ne olduğunu, devindirici güçlerin kendi



devindiricilerinin de neler olduklarını inceleyeceği yerde, tarihte etkin ülküsel (ideales) devindirici güçleri son nedenler olarak alır. Tutarızlık, ülküsel devindirici güçleri tanımakta değildir, ama onların belirleyici nedenlerine kadar ileri gidememektir.”

7) S. Belli çevirisinde “sivil toplum” deyimini yerine “uygar toplum” deyimini kullanmaktadır. Biz daha yaygın bir kullanıma sahip olduğu için alıntıda “sivil toplum” deyimini kullandık.

8) Sanayi sonrası toplum deyimini ilk olarak D. Bell tarafından 1962 yılında kullanılmıştır. Bell daha sonra bu kavramı 1973 yılında yayınladığı çalışmasında geliştirmiştir. Freidson (1973), “profesyonelleşme” ve “orta sınıfların örgütlenmesi” üzerine yaptığı araştırmalarla “sanayi sonrası” toplumların “bilgi” toplumu olarak da tanımlanmalarına yol açan iddialar sunmuştur.

9) Oysa bu iddiaların öne sürüldüğü tarihlerde başka sosyologlar gelişmiş kapitalist toplumlarda cinsiyet, ırk ve etnik karakteristiklerin toplumsal katmanlaşmanın çok önemli boyutlarını oluşturduklarını, yaptıkları ampirik araştırmalarla duyurmaktadır. Bu konuda çok geniş bir yazın mevcuttur. Örnek olarak burada şu çalışmaları anabiliriz: Barrera (1979), Buchele (1981), Gannage (1986), Hartmann (1976).

10) Türkiye imalat sanayiindeki işgücü kullanımı ve işgücü piyasalarının durumlarıyla ilgili ampirik bir çalışma için Köse ve Öncü’ye (1998) bakınız.

11) Aziz Yardımlı’nın çevirisidir. Yardımlı’nın kullandığı bazı yeni sözcükleri kitabın arkasında sunduğu sözlükten yararlanarak, okuma kolaylığı sağlaması açısından daha geniş kullanıma sahip olan sözcüklerle değiştirdik.

12) Öngen (1994) ve Edgell (1998) 1970’lerden bu yana sınıf analizlerinde öne çıkmış yeni-Marksçı ve yeni-Weberci kuramların geniş bir değerlendirmesini sunmaktadır. Bu kitapta sunduğumuz sınıf analizini geliştirmemizde, bu yazarların katkıları çok önemli bir rol oynamıştır. Edgell’in (1998:49-51) geleneksel sınıf analizlerine yönelttiği eleştirilerden bazıları “iktisadi sektörler arasındaki farklılıkların,” “kamu kesimi/özel kesim ayrımının” ve “mekânsal farklılıkların” analizlerde dikkate alınmadığına işaret etmektedir. Edgell’in eleştirileri doğrultusunda, dördüncü bölümdeki ampirik çözümlemede kuramsal çerçevemizi söz konusu önemli boyutları dikkate alarak işlevsel hale getiriyoruz.

13) Burada “üretim ilişkilerindeki roller” deyimini ile Carchedi’nin (1977) kullandığı anlamda “işlevleri” kastetmiyoruz. Carchedi’nin kavramsallaştırmasında üretim sürecinin kendisi “sermayenin işlevi” olarak görülmez. O, üretimi “kapitalist” ve “kolektif emek” işlevlerinden oluşan teknik bir süreç olarak görme eğilimindedir. Biz ise üretim ilişkilerinin belirleyiciliğini vurguluyor ve üretimin kendisinin kapitalist bir işlev olduğunu ileri sürüyoruz. Bu iddiamız,

ikinci bölümde sunduğumuz, “sermaye birikim sürecinin her şeyden önce üretim araçlarının ve işçilerin sermayeleştirilmesi süreci olduğu” şeklindeki tezimizle de uyumludur. Kısacası, “rol” kavramını “işlev” kavramına indirgemiyoruz. Böylelikle her ikisi de kapitalist “işlev” yerine getiren kapitalist ve işçi sınıfı konumlarındaki bireyleri üretim ilişkilerindeki rollerine göre birbirlerinden ayırıştırıyoruz. Bu anlamda analitik sınıf çerçevemiz Wright’ın (1976, 1978) “çelişik sınıf konumları” çerçevesinden de farklılaşmaktadır. Wright da, Carchedi’ye benzer biçimde, kapitalist üretim sürecinde yer alan bütün bireylerin kapitalist bir işlev yerine getirdiğini dikkate almamaktadır. Carchedi ve Wright’ın önerdikleri analitik sınıf çerçeveleri için Öngen’e (1994:159-254) bakınız.

14) Bu tür çalışanların teknik işbölümündeki konumları, Braverman’ın (1974) işaret ettiği teknik işgücünün niteliksizleştirilmesi sonucu yaratılan konumlara tekabül etmektedir. Bir başka deyişle, mühendisler arasında önemli bir grup, gerçek anlamda bir “proleterleşmeye” tabidir.

15) Bu tür mühendisler, Noble’ın (1977) çalışmasında öne çıkarılan “kapitalist işletmenin teknik olanaklarını üreten” mühendisler grubuna tekabül etmektedir

16) Burada söz konusu olan gerçek bir “proleterleşme” olgusu değildir. Bu durum daha çok mühendislerin “ideolojik bir proleterleşme” içerisinde olduklarını göstermektedir. Böyle bir gelişmenin mümkün olabileceğini Derber (1982) ileri sürmektedir.

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

---

### TÜRKİYE'DE MÜHENDİS-MİMARLAR: EKONOMİK SINIF KONUMLARI, İDEOLOJİK AYRIMLARI VE MESLEKİ ÖRGÜTLENMELERİ



“... Mühendis-mimarlar olarak bizim toplumsal kimliklerimiz nelerdir? Sadece mesleki kimliği ön plana almak, bizleri diğer kimliklerimizden soyutlamaz mı? Devletin tanımladığı işlevsel konumumuz ile toplumsal konumumuz çelişiyor mu? Konumumuz emek-sermaye çatışmasının hangi tarafındadır?...

...Mesleğimizle ilgili bir konuda karar alma sürecinde işletme mi yoksa toplumsal kaygılar mı ağır basıyor?...

...İş hayatında mesleki uygulama ve üretmede endişesiz, özgürce davranabiliyor muyuz? İş hayatında yatay-düşey ilişkilerimiz sağlıklı mı? Her sabah işimize seyerek gidebiliyor muyuz? Gidemiyor isek nedenleri nelerdir?...

...İş yaşamımızda üst-ast ilişkileri buyurgan mı, demokratik mi? Meslekte ilerlemede genel kriterler bilgi ve üretkenlik midir? Yoksa başka ne gibi güçler etkili olmaktadır?..

...Rant ekonomisinin egemenliği mesleğimizi ne yönde etkiliyor? Mesleğimizin aşınması bu duruma mı bağlıdır? Çoğunluğumuz mesleki etkinliklerinden tatmin oluyor mu?...”

(TMMOB Demokrasi Programı ve Demokrasi Kurultayı, 1998, s. 121.)

Bu bölüme kadar sürdürülen tartışmalar, teknik meslekler arasında önemli bir konumu temsil eden mühendislik mesleğinin, toplumun hakim üretim tarzını belirleyen üretim ilişkilerinden bağımsız olarak tanımlanamayacağını ortaya koymaktadır<sup>1</sup>. Bu açıdan bakıldığında, kapitalist üretim ilişkileri içerisinde mesleki kimliğini kazanan, teknik bilgi ve becerisini bu süreçlere tabi olarak kullanan mühendisler topluluğunun özelliklerinin de kapitalist üretim ilişkilerinin belirlemelerinden bağımsız olarak anlaşılamayacağı açıklık kazanmaktadır. İkinci bölümde ayrıntılı olarak vurgulamaya çalıştığımız gibi, sermaye birikim süreci her şeyden önce, üretken emeğin ve üretim araçlarının sermayeleştirilmesi sürecidir. Bu tarihsel durum, insanın ve onun üretken emeğinin, sermayenin kullanımı dışında değersizleşmesi anlamına gelmektedir. Bu anlamda, kapitalist toplumda mühendis ve mühendislik, sermayenin değerini büyüttüğü ölçüde değer ve anlam taşır. Nitekim, Taylor'ın mühendise ve mühendisliğe atfettiği “misyon” hatırlanacak olursa, mühendis, mesleğinin temel işlevini sermayenin talep ve beklentileriyle uyumlaştırarak tanımladığı ölçüde toplumsal bir değer kazanabilir. Bu değeri benimsemiş mühendisin algılamasında mühendislik, işçilerin sermayeleştirilmesi sürecinde önemli bir rol oynayan teknikler (“bilimler”) toplamından başka bir şey değildir. Ancak sermaye açısından mühendisin değeri, onun mühendisliği nasıl algıladığına göre değil, nihai çözümlemede kapitalizmin ekonomik yasalarına göre belirlenir. Sermaye birikim süreci içinde her tür sermayenin başına gelebileceği gibi, “sermaye olarak mühendis”in bizatihi kendisi de değersizleşebilir. Doğaldır ki bu durum, mühendislerin mesleki sorumluluklarının ve temsil ettikleri değerlerin kapitalizmle uzlaşmaz bir karşıtlık içinde olduğu şeklindeki yorumların güçlenmesine yol açarak, mühendislerin, Veblen'in imgeleminde olduğu gibi, sermaye karşıtı bir bilinç geliştirmelerine ve mesleklerini toplumsal refaha yaptığı katkı ile değerlendirmelerine neden olabilir. Bu noktada belirtilmesi gereken, her iki durumda da (yani “sermaye olarak mühendis” ve “sermaye karşıtı mühendis” durumlarında) mühendisler, kendilerini sermayeyle iradelerinden bağımsız zorunlu bir ilişki içinde bulmakta ve bu ilişkiyi sermaye ve toplum çıkarları açısından yorumlayarak, mesleklerine bir anlam yüklemektedir. Mesleğine yüklediği bu anlam aynı zamanda onun

toplumsal kimliği ile de yakından ilişkilidir. Sermaye olarak mühendis, toplumun çıkarını sermayenin çıkarına indirgeyerek kapitalist bir özne kimliğiyle karşımıza çıkarken, sermaye karşıtı mühendis, sermayenin çıkarlarının toplumsal refah açısından önemli bir engel oluşturduğunu öne sürmekte ve kapitalist varoluş tarzıyla uzlaşmaz bir kimliği kendisiyle özdeşleştirmektedir.

Üçüncü bölümün sonunda belirttiğimiz gibi, 1960'lı yılların sonundan bugüne Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin temsil ettiği mesleki kimlik, sermaye karşıtı mühendis kimliğiyle önemli ölçüde örtüşmektedir. Uluslararası bağlamda değerlendirildiğinde, TMMOB'nin sermaye karşıtı bir meslek örgütü olması, özgül bir örnek teşkil etmesine karşın, Türkiye gerçeğinde çok şaşırtıcı bir olgu olarak algılanamaz. TMMOB'nin örgütsel kimliğinde öne çıkan temel ilke ve hedeflere, Türkiye'deki başka meslek topluluklarının oluşturduğu demokratik kitle örgütlerinde de rastlanmaktadır. Birçok demokratik meslek örgütünün kimlik düzeyinde benzeşmesi, Türkiye'nin yakın tarihine damgasını vurmuş bulunan toplumsal bunalım ve mücadele pratiğinin bir sonucudur<sup>2</sup>. Hiç şüphesiz 1970'ler, işçi sınıfının demokratik ve siyasal haklar elde etmek yolunda önemli adımlar attığı ve bu süreçte sermaye karşıtı bilincin, çalışanlar topluluğunun tümünde hızla yükseldiği yıllar olarak Türkiye'deki sınıfların ortak hafızasında yer etti. Bu olgu, sınıfların bilincinde olduğu kadar, demokratik meslek örgütlerinin ortak hafızasında da varlığını korumaktadır. Nasıl ki doğada enerjinin sakınımı kanunu varsa, toplumsal hafızada da bilincin sakınımı kanunu vardır. Meslek örgütleri bu kanunun geçerliliğini kanıtlayan oluşumlardır. Meslek örgütleri tarihsel süreç içinde kazandıkları kimliklerini, değişen koşullara göre yeniden yorumlayarak ya pekiştirirler ya da tarihsel bir kesintiye temsil eden köklü bir dönüşümle bu kimliklerini reddederler. Sonuç ne olursa olsun geçmişin izi, örgütün bugününde, merkezi bir güç olarak kendini hissettirir. TMMOB, bu durumun yaşayan bir örneğidir. Kamusal alanda ifade ettiği görüşler düzeyinde değerlendirildiğinde, TMMOB'nin 1990'ların ikinci yarısından bu yana, sermaye karşıtı kimliğini pekiştirme doğrultusunda önemli bir arayış içinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sürecin nasıl sonuçlanacağı, bu arayışı örgütün farklı düzeylerinde gündemine taşıyan üyelerinin çaba ve bilincine bağlı olduğu kadar, aktif olarak örgütsel faaliyetlere katıl-

mayan ve örgütle hiç bir ilişkisi bulunmayan çok önemli bir mühendis kitlesinin, mesleki birlik ve dayanışmadan ne anladıklarıyla ve bundan ne bekledikleriyle yakından ilişkilidir.

Bu bölümün temel amacı, Türkiye'deki mühendislerin nesnel koşullarıyla öznel oluşumları arasındaki ilişkiyi belirlemeye çalışmaktır. Bu amaçla, ilk önce 1998 yılında gerçekleştirilen "Türkiye'de Mühendis-Mimar Kimliği ve Meslek Örgütlenmeleri Araştırması"nın konuyla ilgili gözlem ve bulguları genel olarak sunulmaktadır. Ardından, üçüncü bölümde soyut bir düzeyde sunulmuş bulunan sınıf konumlarını belirlemeye yönelik analitik çerçeve, ampirik çözümleme açısından işlevsel hale getirilmekte ve araştırmanın veri tabanından hareketle, mühendisler ekonomik sınıf konumlarına dağıtılmaktadır. İzleyen bölümlerde ise bu sınıfların mesleki ideolojileri birinci bölümde sunulan Taylor ve Veblen perspektifli mühendislik ideolojileriyle ilişkilendirilerek belirlenmeye çalışılmakta ve bu ideolojileri taşıyan mühendislerin politik tercih ve görüşlerinin mesleki kimliklerini algılamalarıyla ne tür bir etkileşim içerisinde olduğu tartışılmaktadır. Bölüm, Türkiye'deki mühendislerin, ekonomik, mesleki ve siyasal ideolojileriyle ilişki kurarak, TMMOB'den beklentilerinin sunumuyla son bulmaktadır.

### TÜRKİYE'DE MÜHENDİS-MİMAR KİMLİĞİ VE MESLEK ÖRGÜTLENMELERİ ARAŞTIRMASI

Bu bölümde sunulan analizin veri tabanını oluşturan saha çalışması, Ekim-Aralık 1998 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Saha çalışması, dört ana gruba (iktisadi sektörler, bürokrasi, üniversite ve parlamento) ayrıştırılan mühendis kitlesinin, demografik ve sosyo-kültürel özellikleri, çalışma yaşamları, mesleki ve siyasal ideolojik konumları ile meslek örgütlenmeleri üzerine görüşlerini içeren, geniş bir veri tabanının oluşturulmasını amaçlamaktaydı<sup>3</sup>. Aşağıdaki analiz ve tartışmalar, araştırmanın tesadüfi örneklemini oluşturan iktisadi sektörlerdeki mühendis (İSMM) kitlesi üzerine sürdürülmektedir<sup>4</sup>. Bu kitleye ilişkin bilgi, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısındaki temel bölgesel farklılıkları yansıtan, üç ana sosyo-ekonomik bölgeyi (gelişmiş/metropol, yeni gelişmekte olan, azgelişmiş) temsil eden beş kentten (İstanbul, Kocaeli, Denizli, Gaziantep, Diyarbakır) derlendi.



Bu kentlerden İstanbul ve Kocaeli bileşimi, Türkiye'nin "sanayileşmiş metropol kent" yapısını, Denizli ve Gaziantep "yeni gelişmekte olan sanayi kentleri"ni, Diyarbakır ise "azgelişmiş kentsel yapılar"ı temsil etmek üzere seçildi. Bu kentlerde, İstanbul'da 2293, Kocaeli'de 544, Denizli'de 309, Gaziantep'te 303 ve Diyarbakır'da 334 olmak üzere toplam 3783 mühendisle anket yapıldı<sup>5</sup>.

Tablo 1'den de izlenebileceği gibi, söz konusu kentsel yapılarda farklı istihdam biçimlerine dağılmış olan 3676 adet gözlem bulunmaktadır. Buna göre, Türkiye'de mühendislerin % 42,6'sı özel, %34,3'ü de kamu ücretlisi olmak üzere yaklaşık %80'i ücretli çalışanlar grubu içerisinde yer almaktadır. Çoğunluğu oluşturan bu kitlenin yanı sıra, %14,7'lik bir payla işveren ve girişimci konumundaki bir mühendis kitlesinin de varlığı dikkati çekmektedir. Diğer taraftan, kendi işini yapan ancak ücretli emek kullanmayan bağımsız çalışanlar kitlesinin %0,8 gibi önemsiz bir oranda varlık gösterdiği, işsiz olan mühendis kitlesinin de %6,1 gibi azımsanmayacak bir paya sahip olduğu izlenmektedir. Bu olgu, 1978 yılında yapılan "Mühendisler ve Mimarlar Araştırması"nın bulgularıyla karşılaştırıldığında çarpıcı bir gerçeği ortaya koymaktadır. 1980'lere girilirken Türkiye'de toplam mühendis istihdamının %63,1'ini kamu ücretlileri, %16,2'sini özel ücretliler ve %20,7'sini ise bağımsız çalışan, işveren/girişimci kitlesi oluşturmaktadır (Artun, 1999). Bu sonuçlara göre, bu yılları izleyerek başlayan kamu sektörünün küçültülme tercihleri, mühendis istihdam

biçimlerini de doğrudan etkilemiş, kamu ücretliliğindeki daralmayı, özel ücretlilikteki artış izlemiştir<sup>6</sup>.

Mühendislerin istihdam biçimlerinde izlenen bu dağılım, sosyoekonomik bölgeler düzeyinde önemli farklılıklar sergilemektedir. Bu açıdan en önemli farklardan biri, ücretli çalışanların bileşiminde gözlenmektedir. Sanayileşmiş, metropol kentsel bölgede özel ücretlilik %49'luk bir payla mühendislerin hakim istihdam biçimini oluştururken, bu pay görece az gelişmiş diğer iki sosyoekonomik bölgede azalarak, yeni gelişmekte olan sanayi kentlerinde %24,4'e, az gelişmiş kentsel yapıda ise %20,5'e düşmektedir. Kamu ücretlileri az gelişmiş kentsel yapılarda toplam mühendis istihdamının %59'unu oluşturup, kamunun bu bölgelerde hâlâ sürdürmekte olduğu kalkınmacı, istihdam yaratıcı rolünü simgelemektedir. Bu oran azalarak yeni gelişmekte olan sanayi kentlerinde %37,7'ye, sanayileşmiş kentlerde ise %30,7'lik bir düzeye inmektedir. İşveren/girişimci niteliğindeki mühendis kitesine bakıldığında ise, bu oluşumun, özellikle yeni gelişmekte olan sanayi kentlerinde (%13) belirgin olduğu, bunu metropol (%13) ve az gelişmiş (%8) kentlerin izlediği ortaya çıkmaktadır. Yeni gelişmekte olan sanayi kentlerindeki bu eğilimin güçlü oluşu, büyük ölçüde, 1980'lerin ortalarından sonra bu kentlerde küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerine yapılan yoğun teşviklerin ve küçük girişimci yaratma isteğinin bir sonucudur.

Mühendislerin yaş grupları açısından istihdam durumları dikkate alındığında, yeni mezun olarak nitelendirilebilecek 25 yaş ve altı genç kuşaklar arasında işsizliğin yaygın olduğu gözlenmektedir (Tablo 2). Bu durum, işgücü piyasasına yeni katılmış olan genç mühendislerin, uygun bir iş arayışı içinde oldukları ve bu nedenle, diğer yaş gruplarına oranla daha yüksek işsizlik oranına sahip oldukları şeklinde yorumlanabilir. Buna rağmen işsizlik eğiliminin özellikle az gelişmiş mekânlarda ve Anadolu devlet üniversitelerinin mezunları arasında yaygın oluşu, işsizlik olgunun mühendis kitlesi arasında farklı özellikler taşıdığına işaret etmektedir<sup>7</sup>.

Ücretli çalışanlar açısından yaş gruplarının dağılımına bakıldığında, 45 yaş ve altı kuşağında özel ücretliliğin düzenli olarak arttığı, buna karşın kamu ücretliliğinin ise azaldığı izlenmektedir<sup>8</sup>. Bu durum, Türkiye ekonomisinin 1980'li yıllardan bu yana deneyimlediği özel ekonomi lehine dönüşümün doğal bir sonucu görünümündedir. Bu

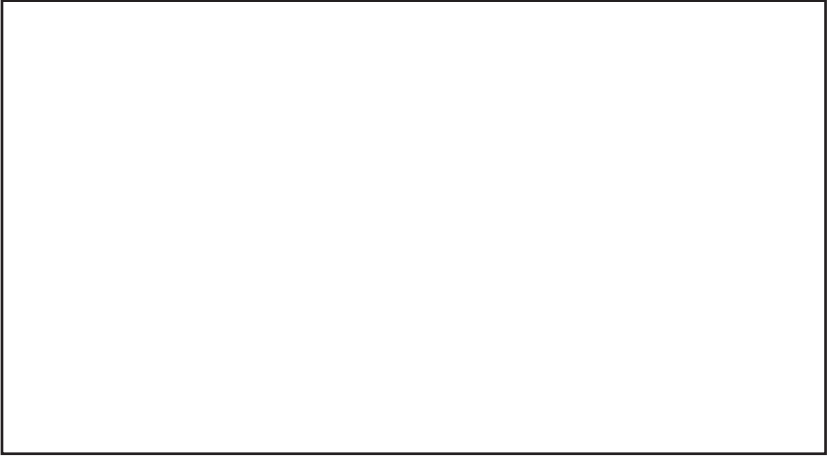
açından bakıldığında yeni mezunlar arasında özel ücretliliğin %60'ın üzerinde bir oranda gerçekleşmesi, söz konusu yapısal dönüşümün büyük ölçüde tamamlanmış olduğunu ve yeni mezunlar açısından mühendislik istihdam biçiminin artık büyük ölçüde özel ücretlilikle eş anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda dikkat çeken bir başka gözlem de genç kuşaklar arasındaki girişimci olma eğiliminin yine bu dönem içerisinde giderek azalışıdır<sup>9</sup>. Bu eğilimin genç kuşaklar arasında en yaygın olduğu sosyoekonomik mekân, gelişmekte olan sanayi kentleridir. Küçük işletmeciliğin yaygın olduğu bu yapılar, azalmakla birlikte, genç kuşaklar arasında yaygın bir işveren/girişimci olma eğiliminin sürdüğü bulgulanmaktadır<sup>10</sup>.

Türkiye'deki üniversiteler, sahip oldukları altyapı olanakları, akademik kadroları ve sundukları eğitim programlarının içeriği ve yapısı bakımından önemli farklılıklar taşımaktadır<sup>11</sup>. Bu farklılıklar, doğal olarak, eğitilmiş işgücünün, işgücü piyasalarında mezun oldukları okulların niteliğine bağlı olarak katmanlaşmasına yol açmaktadır (Köse ve Öncü 1999). Bu açıdan Türkiye'de mühendislik eğitimi veren okulları dört ana katmana ayırtırmak mümkün görülmektedir (Tablo 3). Bu katmanlardan ilki, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), Boğaziçi Üniversitesi (BÜ) ve Bilkent Üniversitesi'nin oluşturduğu, toplum genelinde ve özellikle işgücü piyasalarında "iyi okullar" olarak adlandırılan dört üniversiteyi içermektedir. Bu üniversiteler, üniversite seçme

ve yerleştirme sınavlarında en yüksek puan alan adayların tercih ettiği katmanı oluşturur. Bu ortak özelliklerine rağmen bu katmanı oluşturan üniversiteler arasında gerek eğitim ve akademik yapıları gerekse tarihsel geçmişleri ve hukuki konumları açısından önemli farklılıklar bulunduğu belirtilmelidir. Bunlardan İTÜ, Türkiye'deki ilk mühendislik okulu olup, köklü bir geleneği temsil etmektedir. Daha yeni okullar olan ODTÜ ve BÜ eğitim dili olarak İngilizce'yi kullanmaları nedeniyle İTÜ'den önemli bir farklılık göstermektedir<sup>12</sup>. Bilkent Üniversitesi ise vakıf üniversitesi konumundaki hukuksal yapısı ile bu gruptaki diğer üç devlet üniversitesinden ayrılmaktadır. Bununla birlikte, gerek eğitim yapısı ve gerekse İngilizce eğitim dili kullanması nedeniyle özellikle ODTÜ ve BÜ' ye benzer bir nitelik sergilemektedir<sup>13</sup>.

Üniversite gruplarının ikinci katmanı, Türkiye'nin üç büyük kentinde (İstanbul, Ankara, İzmir) bulunan, gerek üniversite seçme ve yerleştirme sisteminde ve gerekse işgücü piyasalarında birinci grubun hemen ardından gelen "Metropol Devlet Üniversiteleri"nden oluşmaktadır. Üçüncü katmanı oluşturan "Anadolu Devlet Üniversiteleri" ise büyük çoğunluğu 1980'li yılları izleyerek kurulan ve ciddi altyapı sorunları ve akademik personel eksikliği yaşayan, üniversite seçme ve yerleştirme sınavlarında ise ilk iki katmana kıyasla daha düşük puanlı adayların tercih ettiği okulları kapsamaktadır. Bilkent dışındaki diğer vakıf üniversiteleri ise görece olarak küçük olmaları ve çok yeni bir oluşumu temsil etmeleri nedeniyle çalışmada bağımsız dördüncü bir katman olarak ele alınmıştır<sup>14</sup>.

Üniversite grupları arasındaki temel ayrışım bu okullardan mezun olan mühendislerin işgücü piyasalarına katılım biçimleri açısından değerlendirildiğinde, "iyi" okullar arasında yer alan "ODTÜ, BÜ ve Bilkent" grubundan mezun olanların yaklaşık %70'inin özel kesim ücretli, %12,5 gibi düşük bir oranının ise kamu ücretli pozisyonunda olduğu görülmektedir. Bu gruba benzer bir eğilim sergileyen İTÜ mezunları arasında özel ücretlilik pozisyonu %53,2 düzeyinde kalırken, kamu ücretliliği %26,8 gibi bir orana çıkmaktadır. Bu katmanla karşılaştırıldığında metropol devlet üniversitelerinden mezun olan mühendislerin önemli bir bölümünün (%36,8) kamu kesiminde ücretli oldukları, Anadolu devlet üniversitesi mezunları arasında ise bu durumun başat istihdam biçimine (%45,3) dönüştüğü gözlenme-



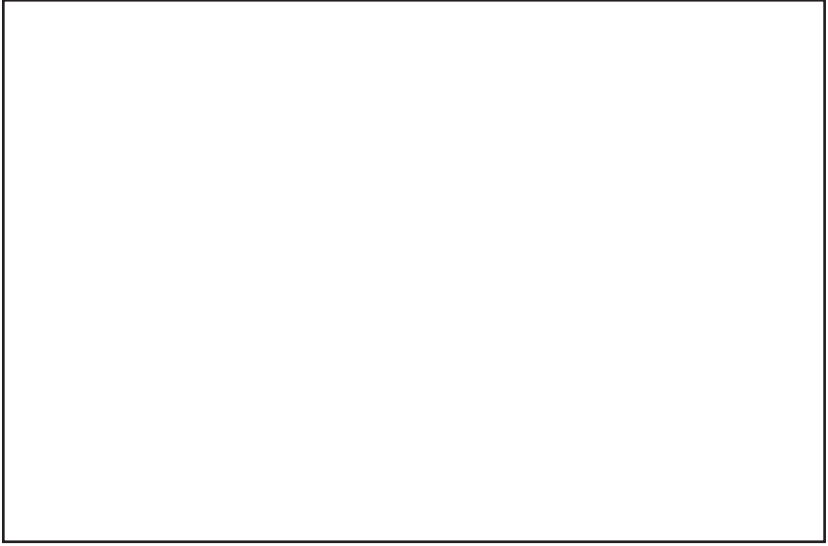
ktedir. Bu gözlemler, üniversite grupları arasındaki katmanlaşmanın işgücü piyasalarına katılım biçimleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu ve “iyi” okul mezunu mühendislerin daha yüksek bir oranda özel sektörde, diğer iki katmandan mezun olan mühendislerin ise kamu sektöründe istihdam edildiklerini ortaya koymaktadır.

Üniversite katmanları arasındaki bir başka farklılık da mezunlarının işsizlik oranlarından izlenebilmektedir. “İyi” okullardan mezun olan mühendisler arasındaki işsizlik oranı, diğer gruplardaki mühendislerden önemli ölçüde düşüktür. Bu olgunun, özellikle Anadolu devlet üniversiteleri mezunları arasında yaygın olduğu (%10,7) gözlenmektedir. Diğer taraftan, işveren/girişimci konumları açısından üniversite grupları arasında önemli bir farklılık izlenmemekle birlikte, metropol devlet üniversiteleri mezunları arasında bu konumda bulunanların oranı diğer üniversite katmanlarına oranla daha yüksektir (%17).

Mühendislerin istihdam biçimlerine göre iktisadi sektörler dağılımları incelendiğinde, özel ücretliliğin imalat sanayiinde (%52,5), kamu ücretliliğinin inşaat sektöründe (%43,1) yoğunlaştığı görülmektedir (Tablo 4). Kamu ücretliliğinin yüksek olduğu diğer sektörler ise sırasıyla imalat sanayii (%18,8), eğitim/danışmanlık (%12) ve tarım/ormancılık (%18,8) sektörleridir. Bağımsız çalışan ve işveren/girişimci konumunda bulunan mühendisler ise ağırlıklı inşaat sektörü ve imalat sanayiinde yer almaktadır.



Bu sektörlerdeki işletme ölçeklerinin dağılımına bakıldığında, mühendislerin imalat sanayiinde ağırlıklı 100 ve daha fazla kişi çalıştıran büyük (%69,9) ölçekli işletmelerde istihdam edildikleri, inşaat sektöründe ise bu ölçeklerdeki işletmelerin yanı sıra (%47,3), 50 ve daha az kişi çalıştıran küçük işletme yapılarının da önemli bir paya (%45,5) sahip olduğu gözlenmektedir (Tablo 5). Küçük işletme yapılarında mühendislerin istihdam edildiği diğer bir sektör de %60,2'lik payla ticaret sektörüdür. Tablo 6'dan da izlenebileceği gibi işletme ölçeklerindeki bu dağılım, değişik istihdam biçimleri arasında da önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Buna göre özel ücretliliğin küçük işletmelerde (%30,2), kamu ücretliliğinin ise büyük işletmelerde yoğunlaştığı bulgulanmaktadır. Diğer taraftan, işveren/girişimci konumundaki mühendisler arasında küçük işletmecilik %97,3'e varan bir oranla başat bir yapı oluşturmaktadır. Sosyo ekonomik bölgeler açısından değerlendirildiğinde, mühendislerin istihdam edildikleri sektörlerin büyük ölçüde farklılık göstermesi bir başka bulgudur. Buna göre, bölgelerin sanayileşme/gelişme düzeyleri arttıkça imalat sektöründe istihdam edilen mühendislerin payı artmakta, görece olarak az gelişmiş bölgelerde ise bağımlılık ve yapı işlerini temsil eden inşaat sektöründe ciddi bir varlık gözlenmektedir (Tablo 7). Bu istihdamın söz konusu bölgelerdeki kamu ve özel



sektör işletmelerine dağılımları incelendiğinde, gelişmiş kentlerde özel işlemlerin, az gelişmiş kentlerde ise kamu işletmelerin önemli bir ağırlığa sahip olduğu bulgulanmaktadır. Nitekim, metropol kentlerdeki imalat sanayiindeki (%38,7) mühendis istihdamının %74'ünü özel ücretliler, az gelişmiş kentlerde inşaat sektöründeki (%52,1) mühendis istihdamının %62'sini ise kamu ücretlileri oluşturmaktadır.

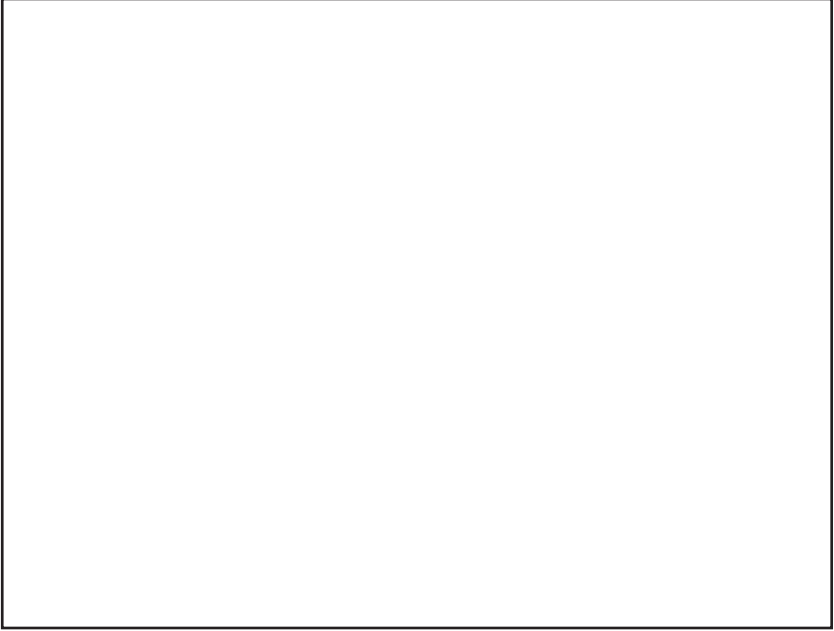
Türkiye ekonomisinde sosyoekonomik bölgesel farklılıkların yanı sıra, mikro düzeyde işletme yapılarının da önemli farklılıklar sergilediği bilinmektedir. Bu yapılar arasındaki farklılıkları dikkate alabilmek amacıyla, bu çalışmada Türkiye'deki işletmelerin organizasyonel yapıları üç temel tarza ayrıştırılarak değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki “kamu işletmeciliği” olarak tanımladığımız devlet işletmeleridir. Örneğimizdeki bu oluşum, işletmeci kamu kuruluşlarının yanı sıra, genel kamu hizmetlerini de içermekte ve birlikte kamu işletmeciliği olarak tanımlanmaktadır<sup>15</sup>. Diğer taraftan özel işletmelerin organizasyon yapıları, işletme içi işbölümünü (yönetim, finans, üretim, pazarlama, personel vb.) ve çalışanların görev, yetki ve sorumluluklarını belirli kurallar etrafında yazılı olarak tanımlamış olma durumları dikkate alınarak “gelişmiş” ve “gelişmemiş” organizasyon yapıları olarak ikiye ayrıştırılmıştır.

Gelişmiş organizasyon özelliğine sahip olan işletmeler formel bir yapıda olup yönetim ve üretim süreçlerinde bürokratik kontrol

mekanizmalarını gerçekleştirmiş ve böylelikle işveren ve çalışanlar ile çalışanların kendi aralarındaki ilişkileri kişisellikten arındırmış, bu ölçüde de kapitalizmin ideal örgütlenme tarzına yakınlaşmış olan işletmelerdir. Gelişmemiş organizasyon yapısına sahip olan işletmelerde işveren ile çalışanlar arasındaki ilişkide enformel tarzlar belirleyici olup, işverenin kişisel tutumu ve yönetim anlayışı geleneksel/yöresel değerlerle bütünleşmiş olarak işletmenin karar süreçlerinde belirleyicidir. Bu türden işletmelerde çalışanların görev, yetki ve sorumlulukları yazılı olarak tanımlanmamış olup, işletme içi işbölümünün tamamlanmış olduğundan söz etmek mümkün değildir. Söz konusu işletmeler bu özellikleriyle, gelişmiş kapitalizmin organizasyon yapılarından çok, ilkel kapitalizmin organizasyonel oluşumlarını andırır niteliktedir<sup>16</sup>.

Bu tür bir çerçeveden bakıldığında, Türkiye’de mühendislerin büyük bir çoğunluğunun, gelişmemiş organizasyon yapılarına sahip özel işletmelerle (%44,2), kamu işletmelerinde (%37,1) istihdam edildiklerini söylemek mümkündür (Tablo 8). Yalnızca özel işletmeler dikkate alındığında, mühendislerin %70’inin, gelişmemiş organizasyon yapılarında istihdam edildiği ortaya çıkmaktadır. Bu işletmelerde çalışan mühendislerin sektörel dağılımında ise inşaat (%80), eğitim/danışmanlık (%77), ticaret (%77), madencilik (%74) ve enerji (%72)





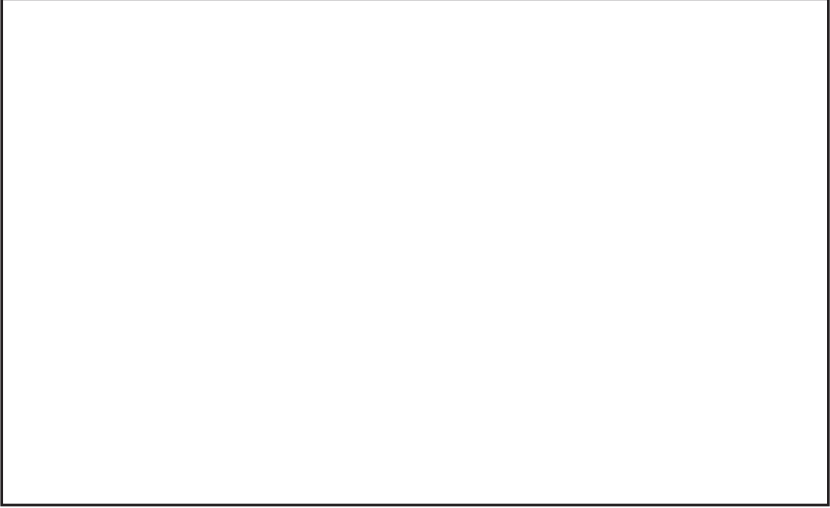
sektörleri öne çıkmaktadır. Özel imalat sanayiindeki mühendislerin görel olarak daha yüksek bir oranda (% 40) gelişmiş organizasyon yapısına sahip işletmelerde yer alışı, bu sektördeki ortalama işletme ölçeğinin diğer sektörlerle oranla daha büyük oluşunun yanı sıra, işletme içi işbölümü ve buna bağlı olarak yönetim süreçlerinin daha karmaşık oluşunun da bir sonucudur.

Mühendislerin, buldukları sosyoekonomik bölgelere göre bu üç organizasyon yapısına dağılımları incelendiğinde, daha önce belirtildiği gibi az gelişmiş bölgelerde kamu işletmeciliğinin hakim istihdam tarzını oluşturduğu (%67,4), gelişmemiş organizasyon yapısının (%25,5) bu oluşumu izlediği, gelişmiş organizasyon yapısına ise yok denecek kadar az olduğu (%7,1) görülmektedir (Tablo 9) Yeni gelişmekte olan sanayi kentlerindeki egemen işletme yapısı ise gelişmemiş organizasyonlar (%47,7) olup bunu kamu işletmeciliği (%42) izlemektedir. Bu açıdan sanayileşmiş metropol kentlerinin diğer iki bölgeden ayrılan temel özelliği, gelişmiş organizasyon yapısının bu bölgelerde mühendislere, azımsanamayacak bir oranda (%21,6) istihdam olanağı sunmasıdır.

## MÜHENDİSLER-MİMARLAR

Bir önceki bölümde ayrıntıyla tartışıldığı gibi ekonomik sınıf konumları, kapitalist üretim ilişkilerinin içerdiği kapitalist ve emekçi rollere göre belirlenir. Bu rollerin açıkça tanımlanabildiği kapitalist işletme yapılarında, işletme içi işbölümüne bağlı olarak sınıf konumlarını belirleyebilmemiz de o ölçüde kolaylaşmaktadır. Bu çerçevede, işletme içi işbölümünün, yalnızca yönetim ve üretimden oluştuğu kapitalist işletmelerdeki sınıf konumları, “yönetim işlevi” için kapitalist, “üretim işlevi” için işçi sınıfı olarak ayrışır. Bu iki sınıf konumunun, birbirinden farklı ekonomik ve sosyal ayrıcalıklara sahip katmanlar içerdiği ve bu katmanların da yine kapitalist üretim ilişkilerinin yapısından kaynaklandığı hatırlanmalıdır. Sınıf analizi için asıl sorun, kapitalist işletme yapısının yalnızca yönetim ve üretimden oluşan yalın bir hiyerarşiye sahip olmamasından kaynaklanır. Kapitalist işletmeler, gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak bütün süreçlerini akılcılaştırmaya tabi tuttuklarından, genellikle orta kademede yoğunlaşan bir teknik işler hiyerarşisi oluşur. Bu hiyerarşide görev alan çalışanların rolleri, kapitalist yönetim işlevinin yanı sıra, emekçi rolün öngördüğü üretim





planlaması ve emeğin koordinasyonunu da içerebilmektedir. Sınıf çıkarlarının net olarak tanımlanamayışına neden olan bu durumun sonucunda, bu konuma sahip önemli oranda bir çalışan kitlesinin sınıfsal konumları hakkında net kuramsal bir öngöründe bulunmak mümkün olamamakta ve sınıf analizlerinde bu tür belirsizliğe sahip olan grupların orta sınıf konumunda yer aldıkları şeklinde bir genel kabule yol açmaktadır.

Bu bölümde, kamu ve özel kesim ayırımından hareketle, Türkiye'deki mühendislerin sınıf konumlarının belirlenmesine yönelinmektedir. Bu açıdan, özel kesimde “ücretli olarak çalışan” mühendislerin sınıf konumları, bu işletmelerdeki organizasyon yapıları ve işletme ölçekleri dikkate alınarak, işletme içi işbölümündeki yerlerine göre ayrıştırılmaktadır. Diğer taraftan, kamu işletmelerinde işletme ölçeğinin sınıf konumları açısından önemli olmadığı, bu işletmelerin yapısının ölçekten bağımsız olarak türdeş bir yapı sergilediği gerçeğinden hareket edilmiş ve bu işletmelerdeki sınıf konumları yalnızca mühendislerin teknik işbölümündeki yerlerine göre tanımlanmıştır.

Kapitalist işletmelerin organizasyonel yapıları, işletme içi hiyerarşiyi tanımlayan üretim ilişkilerini sistematize ettiği için sınıf konumlarının türetilmesinde temel öneme sahiptir. Daha önce vurgulandığı gibi, Türkiye'de mühendislerin istihdam edildikleri özel işletmelerin büyük çoğunluğu, küçük ve orta ölçekli işletmelerin egemen olduğu

gelişmemiş organizasyon yapılarıdır (Tablo 10). Bu tür yapılarda, kapitalist rolün içerdiği sorumlulukların büyük bir kısmı bizzat işverenin kendisi tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle, bu tür işletmelerde yönetici konumunda bulunan çalışanlar, kapitalist işverenin doğrudan denetimi altında bulunan bir orta kademe idarecisi durumundadır. Bu durumun doğal sonucu ise bu işletmelerde yönetim temelli bir kapitalist sınıf konumunun ortaya çıkmamasıdır.

Gelişmemiş organizasyon yapılarına sahip küçük ve orta ölçekli işletmelerin sınıf konumları açısından bir başka ayırt edici özelliği de bu türden işletmelerde orta kademe olarak adlandırabileceğimiz bir teknik işler hiyerarşisi oluşmadığından, bu süreçlerde yer alan ücretli emeğin işçi sınıfı konumuna yakınlaşmasıdır. Ücretli emeğin tümü birlikte değerlendirildiğinde işçi sınıfı konumundaki çalışanların, sahip oldukları işgücü niteliğine ve eğitim düzeylerine bağlı olarak katmanlaştığı ve bu nedenle türdeş bir sınıf konumu oluşturmadığı da bir gerçektir. Bu nedenle, işçi sınıfı içerisinde yer alsalar da teknik olarak daha fazla sorumluluk taşıyan mühendislerin, işverenin gözünde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu açıktır.

## MÜHENDİSLERİN EKONOMİK SINIF KONUMLARI

### I. Özel Ücretlilerin Sınıf Konumları

### Gelişmemiş Organizasyon Yapıları

İşçi Sınıfı Konumu: Bütün işletme ölçeklerinde üretimde olanlar, küçük ve orta ölçekli işletmelerde üretim ve koordinasyon ile gerçekleştirme sürecinde yer alanlar.

Orta Sınıf Konumu: Bütün işletme ölçeklerinde yönetici konumunda olanlar, büyük işletme ölçeklerinde üretim ve koordinasyon ile gerçekleştirilmede yer alanlar.

### Gelişmiş Organizasyon Yapısı

İşçi Sınıfı Konumu: Bütün işletme ölçeklerinde üretimde olanlar, küçük ve orta ölçekli işletmelerde üretim ve koordinasyon ile gerçekleştirme sürecinde yer alanlar.

Orta Sınıf Konumu: Büyük işletmelerde üretim ve koordinasyon ile gerçekleştirme sürecinde olanlar, küçük işletmelerde yönetici konumunda yer alanlar.

Kapitalist Sınıf Konumu: Büyük işletmelerde yönetici olanlar.

### II. Kamu Ücretlilerinin Sınıf Konumları

İşçi Sınıfı: Üretim ve gerçekleştirme sürecinde yer alanlar.

Orta Sınıf Konumu: Üretim, koordinasyonda yer alanlar ile yönetici konumunda olanlar.

### III. Ücretliler Dışı Sınıf Konumları

Küçük Burjuva: Kendi hesabına çalışan ve ücretli emek kullananlar.

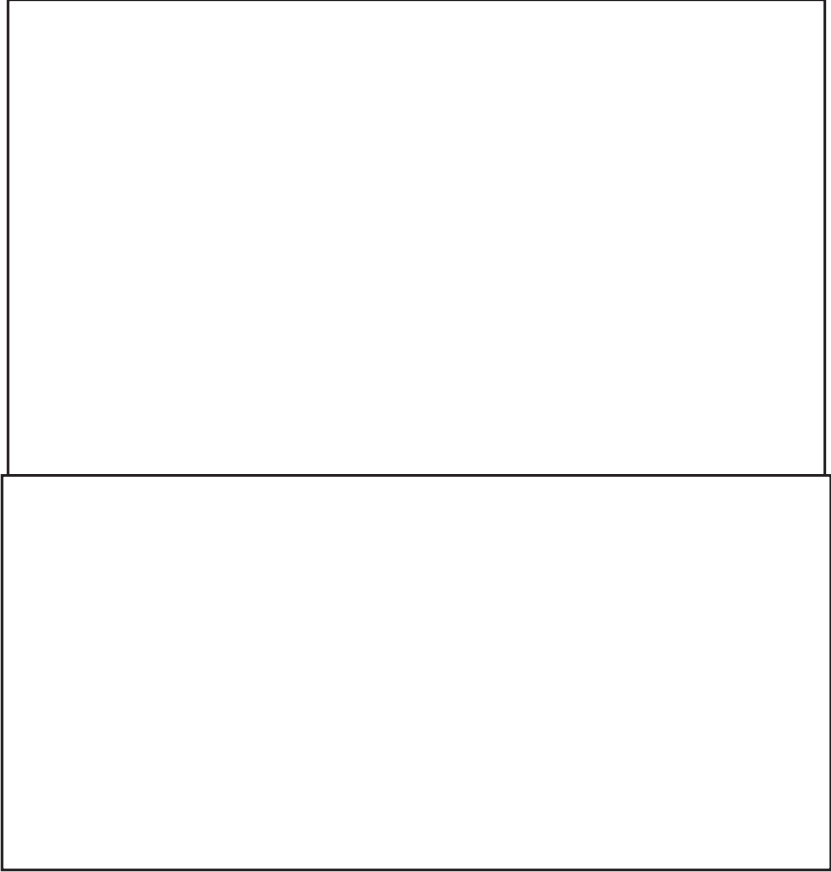
Çalışık Mülkiyet Temelli Kapitalist: Üretim araçları sahibi olup ücretli emek kullanan, ancak üretim sürecinde fiilen yer alarak artık değer üretimine katılanlar.

Mülkiyet Temelli Kapitalist: Üretim araçlarının sahibi olup ücretli emek kullanan, ancak fiilen üretime katılmayarak salt yönetim işlevini sürdürenler.

Gelişmiş organizasyon yapılarına bakıldığında, işletme ölçekleri, özellikle yönetim işlevini yerine getirenlerin sınıf konumları açısından çok önemlidir. Gelişmiş organizasyonel yapılara sahip büyük ölçekli işletmelerde işveren, kapitalist rolün içerdiği sorumlulukların önemli bir kısmını formel bir yoldan yöneticilere devretmekte ve böylelikle, üretim ve orta kademedeki teknik işler hiyerarşisinden bağımsız bir yönetici konumu ortaya çıkmaktadır. Bu konum, söz konusu işletmelerdeki yönetici konumundaki ücretli çalışanların, çıkarları giderek işverenin çıkarları ile örtüşen kapitalist sınıfın bir alt katmanına dönüşmesine yol açmaktadır. Diğer taraftan, gelişmiş ancak küçük ölçekli işletme yapılarında yönetici konuma sahip ücretliler, kapitalist işverenin denetiminden tümüyle bağımsızlaşamadıkları gibi, üretimle arasındaki organik bağları da genellikle kopmamıştır. Bu nedenle, bu tür işletmelerdeki yöneticiler, kapitalist sınıf konumundan daha çok orta sınıfın bir katmanı niteliğindedirler<sup>17</sup>. Bu açıdan, söz konusu konumdaki mühendisler, teknik sorumlulukları daha yüksek olan üretim ve koordinasyon süreçlerindeki mühendislerle benzer bir konumda yer almaktadırlar.

Ücretli emek dışında kalan işveren/girişimcilerle kendi hesabına çalışan mühendisler, sınıf konumlarına kapitalist ve küçük burjuva olarak dağılmaktadır. Kapitalist konumda yer alan işveren/girişimci mühendisler, sınıf içi iki katmandan oluşmaktadır<sup>18</sup>. Mülkiyet temelli kapitalist olarak tanımladığımız bu katmanlardan ilki, üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan, ücretli emek kullanan ve doğrudan emek sürecinde yer almayan, yalnızca yönetim işlevini yüklenmiş olan mühendislerden oluşmaktadır. İkinci katman ise, mülkiyet temelli kapitalistin çelişik katmanını oluşturmaktadır. Bu katmandaki mühendisler, ilk katmandaki kapitalist mühendislerden farklı olarak emek süreçlerinde de bizzat yer almakta ve artık değer üretimine katkı sağlayarak, emekçi rolün içerdiği bazı sorumlulukları da taşımaktadır.

Tablo 11 ve 12’de, yukarıda sürdürdüğümüz analizler çerçevesinde, Türkiye’de mühendislerin sınıf konumlarına dağılımları sunulmuştur. Bu iki tablo birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’deki mühendislerin



yaklaşık %17'sini kapitalist, %0,9'unu küçük burjuva, %54,7'sini orta sınıf ve %27,3'ünü işçi sınıfı konumundaki mühendislerin oluşturduğu ortaya çıkmaktadır. Kapitalist sınıfın alt katmanlarına bakıldığında, bu grubun %74'ünü mülkiyet temelli çelişik kapitalist, %18'ini mülkiyet temelli kapitalist ve %8'lik bir kısmını ise yönetim temelli kapitalistlerin oluşturduğu gözlenmektedir. Orta sınıfın ağırlıklı katmanını ise kamu ücretlileri (%57) oluşturmakta ve bunu sırasıyla gelişmemiş organizasyonlardaki mühendisler (%26) ile gelişmiş organizasyonlardakiler (%17) izlemektedir. İşçileşme durumunun en yaygın olduğu yapılar ise beklenildiği gibi gelişmemiş özel işletmelerdir. Toplam işçi mühendislerin %58'i bu yapılarda yer almakta, kamu ve gelişmiş özel işletmelerdeki işçilerin oranlarıysa sırasıyla %26 ve %17 düzeyinde

kalmaktadır.

Diğer taraftan, yeni gelişmekte olan sanayi kentleriyle az gelişmiş sanayi kentlerinde, mühendislerin öbekleştiği sınıf konumları netleşirken, gelişmiş metropol sanayi alanlarında mühendisler, farklı sınıf konumlarına dağılırarak, görel olarak daha heterojen bir kitle görünümü sergilemektedir (Tablo 13). Bu açıdan bakıldığında, az gelişmiş kentsel mekânlardaki mühendislerin yoğunlaştığı sınıf konumlarını, kamu orta sınıfı (%50,4) ile kamu işçileri (%17) ve gelişmemiş özel işletmelerdeki işçi (%14,9) mühendisler oluşturmaktadır. Yeni gelişmekte olan sanayi kentlerinde kamu orta sınıf (%36,3) ve işçilerini (%14,1), çelişik kapitalist sınıf konumunda olan işveren/girişimci mühendisler (%23,2) izlemektedir. Gelişmiş metropol kentlerde ise sınıf konumlarının çeşitliliği dikkat çekicidir. Bu mekânlarda kamu orta sınıfının diğer bölgelere kıyasla azaldığı (%28), bunun yerini gelişmiş (%11,6) ve gelişmemiş (%16,8) özel işletmelerdeki orta sınıfın aldığı, gelişmemiş özel işletmelerdeki işçi sınıfının (%16,5) önemli bir yoğunluğa sahip olduğu görülmektedir. Mühendislerin mezun oldukları üniversite grupları ile ekonomik sınıf konumları arasında belirgin bir farklılaşma mevcuttur (Tablo





14). Anadolu devlet üniversitelerinden mezun olanların büyük bir çoğunluğu kamuda orta sınıf ve işçi sınıfı konumlarıyla gelişmemiş organizasyon yapılarındaki işçi sınıfı konumunda öbekleşmektedir. Benzer bir eğilim metropol devlet üniversitesi mezunlarında da izlenmekte, ancak bu grupta çelişik kapitalist ve gelişmemiş organizasyonlardaki orta sınıf konumlarına da önemli oranda rastlanmaktadır. İTÜ grubunda ise gelişmemiş organizasyonel yapılardaki orta sınıf konumunun belirgin olarak artış göstermesinin yanı sıra, gelişmiş organizasyonel yapılarda yer alan orta sınıf mühendisler de önemli bir paya sahiptir. İyi üniversite olarak tanımlanan bu grubun, diğer iki grup üniversiteden mezun mühendislerden farklılaştığı en önemli özelliklerinden biri de bu üniversitelerden mezun olan mühendisler arasında kamu orta sınıfı konumunun görece olarak daha az oluşudur. ODTÜ/BÜ/Bilkent mezunlarına bakıldığında iki önemli bulgu dikkati çekmektedir. Bütün üniversite grupları içerisinde yalnızca bu grupta yönetim temelli kapitalist sınıf konumundaki mühendisler, oransal olarak %3 düzeylerinde gözlenmektedir. Benzer şekilde, bu okullardan mezun olanlar arasında, gelişmiş organizasyonel yapılarda yer alan orta sınıf konumuna katılanların oranı, tüm gruplardan daha yüksektir. Değişik üniversite gruplarından mezun olanların sınıf konumlarına dağılımları açısından asıl farklılık, benzer organizasyon yapılarındaki orta sınıf ve işçileşme eğilimlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan



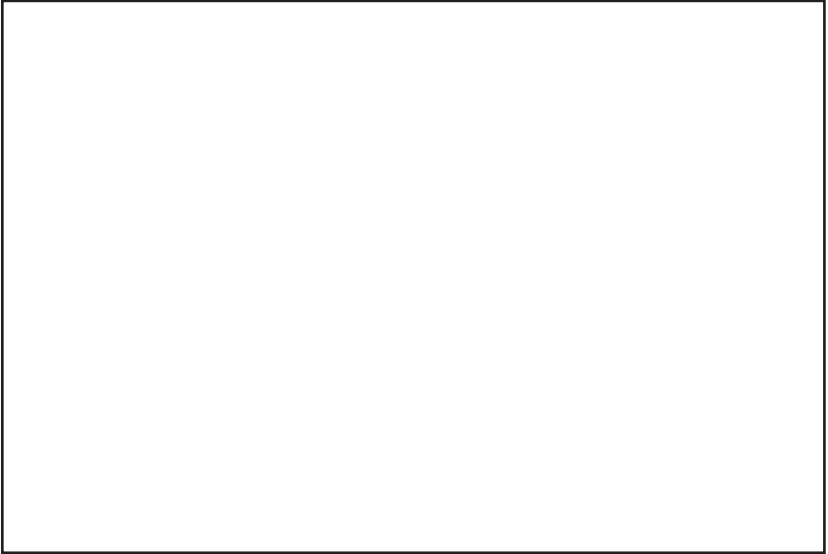
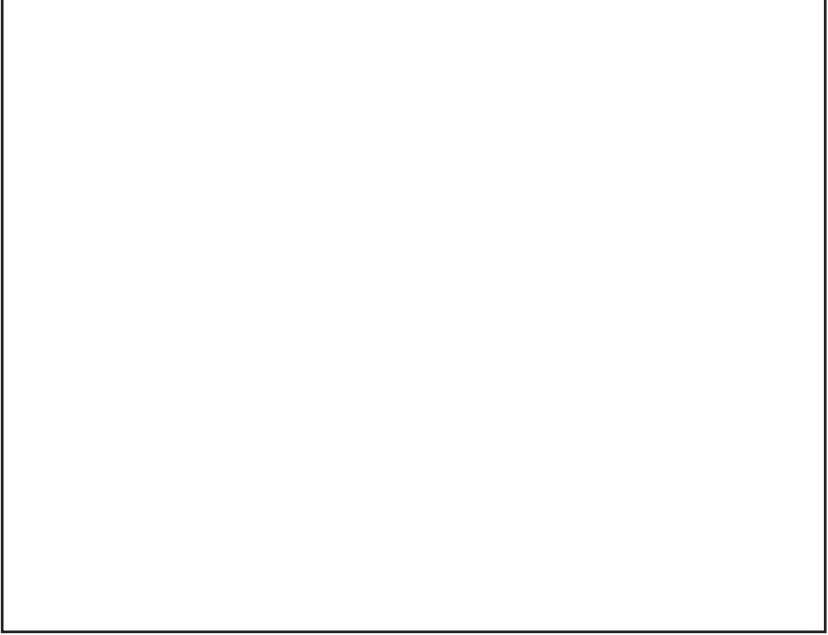
değerlendirildiğinde, kamu işletmelerinde çalışan ve Anadolu devlet üniversitelerinden mezun olan mühendislerin %19'unun işçi konumunda olduğu, bu eğilimin metropol devlet üniversiteleri mezunlarında %15, İTÜ mezunlarında ise %14 düzeyinde kaldığı, ODTÜ/BÜ/Bilkent grubundan mezun olanlarda ise %3 gibi çok düşük bir düzeyde gerçekleştiği izlenmektedir. Benzer bir eğilim, gelişmiş organizasyon yapılarında yer alan mühendisler arasında da bulgulanmaktadır. Buna göre, Anadolu devlet üniversitesi mezunu olup gelişmiş organizasyonlarda ücretli olarak çalışan mühendislerin yaklaşık %63'ü işçi konumundadır. Bu oran metropol devlet okulları mezunları arasında %40, iyi okullar olarak adlandırılan grupta ise %29 civarındadır. Gelişmemiş organizasyon yapılarında çalışan mühendisler arasındaki işçileşme oranları ise Anadolu devlet üniversitelerinde %72, metropol devlet üniversitelerinde %57, İTÜ'de %45 ve ODTÜ/BÜ/Bilkent grubu mezunları arasında %31'dir. Bu bulgular, üniversite gruplarının yalnızca mezunlarının dağıldıkları organizasyon yapıları üzerinde değil, aynı zamanda bu yapılar içerisindeki sınıf konumları üzerinde de belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Sınıf konumları açısından diğer bir ilginç gözlem ise mühendislerin branşları düzeyinde ortaya çıkmaktadır<sup>19</sup>. 1980'li yılların başında Mimarlar Odası'na kayıtlı üyelerin %45'i "büro-firma sahibi"dir (Artun, 1999). Bu eğilimin azalmakla birlikte günümüzde de sürdüğü, mimarlar arasında "büroculuğun" oldukça yaygın olduğu gözlenmektedir. Nitekim, mülkiyet temelli kapitalist sınıf konumları birlikte ele alındığında, mimarlık grubunun %30,4'ü işveren konumundadır (Tablo 15). Yalnız, bu kitlenin çok küçük bir oranının (%14) tam anlamıyla kapitalistleşmiş işveren konumunda bulunduğu, çok daha yüksek bir oranının (%86) ise çelişik kapitalist sınıf konumunda yer aldığı vurgulanmalıdır.

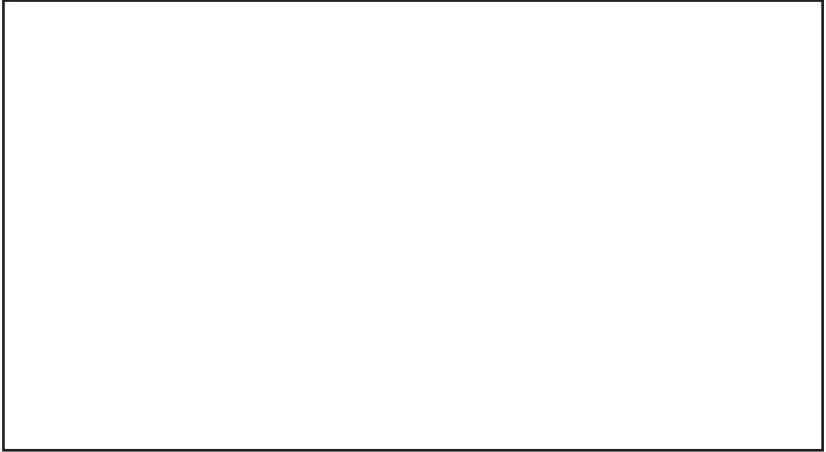
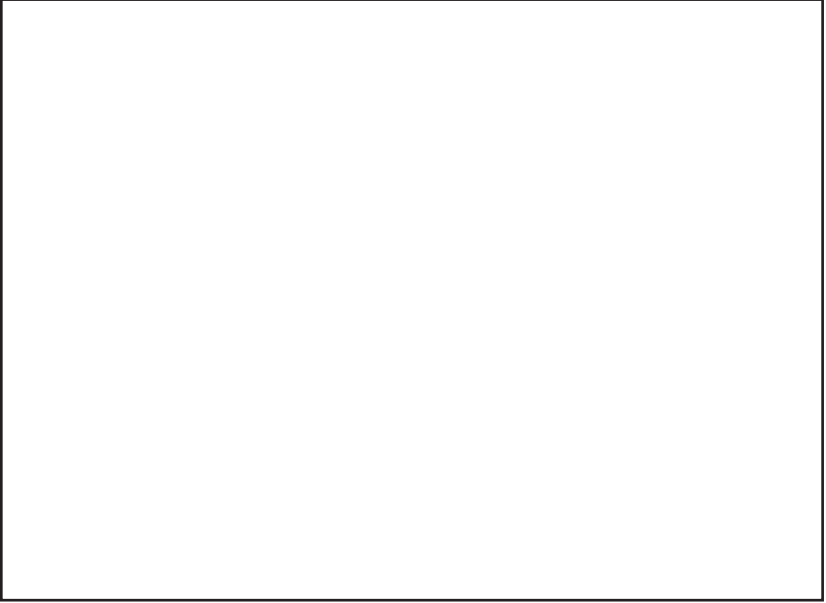
Örneğimizde, yönetim temelli kapitalist sınıf konumunda yer alan 45 mühendisin 26'sı makine grubundan gelmektedir. Bu sınıf konumunun makine grubu arasında öne çıkması, bu gruptan mühendislerin yüksek bir oranının gelişmiş özel kesim sanayi işletmelerinde çalışıyor olmalarının sonucudur. Bununla birlikte, makine grubundan mühendislere benzer şekilde, özel kesim sanayi işletmelerinde istihdam olanağı bulabilen kimya ve elektrik grubundan mühendislerin, yönetim temelli kapitalist sınıf konumunda önemli bir temsil payına

sahip olmamaları, “yönetmel mühendis” tipinin daha çok makine grubu için geçerli olabilecek bir durum olduğu izlenimini vermektedir. Bu açıdan inşaat grubundan mühendislerin, yönetim temelli kapitalist sınıf konumuna geçebilmelerinin pek mümkün olmadığı dikkat çekmektedir. Özel kesimde orta ve işçi sınıfı konumlarında yoğunlaşan elektrik ve kimya grubundan mühendislerle karşılaştırıldığında, inşaat grubundan mühendislerin önemli bir oranının kamu kesiminde orta sınıf (%34,5) ve işçi sınıfı (%17,1) konumlarında öbeklendiği görülmektedir. Tarım (%72,7) ve bir ölçüde yerbilimleri (%42,4) grubunun ise büyük bir çoğunluğunun, kamu orta sınıf konumunda yoğunlaşmaları, bu gruptan mühendislerin özel kesimde iş bulma olanaklarının sınırlı olmasıyla açıklanabilir.

Tablo 16’da sunulan sınıf konumlarına göre işsizlik oranlarının dağılımına bakacak olursak, oldukça sık fakat kısa süreli işsiz durumuna düşenlerin, çelişik kapitalist (%6,8) ve gelişmemiş organizasyonlarda işçi sınıfı konumunda (%7,3) yer alanlar arasında diğer konumlara oranla daha yüksek olduğu izlenmektedir. Hatırlanacağı gibi gelişmemiş organizasyonlarda, işçi sınıfı konumunda bulunanların önemli bir çoğunluğunu genç mühendisler oluşturmaktadır. Bu mühendisler arasında işsizlik diğer yaş gruplarına oranla oldukça yüksektir. Tablo 17 ve Tablo 18 birlikte değerlendirildiğinde, iş güvencesi açısından gelişmemiş organizasyonlarda ücretli istihdamın, gelişmiş organizasyonlardakine oranla daha güvensiz olduğu hakkında bir görüşün öne çıktığı ve yine bu tür işletme yapılarında çalışan mühendislerin, genel olarak daha sık iş değiştirme eğiliminde oldukları



görülmektedir. Bu nedenle, bu iki koşula daha fazla tabi olan genç mühendislerin yoğunlaştığı gelişmemiş organizasyonlardaki işçi sınıfı konumunda, işsizlik yüksek bir frekans göstermektedir.



Çelişik kapitalist sınıf konumundaki mühendisler arasında işsizliğin görelî olarak daha yüksek olmasının nedenini de iş güvencesi açısından değerlendirmek mümkündür. Bu konumdaki mühendisler, işlerini sıkça değiştirmemekle birlikte, işlerini güvence açısından oldukça yüksek bir oranda olumsuz olarak değerlendirmektedir. Daha önce belirttiğimiz gibi bu mühendislerin büyük bir çoğunluğu küçük

işletme sahibidir. Bu nedenle, bu tür mühendislerin sahip oldukları işletmelerin düşük kapasitede çalışma sorununa maruz kaldıkları ve dönemsel olarak iş bulamama nedeniyle işsiz durumuna düştükleri düşünülebilir.

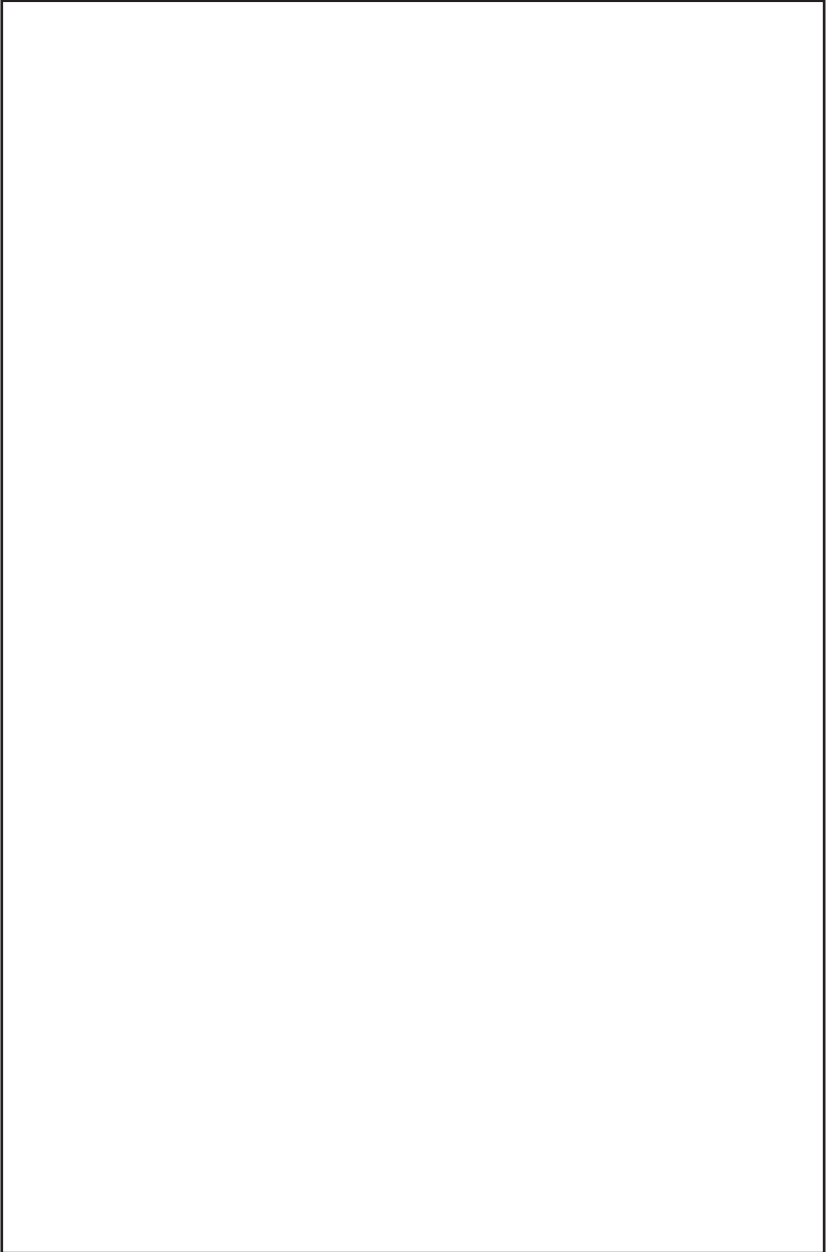
Tablo 19'da sunulan ücretli mühendislerin sınıf konumlarına göre aylık ortalama net kazançlarına ilişkin veriler, çarpıcı bir gerçeği ortaya koymaktadır<sup>20</sup>. Kamu kesiminde orta sınıf (%81,9) ve işçi sınıfı (%90,6) konumlarında yer alan mühendislerin neredeyse tamamına yakın bölümü 200 milyon liranın altında aylık kazanç elde etmektedir<sup>21</sup>. Kamu ücretlilerine ilişkin bu veriler, bu kesimde çalışan mühendislerin ekonomik koşullar itibarıyla sınıflar arası önemli bir farklılık yaşamadığını, sınıf konumlarından bağımsız olarak ortak bir yoksullaşma durumu deneyimlediklerini ortaya koymaktadır<sup>22</sup>. Bu nedenle, kuramsal yaklaşımla kamu orta sınıfına dahil etmiş olduğumuz mühendislerin, ekonomik anlamda, en az kamu işçi sınıfı konumundaki mühendisler kadar, "işçileşmiş" oldukları kabul edilebilir. Bir başka deyişle, kamu kesiminde çalışan mühendisler, giderek daha belirgin bir şekilde düşük kazançta eşitlenmekten kaynaklanan ortak çıkarlar etrafında bir araya gelmektedir.

**Kamu çalışanlarının ekonomik koşullar açısından türdeşleşmesinin aksine, özel kesimdeki ücretliler arasında sınıf konumları itibarıyla önemli bir farklılaşmanın varlığından söz etmek mümkündür. Gelişmemiş organizasyonlarda işçi sınıfı konumunda bulunan mühendislerin %40'a yakın bir bölümü, 200 milyonun altında aylık kazanç elde etmekteyken bu oran sırasıyla, gelişmiş organizasyon yapılarındaki işçiler arasında %20,7'ye, gelişmemiş organizasyonlardaki orta sınıfta %13,7'ye ve gelişmiş organizasyonlardaki orta sınıf konumunda %9,1'e düşmektedir. Bu açıdan yönetim temelli kapitalist sınıf konumunda yer alan mühendisler arasında, 200 milyonun altında kazanç elde edenlerin bulunmayışı dikkat çekmektedir. Nitekim, bu sınıf konumdaki mühendisler arasında 500 milyonun üzerinde kazanç bildirenler %43,2 gibi bir çoğunluğu temsil etmektedir. Bu sınıf konumu, gelişmiş organizasyon yapılarındaki orta sınıf konumuyla birlikte, ücretli mühendislerin ekonomik anlamda en avantajlı kitlesini oluşturmaktadır. Özel kesim ücretli mühendisler arasında sınıf konumlarına göre ortaya çıkan bu türden ekonomik farklılaşma, doğal olarak bu kitlenin**

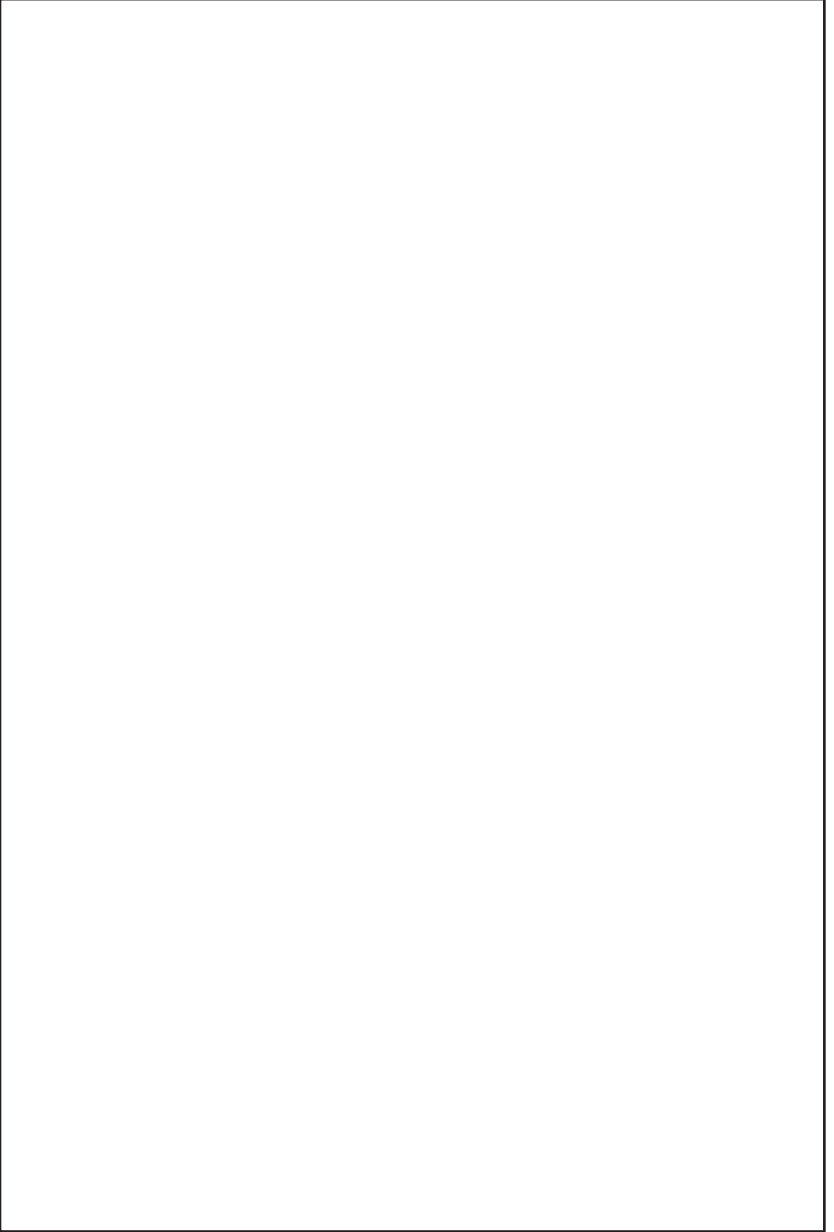
kamu kesimindeki mühendislere oranla ortak çıkarlar etrafında bir araya gelebilmelerini de güçleştirmektedir.

Bu aşamada vurgulanması gereken önemli bir bulgu, mühendislerin aylık net ortalama kazançlarının mezun oldukları üniversite grupları ve buldukları sosyoekonomik bölgenin özelliklerine göre farklılaşmasıdır. Tablo 20 ve Tablo 21'den izlenebileceği gibi, tüm sınıf katmanlarında kazançlar, görel olarak "iyi okul" mezunu olan ve gelişmiş bölgelerde bulunan mühendisler arasında daha yüksektir. Bu olgu, Türkiye'deki sosyoekonomik bölgelerin ve mühendislik eğitiminde varolan katmanlaşmanın doğrudan bir yansıması niteliğindedir. Gözlemlerimiz, yalnızca aynı sosyoekonomik bölgede bulunan ya da aynı üniversite grubundan mezun olan mühendisler etrafında daraltıldığında, sınıf konumlarıyla kazanç farklılıkları arasındaki ilişki daha net bir şekilde ortaya çıkmakta, işçileşme eğilimi artıkça mühendislerin ağırlıklı olarak yer aldığı kazanç düzeylerinin de düştüğü görülmektedir. Buna karşın, tüm gruplar birlikte değerlendirildiğinde, görel olarak daha düşük sınıf konumunda ya da katmanda yer alan mühendislerin bir kısmının, buldukları sosyo ekonomik bölgenin özelliği ve/veya mezun olduğu üniversitenin niteliğine bağlı olarak, bir üst sınıf ya da katmandaki mühendislerden daha yüksek kazanç elde etmeleri de mümkün olabilmektedir. Bu sonuçlar, sınıf konumlarının ve katmanlarının türdeş bir nitelikte olmadığına, kendi içlerinde farklı yapısal özellikler taşıyan grupları da içerdiğine işaret etmesi açısından önemlidir. Buna rağmen ekonomik sınıf konumlarının belirlenmesinde unutulmaması gereken ölçüt ücretlerin belirleyici değil, açıklanan bir olgudur.

Tablo 22'de mühendislerin sınıf konumlarına göre, en çok çalışmak istedikleri işin niteliğine ilişkin gözlemler sunulmaktadır. Bu tablodaki çarpıcı bulgulardan biri, ekonomik olarak en olumsuz koşullara sahip sınıf konumlarında yer alan mühendislerin (gelişmemiş organizasyondaki işçi ve kamudaki orta ve işçi sınıf konumları) %60'lar civarında bir bölümünün, ücretli istihdam biçimini tercih etmediklerini belirtmeleridir. Bu konumlardaki mühendisler ya meslek alanlarıyla ilgili olarak ya da herhangi bir başka konuda kendi işlerini kurarak işveren konumuna geçmeyi istemektedir. Ekonomik olarak avantajlı sınıf konumlarındaki

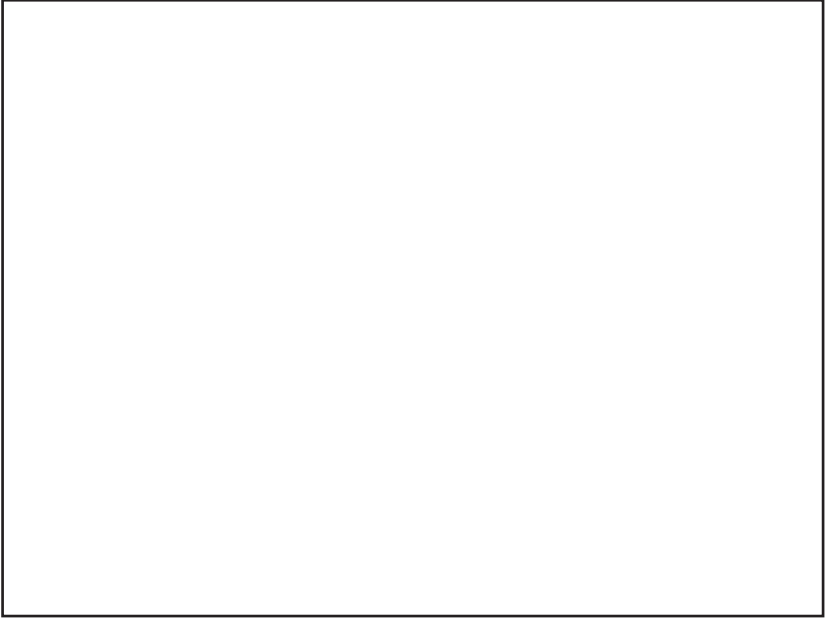






ücretli mühendisler arasında (yönetim temelli kapitalist, gelişmiş organizasyonlardaki orta ve işçi sınıfı konumları) bu durumun yaygın bir istek olduğu gözlenmekle birlikte, ücretli istihdam dışı bir çalışma biçiminin tercih edilmesinde oransal olarak görece bir düşüş söz konusu olmaktadır. Bu tablodaki diğer bir bulgu ise, mevcut sınıfsal konumundan en fazla memnun olan ücretli çalışanların, yönetim temelli kapitalist sınıf konumunda yer alan mühendisler olduğudur. Bu mühendislerin %40'ı yönetici olmayı diğer bütün çalışma biçimlerine tercih ettiklerini bildirmektedir. Tablodan izlenebileceği gibi, mühendislerin hemen hiç tercih etmedikleri istihdam biçimleri kamu ücretliliği ve bir araştırma kurumunda çalışmaktır. Bilindiği gibi bir araştırma kurumunda ücretli olarak çalışmak mühendisler arasında yaygın bir istihdam biçimi de değildir. Kamu ücretliliği ise, mühendislerin büyük bir çoğunluğu için istihdam alanı oluşturmaktadır. Buna göre, Türkiye'de mühendislerin çok geniş bir kesiminin mevcut durumlarından memnun olmadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tablo 23'de mühendislerin sınıf konumlarına göre, kendilerini işyerlerinde yakın hissettikleri gruplarla ilgili bulgular sunulmaktadır. Bu tablodan görülebileceği gibi, toplamda mühendislerin ancak %5,1'lik bir bölümü işçilere yakın olduklarını belirtmektedir. Çok



geniş bir kesimi yoksullaşma süreci içerisinde bulunan mühendislerin, kendilerini işçilere yakın hissetmediklerini belirtmeleri ilginç bir durumdur. Asıl önemli olan ise işçi sınıfı konumunda yer alan mühendislerin bu konuda ne düşündükleridir. Bu açıdan tablodaki değerlere bakıldığında, kamu ve gelişmiş organizasyonlardaki işçi sınıfı konumundaki mühendislerin genel eğilimden farklı bir tavır sergilemedikleri, gelişmemiş organizasyonlardaki “işçi” mühendisler arasındaysa %12,6 gibi azımsanamayacak bir grubun işçilere yakın durdukları görülmektedir. Bu anlamda, işçi sınıfının bir katmanı olan ve aynı zamanda ekonomik koşullar itibarıyla yoksullaşan bu ikinci grup mühendisler arasında ideolojik bir işçileşmenin varlığından söz edilebilir.

Tablo 23'te sunulan gözlemlerden, Türkiye'deki mühendislerin mesleki birlik ve dayanışmaları hakkında ipuçları elde edilebilir. Buna göre, mühendislerin %56,8'i kendilerini işyerlerindeki teknik personele yakın buldukları belirtmektedir. Bu durumu mesleki birlik ve dayanışma duygusunun kaba bir ölçüsü olarak kabul edersek, Türkiye'de mühendislerin önemli bir oranının, kendisini mesleki topluluğuyla özdeşleştirme eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu eğilim

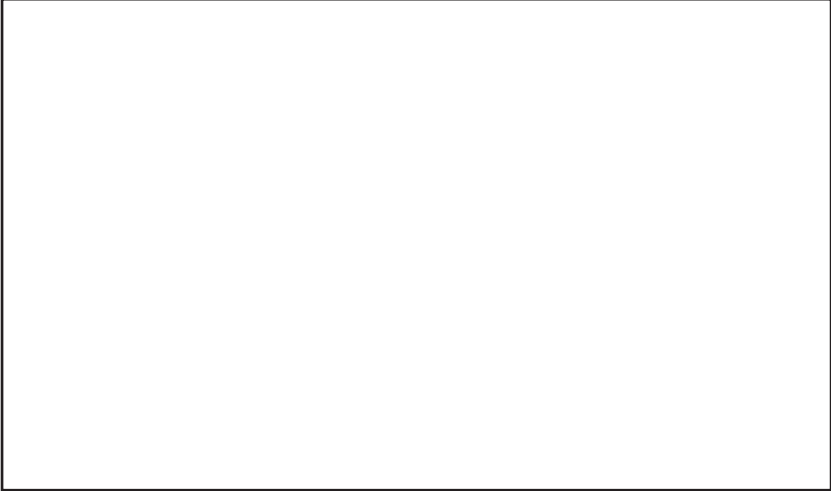
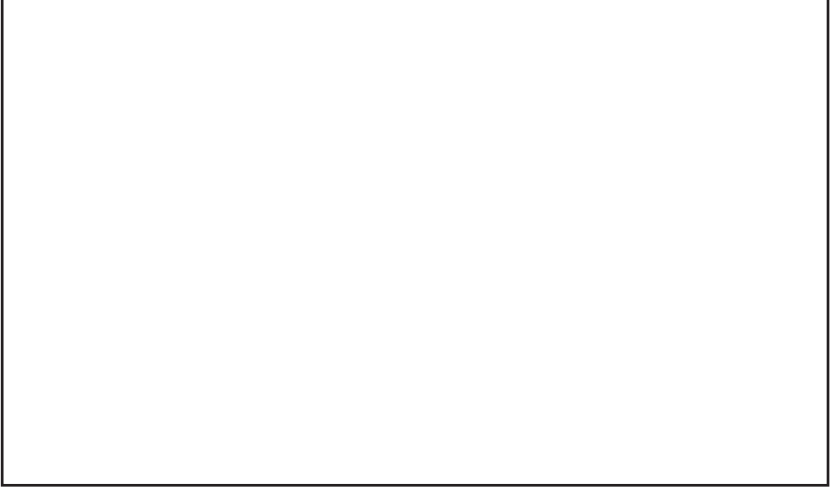
kamuda orta sınıf konumunda %70,1'e, işçi sınıfı konumunda ise %82,1'e çıkmaktadır. Bir başka deyişle, ekonomik koşullar itibariyle en kötü durumda olan kamu ücretlisi mühendisler, mesleki birlik ve dayanışmanın en güçlü olduğu grubu oluşturmaktadır. Beklenebileceği gibi, mesleki birlik ve dayanışma açısından en zayıf sınıf konumları, mülkiyet temelli kapitalist sınıf konumlarıdır (%17,2 ve %31). Bunları, yönetim temelli kapitalist sınıf konumundaki mühendisler izlemektedir. Bu sınıf konumundaki mühendislerin %43,2'si kendilerinin yöneticilere ve %4,5 gibi oldukça düşük bir oranı ise işverenlere yakın olduğunu belirtmektedir. Bu noktada, bu mühendislerin, üçüncü bölümde ayrıntılarıyla tartıştığımız dört mühendis tipinden "şirket merkezli" mühendisten daha çok "yönetsel" mühendislerle benzetilmekte olduğu söylenebilir.

Sınıf konumlarına göre gözlenen bir başka önemli farklılaşma, "mühendislerin işyerlerindeki taleplerinin diğer çalışanlardan ayrı olarak ele alınması" konusundaki görüşleriyle ilgilidir. Tablo 24'ten izlenebileceği gibi, kamu kesimindeki orta sınıf (%81,9) ve işçi sınıfı (%89,1) konumlarındaki mühendislerin çok büyük bir çoğunluğu bu görüşe





katılmaktadır. Kamu ücretlileri arasında yüksek oranda beliren bu yönelim, bu kesimde, daha önce değinilen, sınıfsal konumlarındaki farklılıklarına rağmen benzer ekonomik koşullarda eşitlenme durumunun bir sonucu olup, kendi mesleklerinden çalışanlarla ittifaka girerek, ekonomik haklarını geliştirme arayışı olarak yorumlanabilir<sup>4</sup>. Benzer biçimde kamudaki mühendislerin sınıf konumlarından bağımsız olarak kendi meslek sendikalarında örgütlenmeleri yönünde yoğun bir görüş birliği içinde oldukları gözlenmektedir (Tablo 25). Dahası, bu görüş birliği işyerlerindeki sendikal örgütlenmelerden bağımsız olarak ortaya çıkmaktadır (Tablo 26, Tablo 27). Bu anlamda, kamu kesiminde çalışan mühendislerin meslek sendikacılığı yönünde güçlü bir talep sergiledikleri izlenmektedir. Meslek sendikacılığı konusunda en az istekli görünen mühendisler, doğal olarak kapitalist sınıf konumundakilerdir. Yönetim temelli kapitalist sınıfta yer alan mühendisler ise işyerlerinde sendikalaşma durumuna bağlı olarak bu konudaki görüşlerini değiştirmektedir. İşyerlerinde sendika bulunan yönetici mühendislerin %40'ı meslek sendikacılığı yönündeki görüşe katılırken, işyerlerinde sendika bulunmayan yönetici mühendisler arasında bu oran %24'e inmektedir. Bu olgunun birçok nedeni olsa da sendikalarla “uğraşmak” zorunda kalmış bulunan yönetici mühendislerin daha yüksek oranda meslek sendikalarını destekleme



eğilimleri, bu grupların asıl karşı çıktıkları durumun işçi sendikaları olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 28’de, sendika üyesi olan mühendislerin, meslek sendikası hakkındaki görüşleri sunulmaktadır. Kamuda çalışan sendika üyesi mühendisler arasında meslek sendikacılığına ilginin azaldığı görülmektedir. Bu durum, işyerlerindeki sendikalaşma durumlarına göre sunulan Tablo 26 ve 27’nin sonuçlarıyla birlikte değerlendirildiğinde, kamu ücretlilerinde meslek sendikacılığı arayışı en çok işyerlerinde



sendika bulunmayan mühendisler arasında (%78,4) yaygındır. Bunu, belirgin bir azalışla işyerlerinde sendika bulunan mühendisler (%71,7) ile sendika üyesi olan mühendislerin (%63,3) izlediği görülmektedir. Bu sonuçlar, yönetici kapitalist sınıfta yer alan mühendislerin aksine, ücretli mühendisler açısından işyerlerindeki sendika deneyimi arttıkça bağımsız sendika arayışının da azaldığı anlamına gelmektedir. Bu veriler, Türkiye'deki mühendislerle ilgili bir başka gerçeği daha ortaya koymaktadır. Buna göre, Türkiye'de özel kesim ücretli mühendislerinin çalıştıkları işletmelerin ancak %30'unda sendika bulunmakta, sendikalı özel kesim ücretli mühendisine ise yok denecek kadar az rastlanmaktadır<sup>5</sup>.

#### TÜRKİYE'DE MÜHENDİS-MİMARLARIN MESLEKİ VE SİYASAL İDEOLOJİK KONUMLANIŞI

Tablo 29'da, ikinci ve üçüncü bölümlerdeki tartışmaların ışığında, Türkiye'deki mühendislerin Taylor/Veblen ekseninde mesleki ideolojik konumlarına göre dağılımları sunulmaktadır. Buradaki sınıflamada iki temel ölçüte bağlı kalınmıştır. Bunlardan belirleyici olanı, tablonun sütununda yer alan “mühendislerin mesleklerine ve topluma karşı sorumluluklarının, işverenin (yöneticilerin) çıkarlarıyla çeliştiği” önermesi hakkındaki görüş oluşturmaktadır. Bu soruya verdikleri yanıtlara göre mühendisler, Taylorist, Mesleki Kararsız, Veblenci olarak üç ana gruba ayrıştırılmışlardır. Bu gruplar kendi

içlerinde “mühendisler mesleki konularda karar verirken öncelikle herhangi bir özel çıkarı değil, toplumun genel çıkarını kollamak ve korumakla yükümlüdür” önermesine ne ölçüde katıldıklarına bakılarak ara katmanlara dağıtılmışlardır. Buna göre “Taylorist” gruba dahil olup, ikinci görüşe katılmayan (yani mühendislerin mesleki konularda karar verirken öncelikle işverenin/yöneticinin çıkarlarını kollamakla yükümlü olduğunu öne süren) kitle, kesin “Taylorist” katmana, bu görüşü onaylamayanlar ve kararsız olanlar ise “Taylorist Yönelimli” olarak tanımlanan alt katmana yerleştirilmişlerdir. Veblencileri ise, esas itibarıyla “mühendislerin mesleklerine ve topluma karşı sorumluluklarının, işverenin (yöneticilerin) çıkarlarıyla çeliştiği” görüşünü savunan kitle oluşturmaktadır. Bu kitleden, “mühendisler mesleki konularda karar verirken öncelikle herhangi bir özel çıkarı değil, toplumun genel çıkarını kollamak ve korumakla yükümlüdür” görüşünü savunanlar, kesin “Veblenci” katmana, öncelikli sorumluluklarının işverene olduğunu savunanlar ile bu önerme hakkında kararsız olanlar “Veblen Yönelimli” katmana dağıtılmışlardır. Her iki önerme hakkında kararsız olduklarını belirtenler ise “Mesleki Kararsız” olarak nitelendirilmişlerdir.

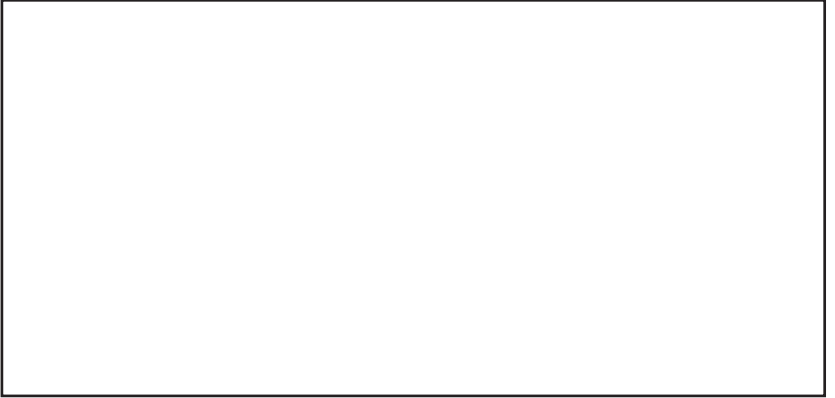
Tablo 30’da, mühendislerin sınıfsal konumlarına göre mesleki ideolojik yönelimleri hakkındaki bulgular sunulmaktadır. İzlenebileceği gibi, mühendislerin mesleki ideolojik yönelimleri sınıf konumlarına bağlı olarak önemli farklılıklar göstermektedir. Yönetim temelli kapitalist sınıf konumundaki mühendisler arasında %13,3 oranında



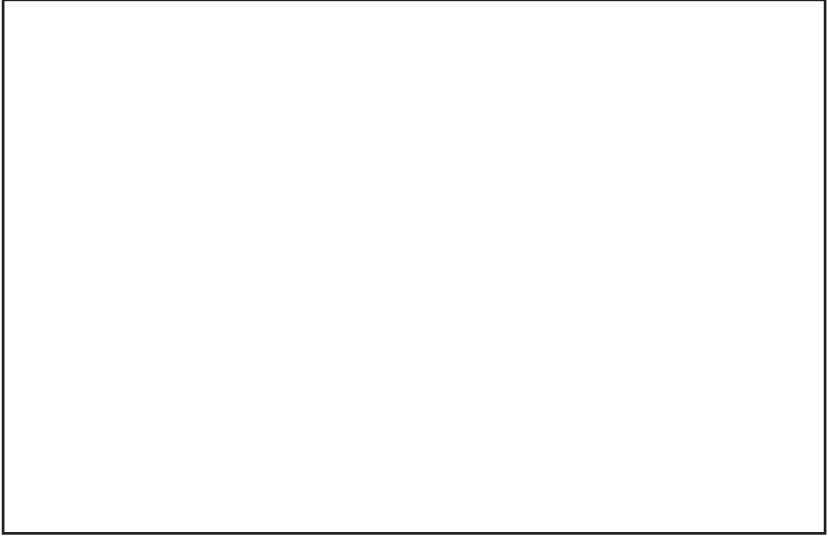
kesin Taylorist bir grubun varlığı, bu sınıf konumundaki mühendislerin diğer sınıflardan mesleki ideolojik oluşumları açısından ayrıştıklarının önemli bir göstergesidir. Taylorist ve Taylorist Yönelimli gruplar birlikte değerlendirildiğinde, yönetim temelli kapitalist mühendisler arasında bu grup %73,3 düzeyinde bir temsile sahip olmaktadır. Taylorist eğilimin baskın olduğu diğer mühendis grupları, özel kesim gelişmiş organizasyon yapılarındaki sınıf konumlarında yer almaktadırlar. Buna göre, yönetim temelli kapitalist sınıf konumunu sırasıyla, gelişmiş organizasyonlardaki orta sınıf (%55,9) ve işçi sınıfı (%55) konumları izlemektedir. Bu bulgular, mühendislerin, çalışmakta oldukları işletmelerin akılcılaştırılması sonucunda, mesleklerini sınıf konumlarından bağımsız olarak Taylorist bir bakış açısıyla yorumlamaya yöneldikleri şeklinde değerlendirilebilir. Bu noktada vurgulanması gereken olası bir durum ise, gelişmiş organizasyonlardaki orta sınıf ve işçi sınıfı konumlarındaki mühendislerin, sahip oldukları kariyer (yükselme) olanaklarının etkisiyle kendilerini geleceğin yöneticileri olarak görüp, mesleki ideolojik konumlanış açısından yönetim temelli kapitalist sınıf konumundaki mühendislerle yakınlaşmaları olabilir. Bu olasılığı güçlendiren bir başka bulgu, yükselme olanakları bulunmayan gelişmemiş organizasyonlardaki işçi sınıfı konumundaki mühendislerin (%41,3), hem gelişmemiş organizasyonlardaki orta sınıf konumundakilere (%51,6) hem de gelişmiş organizasyonlarda bütün sınıf konumlarındakilere oranla önemli ölçüde daha az Taylorist eğilim göstermeleridir. Gelişmemiş

organizasyonlardaki orta sınıf konumunda yer alan mühendisler arasında Taylorist eğilimin öne çıkması, bu tür işletme ortamlarında sınıfsal farklılığın mesleki ideolojik farklılıkla ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Bu anlamda, işçi sınıfı konumundakilerle karşılaştırıldığında, kapitalist ve emekçi roller açısından sınıf konumları belirsizleşen orta sınıftaki mühendislerden bir kısmının, ideolojik düzeyde bu belirsizliği Taylorist yöne yaklaşarak çözümledikleri de söylenebilir. Bu sınıf konumundaki mühendisler arasında kesin Veblenci olanlar %26,8 gibi bir oranda belirirken, işçi sınıfı konumunda yer alanlar arasında bu oranın %40,2'ye çıktığı görülmektedir. Bu özelliğiyle gelişmemiş organizasyonlardaki işçi sınıfı konumundaki mühendisler, kesin Veblenci yönelimi çok güçlü bir şekilde temsil eden kamu kesimindeki mühendislerle yakınlaşmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, bu üç sınıf konumu, Türkiye'deki mühendislerin ekonomik koşullar itibarıyla en dezavantajlı kesimini oluşturmaktadır. Ayrıca bu kitle, mesleki birlik ve dayanışma hisleri ile örgütlenme arayışları en yüksek olan mühendisleri kapsamaktadır. Kısacası, Türkiye'de mühendisler mesleki ideolojileri açısından, özel sektörde gelişmiş organizasyonlarda özellikle yönetim temelli kapitalist sınıf konumu ile orta sınıf konumunda yer alanların Taylorist yönelime yoğunlaştıkları, buna karşın özel kesim gelişmemiş organizasyonlardaki işçi sınıfı konumu ile kamudakilerin Veblencilikte öbeklendiği bir kutuplaşma sergilemektedir.

Diğer taraftan, çalışmada mühendislerin siyasal-ideolojik konumları, Türkiye'de devletin yapısı ve ekonomideki rolü ile ülkede yaşanan sorunların çözülebilmesi için öncelikle alınması gereken önlemler hakkındaki görüşler etrafında şekillendirilmiştir (Tablo 31, 32, 33). Türkiye'de yaşanan sorunların çözümü için ülkedeki milli birlik ve iradenin güçlenmesi gerektiğini savunan gruplar ile manevi potansiyelin artırılmasını öne sürenler sırasıyla "Milliyetçi Sağ" ve "İslami Sağ" grupların içerisine yerleştirilmişlerdir. Geriye kalanlardan, Türkiye'de devletin bir sınıf devleti olduğunu ve ülkede yaşanan sorunların çözülebilmesi için öncelikle demokratik yapı ve süreçlerin geliştirilmesi ya da Doğu Sorununun çözülmesi gerektiği görüşlerini savunanların bir tür "sol konum" oluşturdukları, bunların dışında kalanların ise "sağ konum" da yer aldıkları varsayılmıştır<sup>6</sup>. Bu konumlanışlara göre oluşturulan sol ve sağ grupların siyasal-ideolojik



kimliklere dağıtılması ise Türkiye’de devletin ekonomide sahip olması gereken role ilişkin düşünceleri dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre, sol konumda olup devletin ekonomideki rolünün kalkınmacı olması gerektiğini savunanlar “Sol”; bu konumda olup devletin özel



sektörü yönlendirerek ekonomiye katkıda bulunması gerektiğini belirtenler ile sağ konumda olup kalkınmacı devlet isteyenler “Merkez Sol” içerisinde değerlendirilmiştir. Buna karşın, sol konumda olup, liberal devlet isteyenler ile sağ konumda olup devletin yönlendirici ya da tam anlamıyla liberal bir yapıda olmasını isteyenler “Merkez Sağ” olarak sınıflandırılmıştır.

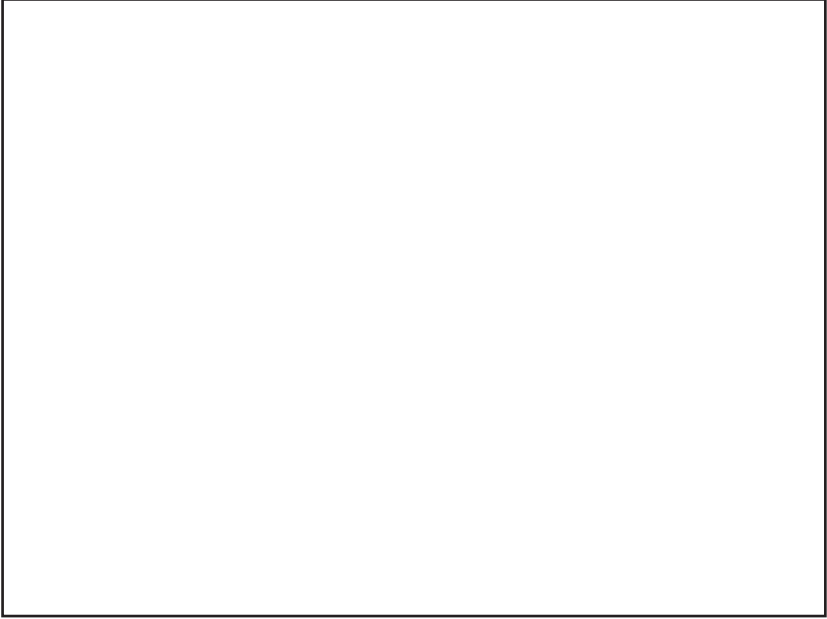
Türkiye’deki mühendislerin %59,6 gibi büyük bir çoğunluğunun sağ siyasal ideolojilerde, %35,1 gibi azımsanamayacak bir kitlesinin de önemli bir bölümünün Merkez Sol (%27,3) olmak üzere sol siyasal ideolojilerde konumlandıkları görülmektedir (Tablo 34). Sınıf konumlarına göre değerlendirildiğinde, yönetim temelli kapitalist sınıfın diğer sınıf konumlarından önemli ölçüde ayrılmakta olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu sınıf konumundaki mühendislerin (çok büyük bir çoğunluğu merkez sağda olmak üzere) %75,5’inin sağ siyasal ideolojilere sahip oldukları bulgulanmaktadır. Mesleki ideolojik konumlanışlarda olduğu gibi, gelişmiş organizasyonlardaki orta sınıf (%64,4 sağ ideolojiler toplamı) ve işçi sınıfı konumundaki (%63,3) mühendislerin siyasal ideolojik tercihleri, yönetim temelli kapitalist sınıfinkine benzer bir eğilim göstermektedir. Kapitalist sınıf konumunda yer alanlardan mülkiyet temelli kapitalistlerin %65,8’i sağ ideolojilere yönelirken, bu oran çelişik kapitalistler arasında



%59,2'ye düşmektedir. “Sol” ideolojinin en fazla öne çıktığı kitlesel sınıf konumu ise %10,9 oranıyla gelişmemiş organizasyonlardaki işçi sınıfı konumudur. Bu sınıf konumundaki mühendislerin yaklaşık %57'sinin sağ ideolojilere sahip oluşu, genel eğilimden önemli ölçüde farklılaşmadıklarını göstermektedir. Yine mesleki ideolojik konumlanış açısından Veblenci yönelimin baskın olduğu kamu kesimindeki mühendisler arasında, beklenenin tersine sol siyasal ideolojik konumlanışlar çok net olarak öne çıkmamakta ve bu grupta yer alan mühendisler de Türkiye'deki mühendislerin genel siyasal-ideolojik eğilimlerini büyük ölçüde taşımaktadır.

Tablo 35'te, Türkiye'deki mühendislerin mesleki ve siyasal ideolojik konumlanışları birlikte değerlendirilmektedir. Siyasal ideolojik konumlanışa göre, sol görüşte olan mühendislerden sağda olanlara doğru yöneldikçe, bu grupların mesleki ideolojilerinde de önemli bir farklılaşma olmaktadır. Sol gruplarda Veblenci mühendislik ideolojisi diğer gruplardan önemli ölçüde yüksektir. Bu oran, “Sol” olarak adlandırılan grupta %56,6, Merkez Solda ise %42,1'dir. Veblenci mühendis tipinin en az olduğu grup ise, yukarıda Milliyetçi Sağ olarak tanımlanan mühendisler (%22,8) arasında izlenmektedir. Diğer taraftan, Taylorist yönelimin en yoğun olduğu gruplarsa siyasal anlamda sağda yer alanlar arasındadır. Taylorist olarak sınıflandırılan iki grup birlikte değerlendirildiğinde, Merkez Sağda bu tutum %48,3, Milliyetçi Sağda %57,6, İslami Sağda ise %55,3'tür.

Bu noktada, yukarıda tartışılan mesleki ve siyasal ideolojik konumlanışlarından hareketle, Türkiye'deki mühendislerin “kapitalizm karşısındaki konumlanışları”nı belirlemeye yöneliyoruz. Buna göre



Tablo 37’de Veblenci olan ve siyasal anlamda “Sol” konumda yer alan grubu “kapitalizm karşıtı ideal özne” olarak adlandırıyoruz. İkinci ve üçüncü bölümlerde kuramsal düzeyde sürdürdüğümüz tartışmaya dayanarak, bu grubun kapitalizmin “tarihüstü” çelişkisini algılamaya daha yakın olduğunu ve bu nedenle mesleki ve toplumsal çağrılarını, kapitalizmin sınıflar çelişkisini diyalektik olarak aşan ve bu anlamda kapitalizm karşıtı değerler düzleminde ifadesini oluşturan bir sesle biçimlendireceğini kabul ediyoruz. “Kapitalizmle özdeşleşmiş ideal özne” olarak tanımladığımız grup ise, Taylorist olup, Merkez Sağda yer alan mühendislerden oluşmaktadır. Bu grubun gerek mesleki sorumluluklarını tanımlayış biçimi ve bu anlamda işverenle kurduğu ideolojik bağın ve gerekse Türkiye toplumsal yapısını algılayışı ile biçimlendirdiği varoluş tarzının, kapitalizmin ideal öznesine tekabül ettiğini ileri sürüyoruz<sup>7</sup>.

Bu grupların dışında kalan mühendislerden “Veblen yönelimli” olup Sol ve Merkez Sol siyasal-ideolojik tercihler taşıyanları ile “Veblenci” olup merkez solda yer alanları “kapitalizm karşıtı konuma yakın Veblen yönelimli özne”; mesleki ideolojik tercihleri bu gruplara benzer olup (Veblen, Veblen yönelimli) siyasal-ideolojik anlamda

Sağ konumda olanları ise “kapitalizmle özdeşleşmiş konuma yakın Veblen yönelimli özne” olarak sınıflıyoruz. Mesleki kararsızları Taylorist mühendislerle birlikte değerlendiriyor ve yine siyasal ideolojik konumlarına göre benzer bir tasnifi izleyerek “kapitalizmle özdeşleşmeye yakın” ve “kapitalizm karşıtı konuma yakın” Taylorist yönelimli özne olarak ayrıştırıyoruz.

Tablo 36, her sınıf konumundaki mühendisin farklı mesleki ve siyasal ideolojik kimlikler taşıdığını, ancak bu açıdan Türkiye’deki genel eğilimin “kapitalizmle özdeşleşmiş ideal özne” ya da bu konuma yakın (%39,3) bir kimlik etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. “Kapitalizm karşıtı ideal özne” ve bu konuma yakın olanlar ise Türkiye’deki mühendislerin ancak %19,6’sını oluşturmaktadır. Bu iki kimliğin sınıf konumları açısından dağılımları dikkate alındığında ilk grubun görece olarak yönetim temelli kapitalist sınıf ile gelişmiş organizasyonlardaki orta sınıf ve işçi sınıfında; ikinci grubun ise küçük burjuva, gelişmemiş organizasyonlardaki işçi sınıfı ile kamu orta sınıf ve işçilerinde yaygın olduğu gözlenmektedir. İlk grubu temsil eden mühendislerin yönetim temelli kapitalist sınıfta %71,1, gelişmiş organizasyonlardaki orta sınıfta %51,8, kapitalist grupta %47,2, çelişik kapitalist grupta ise %41,2 oranında olduğu dikkat çekicidir. Bu öznel özellik, işçi sınıfı konumlarındaki mühendisler arasında en çok gelişmiş organizasyonel yapılarda (%45,6) gözlenmektedir. Gelişmemiş organizasyonel yapılardaki işçi sınıfı konumundaki mühendislerin %25,6’sının, kamu orta sınıf ve işçi sınıfı konumlarındakilerin ise sırasıyla %24,6 ve %23,1’inin kapitalizm karşıtı ideal özne ve ona yakın varoluş biçimleri taşıdıkları bulgulanmaktadır. Yönetim temelli kapitalistler arasında kapitalizm karşıtı ideal öznelliğe hiç rastlanmamakta, kapitalist sınıf konumundakiler arasında bu öznel oluşumun ancak %8,4 düzeyinde kaldığı izlenmektedir<sup>8</sup>. Bu sonuçlar, kapitalizm karşısındaki öznellikleri bakımından sınıf konumları kadar ondan görece bağımsız başka varoluş biçimlerinin de mühendis kitlesinin kimlikleri üzerinde belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

#### MÜHENDİS-MİMARLARIN SINIF KONUMLARINA GÖRE TMMOB’NİN ÖRGÜTLENME İLKESİ HAKKINDAKİ BEKLENTİLERİ

TMMOB Demokrasi Programı ve Demokrasi Kurultayı (1998: 102) kitapçığında, TMMOB’nin örgütsel varlığı şu şekilde

tanımlanmaktadır:

“TMMOB, üyelerinin sınıfsal konumları, tarihi ve mücadelesi göz önüne alındığında egemenlerle mücadele etmiş, bağımlılık ilişkilerine başkaldırmış, yasal olarak nasıl tanımlanırsa tanımlansın fiilen bir demokratik kitle meslek örgütüdür.”

TMMOB, Anayasal bir kuruluştur. Anayasa'ya göre TMMOB, “kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşudur.” Bu noktada iki soru öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, yasal olarak “kamu kurumu niteliğinde” bir meslek kuruluşu nasıl fiilen “demokratik kitle örgütü” olabilir? İkincisi, “demokratik kitle örgütü”nün üye tabanına çağrısı, herhangi bir meslek örgütlenmesinin çağrısından nasıl farklılaşır? Bu soruları, TMMOB Demokrasi Programı ve Demokrasi Kurultayı'na başvurarak, TMMOB'nin kendi sesinden yanıtıyoruz. Birinci soru açısından üzerinde durulması gereken temel kavramın “kamu” kavramı olduğu açıktır. TMMOB (1998:103-4) bu konuda net bir tanım getirmektedir: “Kamu devlet anlamına gelmez.” “Devlet yapıları ve işlevleri denen somut sonuç, toplumdaki kaynaklanan belirlenimlerin ürünüdür. Bunlardan biri de kamu hizmeti talebidir.” Bir başka deyişle kamu, devlet üzerinde taleplerin oluşturulduğu alandır. Bununla birlikte, “her devlet öncelikle egemen sınıfların çıkarlarını korur, ancak toplumun tümüne bunun yanında da kendi aygıtına bir ölçüde hizmet eder.” Bu anlamda, devlet kamusal alanda beliren her ihtiyacı ya da talebi karşılama konusunda eşit mesafede durmaz. Bazı talepleri karşılama konusunda daha sıcak ve yakın, bazı talepleri karşılama konusunda ise daha soğuk ve uzak durur. Örneğin, kamu mülkiyetinde bulunan üretim araçlarının özelleştirilmesi talebine sıcak ve yakın dururken, özel mülkiyette bulunan bazı doğal kaynakların kamulaştırılması talebine soğuk ve uzak durabilir. “Devleti bu çelişkili konumda bırakan, içinde yer aldığı toplumdur.” Örneğin, toplumda özelleştirme talebine karşı çıkan kamusal bir güç bulunmasa ya da kamulaştırma talebine karşı özel mülkiyeti savunan toplumsal bir sınıf mevcut olmasa, devlet çelişkili bir konuma düşmeyecektir. Kısacası, devlet toplumda çıkarları ve talepleri birbirleriyle çelişen sınıf ve topluluklar bulunduğu için çelişkili bir konumdadır. Devletin toplumsal çelişkiyi çözme biçimi devletin yapısına bağlı olduğu kadar, çıkarları birbirleriyle çelişen sınıf ve toplulukların taleplerini ne ölçüde



örgütleyerek, kitleselleştirebildiklerine de bağlıdır. Devletin yapısı her şeyden önce politik iktidarın oluşma tarzı ve bileşiminden yansır. Örneğin, demokratik bir devletten söz edebilmek için politik iktidarın demokratik yollardan oluşması ve iktidarın toplumu oluşturan güçler tarafından denetlenebilmesi gerekir. “Bu rejimde bireylerin ve toplulukların özgürce siyasal etkinliklerde bulunabilmeleri doğal ve hatta zorunlu bir hak olmalıdır. Politika yapma bireylerce tek başına değil, birlikte yürütülebilecek bir etkinlik olduğundan, öncelikle, çeşitli biçimde birleşme ve örgütlenme özgürlüklerine sahip olmaları gerekmektedir”. Bu açıdan Türkiye’de devletin demokratik bir yapıda olmadığı ileri sürülebilir. Çünkü:

“1982 Anayasası, kamu hizmet ve görevlerinde çalışan geniş bir kitlenin bireylerine olduğu gibi; kişilerin, dernek, sendika, meslek kuruluşları, kooperatif, vb. gibi biçimde oluşturdukları örgütlerine de siyaset yapmayı sınırlandırmaktadır. Siyasal etkinlikte bulunma neredeyse siyasi partilere indirgenmiş ...; üstelik bunlar da birçok yönden sınırlanmış ve kısıtlanmıştır” (TMMOB, 1998:103).

**Böyle bir ortamda “kamu niteliğinde bir meslek kuruluşu” demokratik taleplerini yükselterek kendisini “demokratik kitle meslek örgütü” olarak kurabilme yolunda ileri adımlar atabilir. Bunun için,**

“TMMOB, ... mesleğini sürdürenlerin üyeliğinin zorunlu olduğu, üyelerinin buldukları alanlarda denetim yetkisi olan, kamu ve halk yararına alternatif politikalar üreten, devletten bağımsız, tam idari, mali ve bilimsel özerkliğe sahip (bir) kuruluş olarak örgütlenmelidir” (TMMOB, 1998:104).

**TMMOB, bu açıdan fiili durumunu çok olumsuz olarak değerlendirmemektedir. Çünkü:**

“12 Eylül müdahalesi sonrasında Anayasa’da ve TMMOB Kuruluş Yasası’nda yapılan değişikliklerle kamuda çalışanların üye olma zorunluluklarının kaldırılmış olmasına rağmen, bugün . . . mevcut mühendis ve mimarların çok büyük bir çoğunluğu TMMOB’ne bağlı Odalara üye bulunmaktadır. Bu nedenle TMMOB mühendis ve mimarların kitle örgütüdür” (TMMOB, 1998:105-106).

TMMOB'nin bir kitle örgütü olması, onun demokratik olduğu anlamına gelmez. Kitle örgütünün demokratik olabilmesi öncelikle, üyelerinin, “uygulanacak politikaların oluşumuna katılabildiklerini ve ortak mücadelenin sonucunda kendilerinin de sorunlarının çözülebildiğini” deneyimleyebilecekleri bir örgütsel pratiğe sahip olmalarını gerektirir. Fakat, “demokratik kitle meslek örgütü”nün üyelerine seslenişi, sadece kendi meslek alanlarındaki sorunların çözümüne katılmaya çağrıyla sınırlı da değildir. TMMOB'nin (1998:107) Türkiye'deki mühendis ve mimarlara çağrısı, örgütün ve temsil ettiği özel çıkarların ötesine geçip, kamunun ortak çıkarlar alanındaki sorunlarının çözümüne katkıda bulunmaya davet niteliği taşımaktadır:

“TMMOB'nin ülkenin demokratikleşmesi konusunda sahip olması gereken işlevler sadece mühendis ve mimarların grup çıkarılarının savunulması ve geliştirilmesi şeklinde ele alınmaz. . . . TMMOB bünyesinde yer alan uzmanlık alanlarından hareket edilerek ülke genelinde uygulanmakta olan politikalara müdahale edilmesine de indirgenemez. Sözü edilen her iki işlev de daha bütünlüklü bir mücadele ya da siyaset anlayışının parçaları olarak algılanmalıdır.”

Araştırma anketinin 57. sorusu, TMMOB'ye yüklenen bu tür bir “işleve” üyelerin ne ölçüde katıldıklarını belirlemeyi amaçlıyordu. “Sizce TMMOB'nin temel işlevi nasıl olmalıdır?” sorusuna dört yanıt seçeneği tanınmıştır:

- TMMOB, ülkemizdeki mühendislerin/mimarların yetki ve sorumluluklarını gerçekçi bir şekilde tanımlayıp, haklarını koruyan; mesleki alanlarda ortaya çıkan gelişmeleri izleyerek, üyelerini bu doğrultuda bilgilendiren yalnızca bir meslek örgütü olmalıdır.
- TMMOB, bir meslek örgütü oluşunun yanı sıra, ülkenin sanayi ve teknoloji politikalarının oluşumuna etkin olarak katılan, bu alandaki karar, uygulama ve denetleme süreçlerinde yasal yetkileri ve sorumlulukları bulunan bir yapıya sahip olmalıdır.
- TMMOB, yalnızca sanayi ve teknoloji politikalarının oluşumuna değil, ülkenin gelişimi üzerinde belirleyici öneme sahip diğer toplumsal ve politik süreçlere de aktif olarak katılan bir örgütlenmeye sahip olmalıdır.
- TMMOB örgütüne olan ihtiyaç giderek azaldığı için, bu yapı yalnızca

üyelerinin gerekli olduğunda baş vurabilecekleri bir tür danışmanlık kurumuna dönüşmelidir.

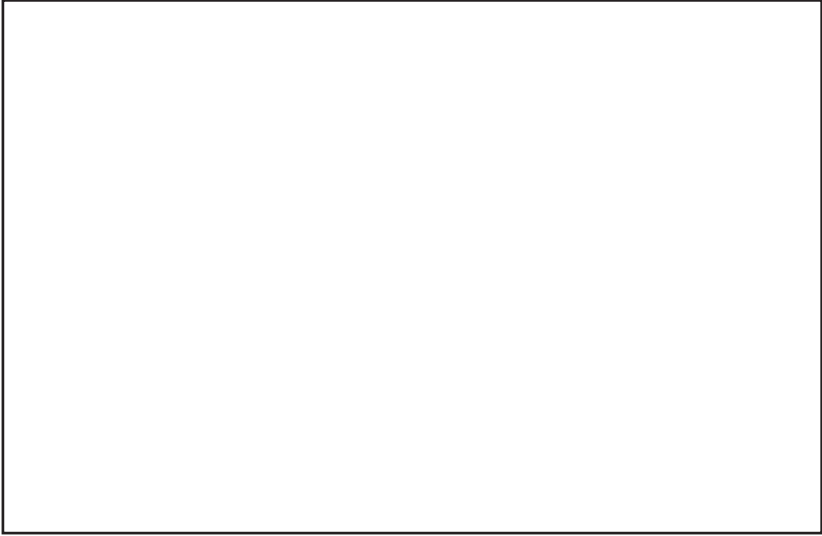
Üçüncü seçenekte sunulan yanıt, TMMOB'nin temel işlevini, "demokratik bir kitle örgütü"nden beklenebilecek toplumsal işleve yakın bir anlam ve içerikte tanımlamaktadır. Dikkat edilecek olursa, bu seçenek, TMMOB'ye, sadece uzmanlık alanlarını ilgilendiren sorunlarla ilgili olarak değil, toplumsal yaşamda ortaya çıkabilecek herhangi bir sorunla ilgili olarak da politik süreçlere katılma işlevini yüklemektedir. Bu nedenle, bu seçenekte TMMOB'nin temel işlevini, Demokrasi Programı'nın "bütünlüklü bir mücadele ve siyaset anlayışı" düzleminde, mühendisleri mesleki sorumluluklarına "çağırarak" seslenişiyile uyumlu bir tarzda tanımladığı düşünülebilir. Bu seçenekle karşılaştırıldığında, ikinci seçeneğin TMMOB'nin temel işlevini sadece uzmanlık alanlarını ilgilendiren sorunlarda aktif politikaya katılmakla sınırladığı görülmektedir. Birinci seçenek ise, TMMOB'yi politik süreçlerin neredeyse tümünden soyutlayarak örgütü, mühendislerin hak ve çıkarlarını ve bu anlamda "sivil toplum"daki kendi konumlarını güçlendirme misyonuyla görevlendirmektedir. Dördüncü seçenek ise, politik açıdan pasif bir meslek örgütünden daha da etkisiz bir konuma tekabül eden bir "danışmanlık kurumu" olarak TMMOB'nin yeniden yapılanması (bir anlamda tasfiyesi!) görüşünü benimsemektedir. Kısacası, birinci ve dördüncü seçenekler "demokratik kitle örgütü" çağrısının tam karşısında konumlanırken, ikinci seçenek bu çağrıyı sınırlı bir içerikte onaylamakta, üçüncü seçenek ise tümüyle demokratik kitle örgütü arayışını simgelemektedir.

Tablo 37'de, mühendislerin sınıf konumlarına göre TMMOB'nin temel işlevi hakkındaki görüşleriyle ilgili bulgular sunulmaktadır. Toplamda ortaya çıkan eğilim dikkate alınacak olursa, mühendislerin ancak %24,8 (% 22,8 ve % 2) gibi bir azınlığı TMMOB'nin aktif siyaset çağrısını onaylamamaktadır. Bu çağrıyı en geniş anlamıyla onaylayanların oranı %33,5 iken, ikinci seçeneği işaretleyerek sınırlı bir içerikte de olsa TMMOB'ye demokratik bir görev yükleme eğiliminde olanlar %41,7 olarak belirmektedir. Bir başka deyişle, TMMOB'yi bir şekilde aktif siyasetin içinde görmek isteyen mühendisler %75,2 gibi bir çoğunluğu temsil etmektedir. Bu durum, mühendislerin sınıf

konumlarına göre incelendiğinde, toplamdaki eğilimden önemli bir sapma gözlenmemektedir. Buna karşın, yönetim temelli kapitalist, çelişik kapitalist ve kamu işçi sınıfı konumundaki mühendisler arasında TMMOB'nin aktif siyasetin dışında kalması gerektiği görüşü %30'lar düzeyine yükselmektedir. Bunlardan, yönetim temelli kapitalist sınıf konumundakiler arasında (en geniş içeriğinde) siyasal süreçlere katılma yönündeki görüş %27,9'a düşmektedir. Bu görüşü en az onaylayan mühendisler ise gelişmiş organizasyonlardaki orta sınıf (%26,6) konumunda yer alanlardır. Öte yandan, bu sınıf konumundakiler arasında TMMOB'nin uzmanlık alanlarıyla sınırlandırılmış bir siyasal misyon taşıması gerektiği görüşünü benimseyenler %51,5 ile en yüksek oranı temsil etmektedir. Tablodan izlenebilecek başka bir bulgu, TMMOB'nin aktif siyasete çağrısını en fazla onaylayan sınıf konumlarını, mülkiyet temelli kapitalist (%39,4) ve gelişmemiş organizasyonlardaki işçi sınıfının (%37,8) oluşturmasıdır. Bununla birlikte, bu iki sınıf konumundaki mühendislerin kapitalist varoluş karşısındaki öznelliklerinin önemli ölçüde farklılaştığı hatırlanacak olursa (Tablo 36), bunların TMMOB'nin aktif siyasete katılmasından ne anladıkları ve bu süreçten ne bekledikleri de tartışılır. Kapitalist sınıf konumlarında yer alan mühendisler arasında "kapitalizmle özdeşleşmiş özne"ye yakın duranlar önemli bir çoğunluğu oluşturduğundan, bu sınıftaki mühendislerin büyük bir çoğunluğu, TMMOB'yi, örneğin,

işveren kuruluşlarına benzer bir ideolojik konumlanmış ve tarzla aktif siyasetin içinde görmek isteyebilir. Böyle bir anlayışın, daha yüksek oranda “kapitalizm karşıtı özne” kimliğine yakın mühendisi içeren kamu orta ve işçi sınıfı ile gelişmemiş organizasyonlardaki işçi sınıfı konumundakiler arasında çok yaygın olarak rastlanabilmesi ise uzak bir ihtimaldir. Bu gruptaki mühendislerin en azından bir kısmında ise TMMOB'nin siyasallaşması “meslek” yönelimli olup, toplumun diğer kesimlerinden bağımsız olarak, mühendislerin kazanımlarının artırılıp, korunmasını ifade edebilir. Bu açıdan siyasallaşma beklentisinin anlamının, bu beklentileri taşıyan mühendislerin mesleki ve toplumsal ideolojik kimliklerine göre, yalnızca aynı konumlardaki insanların (mühendislerin) değişik kazanımlarını (örneğin mühendislerin işyerlerindeki haklarının artırılmasını) ifade eden yararcılık arayışları ile toplumun tüm kesimlerinin ortak kazanımlarını tanımlayan insanlık çağrısı arasında sınıflamak mümkündür.

Tablo 39'da benzer bir olgunun TMMOB'ye üyelik durumlarında da ortaya çıktığı görülmektedir. Farklı öznellikler taşıyan mühendislere bütün üyelik durumlarında rastlanabilmektedir. Buna göre, “kapitalizm karşıtı” üç öznel konumu birlikte değerlendirdiğimizde, TMMOB'de bugün yönetici pozisyonunda olanlar arasında %46,9 oranında bir grubun kapitalist varoluşla çelişkili bir öznelliğe sahip



olduğu; bu oranın eski yöneticiler arasında %47,3, delege üyeler arasında %42,4 gibi önemli bir düzeyi korurken, üyeler arasında %34'e ve üye olmayanlar arasında ise %32,7'ye düştüğü görülmektedir. Bu grupların yanı sıra, "kapitalizmle özdeşleşmiş konuma yakın" olup Veblen yönelimlilerin bütün üyelik durumlarında %20'lerin üzerinde oluşu dikkat çekmektedir. "Kapitalizmle özdeşleşmiş ideal özne" konumu ile bu konuma yakın olup, Taylor yönelimli olanların ise üye olmayan ile üyeler arasındaki oranı %42 civarındayken, bu oran delege üyeler arasında %34,7'ye, eski yöneticiler arasında %28,5'e ve yönetici üyeler arasında ise %32,3'e düşmektedir.

Söz konusu bu bulguların TMMOB üyelerinin fiili durumunu yansıttığını düşünürsek, TMMOB'nin, Demokrasi Programı ve Demokrasi Kurultayı'nda (1998) tanımlandığı anlamda (yani egemen sınıflar karşıtı) bir "demokratik kitle meslek örgütü" olduğu iddiasının gerçek bir varlık temelini de mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, bu temeli sarsabilecek ve TMMOB'yi "kapitalist" varoluşla uzlaştırmaya yönelebilecek üye ve yönetici tabanının da örgütte bulunduğunu göz ardı etmemek gerekiyor. Bu açıdan, örgüt içi siyasal dengeyi belirleyecek en önemli grubu "kapitalizmle özdeşleşmiş" olup, bu durumuyla çelişkili olarak Veblen yönelimli bir mühendislik ideolojisine sahip olan mühendisler oluşturmaktadır. Bu grup kapi-

talist varoluşla uyumlu bir politik bilinç taşıdığı için “egemen sınıflar karşıtı” konumlanıştan uzak durabilir. Bununla birlikte, Veblen yönelimli bir duruş da sergilediği için “egemen sınıflar karşıtı” cepheleşmede de yer alabilir.

Bu durumda sorumuz şudur: Bu kadar farklı öznel kimlik ve beklentilerin varlığında, TMMOB, neden değişik ortamlarda kendini ifade ettiği gibi, toplumun “egemen” varoluş biçimiyle mücadele eden bir demokratik kitle örgütü olma niteliğini taşımakta ve sürdürebilmektedir? Bu sorunun yanıtı kuşkusuz, yukarıda toplumsal yapı karşısında farklı öznellikleri taşıyan mühendis grup ya da gruplarının topluma ve mühendislere yaptıkları “çağrı”yı gerçek anlamda ne kadar temsil ettiklerine, yani çağrının gerçek sesi olabildiklerine bağlıdır. Toplumdaki “egemen” çağrıyı taşıyıp onu ifade edenler, yani toplumun varoluş biçimiyle uzlaşanlar, TMMOB üzerinden mühendisler ve insanlığa nasıl seslenebilirler? Buna ihtiyaç duyarlar mı? Öte taraftan, mesleklerini insanlık sorunuyla birleştirmiş olanlar ve bu noktadan hareketle TMMOB’de varlık arayanlar, sayıca az da olsalar, acaba daha yüksek bir sesle mi çağrılarını yapabilmekte ve bu çağrının gerçek temsilcileri olabilmektedir? TMMOB’nin sahip olduğu kimlik, kuşkusuz “kalabalık” olanın değil, çağrısında “gerçek” olanların taşıdıkları bir değerdir.

## NOTLAR

1) Daha önce de değinildiği gibi bu bölümde yine ifade kolaylığı sağlaması açısından mühendis-mimar kitlesini temsilen “mühendis” kavramı kullanılmaktadır. Tablolarda kullanılan MM kısaltması mühendis-mimarları temsil etmektedir.

2) Nitekim, TMMOB, Türk Tabipler Birliği, Türk Eczacılar Birliği, Türk Dış Hekimleri Birliği, Türk Veteriner Hekimler Birliği, Türkiye Barolar Birliği ve Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği’nin yer aldığı Meslek Birlikleri Platformu bu benzerliğin bir göstergesi niteliğindedir.

3) Araştırmanın yöntemi ve uygulanması hakkında ayrıntılı bilgi için Ek 1’e

bakınız.

4) Diğer gruplara ilişkin gözlemler çalışmanın sonunda Ek 2’de ayrıca sunulmuştur.

5) İktisadi sektörlerdeki mühendislerle ilişkin toplam gözlem sayımızın 3783 olmasına karşın, bu bölümdeki tartışmalarımız anlamlı gözlemler üzerinden sürdürülmektedir. Bu nedenle, sorular temelinde yanıtsız olan ya da tutarsız yanıtlar içeren anketler değerlendirme dışı tutulmuş, bu ise analizlerdeki gözlem sayılarının küçük marjlarda farklılaşmasına yol açmıştır.

6) 1998 saha çalışmasının sonuçları yalnızca aktif çalışanlar açısından değerlendirildiğinde, mühendislerin %46,1’inin özel ücretli, %37,1’ inin kamu ücretlisi, %15,9’unun işveren oldukları ve %0,9’unun ise kendi işini yaptığı bulgulanmaktadır.

7) Genç kuşak mühendisler arasındaki işsizlik oranları sosyoekonomik bölgeler arasında önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu eğilim işsizliğin görece olarak daha yaygın olduğu az gelişmiş kentlerde %34,3, yeni gelişmekte olan sanayi kentlerinde %10,6 ve gelişmiş bölgelerde %10 düzeyindedir. Bu sonuçlar, az gelişmiş bölgelerdeki işsizlik konumunun yalnızca bir tür “uygun” iş arayışının sonucu olmadığını, mutlak işsizlik durumlarının da varlığını sergilemektedir.

8) Ücretli çalışan mühendislerin kompozisyonunda ortaya çıkan bu eğilim, tıpkı işsizlik konumunda olduğu gibi sosyoekonomik alanlar düzeyinde önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Nitekim, 30 yaş ve altı genç mühendis kuşağı arasında özel ücretlilik oranı metropol kentlerde %80’ler, yeni sanayileşmekte olan kentlerde %70’ler, az gelişmiş kentlerde ise %45’ler düzeyindedir. Bu sonuçlar, az gelişmiş kentsel yapılarıdaki kamu ücretliliğinin toplam ücretli istihdam içindeki payının, ekonomideki genel eğilimi izleyerek bir ölçüde daralmış olduğunu, buna rağmen görece ağırlığının halen devam ettiğini ortaya koymaktadır.

9) Doğal olarak genç kuşakların girişimci olma oranının daha düşük olması beklense de, 1980 sonrası kuşağı temsil eden gruplar içerisinde bu oranın düzenli azalışı dikkat çekicidir.

10) Nitekim, bu bölgelerdeki 26-30 yaş kuşağı mühendisler dikkate alındığında, bu kitlenin yaklaşık %22’sinin işveren/girişimci pozisyonunda olduğu gözlenmektedir.

11) Türkiye’deki üniversite sistemi ve mühendislik okulları arasındaki farklılıklar için bkz. (Gürüz vd., 1994).

12) Bu çalışmada İTÜ’nün eğitim dili olarak Türkçe’yi kullanması ve örneklemede yüksek bir oranda temsil ediliyor olması nedeniyle diğer üç üniversiteden ayrı tutularak değerlendirilmesi uygun görülmüştür.

13) Kuşkusuz bu üniversitelerin mühendislik eğitimi programları arasında da farklılıklar mevcuttur. Ayrıca üniversiteler düzeyinde yaptığımız bu toplulaştırmanın, tek tek mühendislik branşları dikkate alındığında farklılık göstermesi de mümkündür. Ancak, bu çalışmada öne çıkarılan benzerlikler üniversiteler düzeyinde ve toplumsal algılamalara bağlı kalınarak kurulmuştur.

14) Vakıf üniversiteleri olarak adlandırdığımız grubun katmanlaşma açısından



diğer üniversitelere göre konumunu belirleyebilmek, bu okulların çok kısa bir geçmişe sahip olmalarından dolayı mümkün görülmemektedir. Saha çalışmasında bu üniversitelerin mezunlarından edinilen gözlem sayısı çok sınırlı olmasına rağmen, Türkiye üniversite sisteminin yapısal bir ögesini oluşturan bu grubun, çalışmada bağımsız bir katman olarak sunulmasına dikkat edilmiştir.

15) Çalışmada kamu işletmeleri KİT'lerin yanı sıra, belediyeleri de içeren tüm kamu kurum ve kuruluşlarını kapsamaktadır.

16) Türkiye'de bu yapılar ağırlıklı aile işletmeciliğinin egemen olduğu, teknik işgücü kullanım ve hiyerarşisinin çok az gözlendiği, niteliksiz ve kayıt dışı işgücünün yaygın olduğu üretim birimleridir. Söz konusu işletme yapılarına dair ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (Köse ve Öncü, 1998 )

17) Nitekim işletme ölçeğinin küçük oluşu nedeniyle hiyerarşinin gelişmemesi, yönetici konumundaki çalışanları, daha önce değinildiği gibi bir orta kademe idarecisi durumuna yakınlaştırmaktadır.

18) Mülkiyet temelli kapitalist sınıf konumunda yer alan mühendislerin %97'sinin küçük işveren olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu özellikleri nedeniyle bu mühendislerin, "çelişik bir sınıf" konumunda buldukları düşünülmelidir. Yazında küçük işverenlerin, tekelci büyük sermayenin denetimi altında bulunduğu ve bu yüzden bağımsız bir kapitalist sınıf oluşturamayacağı şeklinde görüşler için Poulantzas (1974), Carchedi (1977) ve O'Connor (1977)'a bakınız.

19) Branş tanımlamamız farklı mühendislik bölümleri arasındaki disiplinler ortaklıklar dikkate alınarak yapılmıştır. Buna göre makine grubu gemi, gemi makine, makine; inşaat grubu çevre, inşaat, meteoroloji; mimarlık grubu harita ve kadastro, iç mimarlık, mimarlık, şehir ve bölge planlama; elektrik grubu elektrik, fizik; kimya grubu gıda, kimya, metalürji, tekstil; yerbilimleri grubu jeofizik, jeoloji, maden, petrol; tarım grubu ise orman ve peyzaj bölümü mezunu mühendisleri kapsamaktadır.

20) Çalışmada sunulan ücretler 1988 yılı aylık nominal kazançları temsil etmektedir. 31 Aralık 1998 itibariyle dolar kuru (TL/USD) 315.200 TL'dir.

21) Bu, kamu ücretlilerinin büyük çoğunluğunun 635 doların altında çalıştığı anlamına gelmektedir.

22) Hukuksal konumları açısından değerlendirildiğinde Emekli Sandığı'na bağlı devlet memuru niteliğindeki kamu çalışanlarının %88'i gibi büyük çoğunluğu 100-200 milyon arasında aylık kazanç elde etmektedir. Sosyal Sigortalar Kurumu'na bağlı olarak çalışan ve hukuksal konumları kamu işçilerini temsil eden ücretliler arasında ise ücretler önemli ölçüde farklılaşmaktadır. Bu grubun %43'ü 100-200 milyon, %37'si 201-300 milyon, %10'u ise 301-500 milyon arasında aylık kazanç elde ettiklerini bildirmektedir.

23) Kuşkusuz bu eğilim kamu kuruluşlarının ve bu kuruluşlarda çalışma koşullarının özel durumundan da kaynaklanabileceği gibi, örneğimize giren kamu çalışanlarının büyük kısmının hukuksal konumları açısından devlet memuru (%85) niteliğinde olmasının da bir sonucu olabilir. Nitekim bu

eğilim bu konumdaki mühendisler arasında %83 düzeyinde çıkmaktadır. Öte yandan, hukuksal olarak işçi pozisyonunu temsil eden Sosyal Sigortalar Kurumu'na bağlı kamu çalışanı mühendisler arasında ise bu eğilim %79 düzeyindedir. Buna göre, devlet memuru pozisyonunda olan kamu ücretlilerinin kendilerini diğer çalışanlardan bağımsız bir grup olarak görme eğilimi daha yüksektir.

24) Özel ücretlilerin toplamı içerisinde sendika üyesi olan mühendislerin oranı %0,5'tir. Bu oran, sendikası olan özel işyerlerindeki mühendisler arasında ise %0,9'dur. Bu açıdan bakıldığında, işyerlerinde sendika bulunma durumunun özel ücretli mühendisler arasında sendika üyesi olma eğilimini önemli ölçüde etkilediğini söylemek mümkün gözükmemektedir.

25) Kuşkusuz bu sınıflandırmanın değişik ölçütlerle kurgulanması mümkündür. Buradaki yönelimimiz, sağ ve sol olarak ayrıştırılabilecek grupların dışında kalan, merkez olarak tanımlanabilecek grubu merkez sol ve merkez sağ katmanlara dağıtmak şeklinde olmuştur. Değerlendirmelerimiz, anketin 74, 75 ve 76 no.lu sorularına bağlı kalınarak yapılmıştır. Okuyucu bu

## BEŞİNCİ BÖLÜM

---

### ÇAĞRI, TEDBİR VE TERCİH



Bir gün K., tam bankadan çıkmak üzereyken, telefon ettiler. Hemen mahkeme kalemine uğraması, sakın gelmezlik etmemesi bildiriliyordu. Sorguların boş yere yapıldığı, bir sonuç vermediği ve vermeyeceği, telefonla ve yazılı çağrılarını umursamayacağı, gelen mübaşirlerin yüzlerine kapıyı kapayacağı gibi işitilmedik sözlerin hepsi zapta geçirilmiş ve ağzından bu gibi sözler kaçırması kendisi için hiçte hayırlı olmamış. Ne diye söz dinlemiyormuş sanki?...

Öyleyken, gitmemekte pekala haklı bulunduğu bilinciyle sordu telefonda: “Peki gelmezsem?” – “Getirmesini biliriz!” cevabını aldı. “Peki kendiliğimden gelmedim diye cezalandırılır mıyım?” diye sordu bunun üzerine ve karşıdan ne cevap geleceğini beklerken gülümsedi. “Hayır!” dedi ses telefonda. “Mükemmel!” dedi K., “Öyleyse bugünkü çağrıya ne diye uyayım?” – “Ama insan mahkemenin elindeki güçleri pek kışkırtıp kendi üzerine çekmez” dedi ses ve yavaş yavaş zayıflayarak sönüp gitti. “Tersine, bunu yapmamak hayli tedbirsizlik olur,” diye düşündü K., “Bu güçler nasıl şeylermiş, insanın tanınması gerekir” diye geçirdi içinden . . .

(Franz Kafka, Dava, s. 201-202)

Bu kitaba Adriyen’in öyküsüyle başladık, K.,’nın öyküsüyle bitiriyoruz. Bu iki öykü arasında hem kuramsal düzeyde hem de Türkiye toplumunun özgül koşulları bağlamında, “kapitalizm karşısında mühendisliği ve mühendisleri” inceledik. Kuramsal arayışımızı soyut

bir düzeyde sürdürdüğümüz ikinci bölümde, sermayenin kendisini sınırsız büyütme güdüsüne sahip olduğunu ve bu özelliğiyle bütün toplumsal ilişkileri “metalaştırma” sürecine dahil etme eğilimi taşıdığını belirttik. Mühendisliğin ve mühendislerin de bu süreçten bağımsız olmadıklarını, piyasada değişime konu olan bütün diğer nesnelere gibi karşımıza meta olarak çıktıklarını gördük. Tartışmamız boyunca bizi yönlendiren en önemli kuramsal gözlemimiz, mühendisin metalaşması yani sermayeleşmesi sonucunda, kaçınılmaz olarak sermayenin toplum üzerinde ve içinde hakimiyet kuran öznelliğiyle gerçekliğe bakma durumunda kalışıyla ilgiliydi.

Taylor ve Towne'nin yazılarından yola çıkarak, mühendisin gerçekliğe sermayenin perspektifinden baktığında, mesleğini ekonomik değer yaratan teknikler toplamından ibaret bir yönetim işlevi olarak görebileceğini ve bu algılamasıyla sermayenin öznelliğiyle uyumlu bir mesleki ideolojik konumlanışa yönelebileceğini belirledik. Nitekim bu savımızı doğrulayan türden mühendislerle, Meiksins ve Smith'in (1996) somut tarihsel örneklerden türeterek önerdikleri dört farklı teknik işgücü örgütlenme modelinde karşılaştık. Dördüncü bölümde sunduğumuz veriler Türkiye'de de azımsanamayacak bir mühendis kitlesinin, sermayenin öznelliğiyle özdeşleşme eğiliminde olduğu gerçeğini ortaya koydu. Bu nedenle, Türkiye'deki mühendislerin de sermayenin evrensel etkilerinden bağımsız bir kimlik oluşturamadıklarını görmüş olduk.

Bununla birlikte araştırmamızın bulguları, Türkiye'de sermaye karşıtı öznellik taşıyan önemli bir mühendis kitlesinin varlığına da işaret ediyordu. Dahası, Türkiye'deki mühendislerin mesleki birliğini temsil eden TMMOB'nin uzunca bir süreden beri, sermaye karşıtı bir sesle üyelerine ve topluma kendisini tanıttığını, aktif olarak toplumsal mücadelede yer aldığını ve mühendisliği, “egemen sınıfların” çıkarlarıyla çelişik bir içerikte tanımladığını gözledik. Bütün bunlar mühendislerin, kapitalizmin belli koşullar altında açığa çıkan iç çelişkileriyle karşı karşıya kaldıklarında, Veblen'in özlemini duyduğu türden bir mesleki ideolojiye yönelerek, sermayenin toplum üzerindeki hegemonyasına eleştirel bir perspektiften bakabileceklerini ve mühendisliği ekonomik sonuçlar elde etmek amacıyla kullanılan teknik bir araç olmanın ötesinde, politik alana doğrudan katılımı öngören bir meslek olarak tanımlayabileceklerini göstermektedir. Araştırmamızın bulgularının

net olarak işaret ettiği gibi, mühendislerin mesleki ideolojik oluşumlarında ve bu anlamda örgütsel tercihlerinde, ekonomik sınıf konumları belirleyici önem taşımaktadır.

Türkiye'deki mühendislerin çoğunluğu ücretli çalışan konumundadır. Bunların özel ekonomide yer alanlarının önemli bir kitlesi, ilkel üretim süreçlerinde istihdam edilen nitelikli işgücünü oluşturmaktadır. Diğer önemli bir bölümü ise kamu sektöründe çalışmaktadır. Çoğunluğu temsil eden bu gruplar, orta sınıf ve işçi sınıfı konumlarına dağılmakla birlikte, sahip oldukları ekonomik koşullar ve olanaklar itibarıyla işçileşmiş ve yoksullaşmıştır. Bu sınıf konumlarında yer alan mühendisler, sadece olumsuz bir ekonomik gerçeği paylaşıyor olmakla kalmayıp benzer bir sosyo-ekonomik temelden gelmektedir. Türkiye üniversite sisteminin alt katmanlarındaki okullardan mezun olmuş olan bu mühendislerin, kariyer olanaklarının da sınırlı olduğu görülmektedir. Mesleki tatminleri çok düşük olan bu mühendisler, ücretli çalışma biçimini terkedip küçük işveren konumuna geçerek, toplumsal hiyerarşide yükselebilmeyi umut etmektedir. Nitekim, Veblenci bir mesleki ideolojik konumlanışa yakın durmakla birlikte, genel olarak sağ siyasal ideolojilere yönelmekte ve bu anlamda kapitalist varoluşla uyumlu bir bilinç sergilemektedir. Sağ siyasal ideolojilere yönelim, görece olarak daha iyi ekonomik ve sosyal olanaklara sahip olan yönetim temelli kapitalist sınıf ve gelişmiş organizasyon yapılarındaki orta sınıf konumlarında yer alan mühendisler arasında daha çok yaygınlaşmakta ve bununla uyumlu olarak bu gruplar Taylorist mesleki ideolojiye yönelmektedir. İşte TMMOB genel çizgileriyle ifade edildiğinde karşısında böyle bir kitleyi bulmakta ve "demokratik kitle meslek örgütü çağrısını" son 40 yıldır olduğu gibi mühendislere, toplumun bütün sınıf ve kesimlerine duyurmaktadır.

Tarihin hiçbir evresinde toplumsal yaşam günümüzde olduğu ölçüde "piyasalara" tabi hale gelmemiştir. Her ne kadar "piyasa", üretimin türevi olarak beliriyorsa da kapitalist toplumun örgütlenmesinde merkezi bir rol oynamaktadır. Kapitalist koşullar altında piyasa, sadece mal ve hizmetlerin değişimine sahne olan bir alan olarak işlev görmez. Kapitalizmde piyasa, daha çok "ekonomi politığın ölümsüz yasaları"ndan gücünü alan bir mahkeme görevini ifa etmektedir. Gerçeklikte olduğu gibi, mühendisleri Türkiye işgücü piyasasına, Türkiye işgücü piyasasını da dünya piyasasına yerleştirirsek, Tür-

kiye'deki mühendislerin her geçen gün piyasanın "görünmez hakimi" tarafından daha ağır bir suçlamaya ve cezaya çarptırılmaya devam edeceği ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda mühendisler, önümüzdeki on yıl içinde belki de tedbirli olup, TMMOB'nin çağrısını dinleyerek daha demokratik ve üretken bir geleceğin kurulmasına çabalayan toplumsal güçlerin uluslararası birlik ve dayanışmasına katılmayı tercih edecekler. ... Fakat Veblen'in dediği gibi, bugün son sözü söylemek için henüz vakit çok erken...



## Ek

---

### TÜRKİYE'DE MÜHENDİS-MİMAR KİMLİĞİ VE MESLEK ÖRGÜTLENMELERİ (1998/99) ARAŞTIRMASININ TEMEL BULGULARI



## TABLolar

---

### EK 1: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

- 1.1: Saha Araştırmasının Yapıldığı Kentlerde Odalara Üye Olan MM'ların Dağılımı
- 1.2: Örneklemin Gerçekleşme Düzeyi
- 1.3: Örneklemin MM Gruplarına Göre Kentlere Dağılımı
- 1.4: Örneklemin Odalara Üyelik Durumlarına Göre Dağılımı
- 1.5: İSMM'lerin Cinsiyetlerine Göre Kentlere ve Odalara Dağılımı
- 1.6: İSMM'lerin Üyelik Durumlarına Göre Kentlere ve Odalara Dağılımı

### EK 2: TÜRKİYE'DEKİ MÜHENDİS-MİMAR GRUPLARI ÜZERİNE GÖZLEMLER

- 2.1: MM'ların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı
- 2.2: MM'ların Kentlere Dağılımı
- 2.3: MM'ların Branşlara Dağılımı
- 2.4: MM'ların Mezun Oldukları Liselere Göre Dağılımları
- 2.5: MM'ların Mezun Oldukları Üniversite Gruplarına Dağılımları
- 2.6: MM'ların Üniversite Sonrası Eğitim Durumları
- 2.7: MM'ların Üniversite Öncesi En Uzun Yaşadıkları Mekanın Özelliği
- 2.8: MM'ların Eşlerinin Öğrenim Durumu
- 2.9: MM'ların Eşlerinin Çalışma Durumu

- 2.10: MM'ların Mesleklerine ve Topluma Karşı Sorumlulukları İşveren ve Yöneticilerin Çıkarları İle Çoğu Zaman Çelişir
- 2.11: MM'lar Mesleki Konularda Karar Verirken Herhangi Bir Özel Çıkarı Değil, Toplumun Genel Çıkarımı Kollamakla Yükümlüdürler
- 2.12: MM'lar Mesleklerini İcra Ederlerken Toplumsal ve Siyasal Sorunlardan Uzak Durmalıdırlar
- 2.13: Ülkemizde MM'lık Mesleği Giderek Sıradanlaşmaktadır
- 2.14: MM'ların Mesleki Yeterliliklerinin, Meslek Odalarında Oluşturulan Bağımsız Kurullarca Gerçekleştirilen Sınavlarla Onaylanması, Mesleğin Ülkemizde Belli Bir Standarta Ulaşıp Gelişmesi Açısından Son Derece Önemlidir
- 2.15: Meslek Odaları Bünyesinde Oluşturulan Bu Sınavlara Yalnızca MM'lar Değil, Bu Alana İlişkin Asgari Eğitimi Almış Herkese Açık Olmalı ve Yeterli Başarıyı Gösterenler MM Sayılmalıdırlar
- 2.16: MM'ların TMMOB'a Üyelik Durumları
- 2.17: TMMOB üzerinde Bazı Siyasi Partileri ve Örgütlerin Belirtleyici Etkileri Vardır
- 2.18: Seçimler Sonucu Göreve Gelen Örgüt Yöneticileri, Bu Süre İçerisinde Belirli Bir Ücret Karşılığında Tam Zamanlı Çalışan Profesyonel Çalışan Profesyonel Yöneticiler Olmalıdır
- 2.19: TMMOB'nin Temel İşlevi Hakkındaki Görüşler
- 2.20: Türkiye'de Devletin Konumu ve Yapısı Hakkındaki Görüşler
- 2.21: Devletin Ekonomide Sahip Olması Gereken Rolü Hakkındaki Görüşler
- 2.22: Türkiye'de Yaşanan Sorunların Çözülmesinde Öncelikle Alınması Gereken Önlem Hakkındaki Görüşler
- 2.23: Türkiye'nin Yakın Geleceği Hakkındaki Görüşler
- 2.24: MM'ların Yine Aynı Meslek Seçimini Yapı Yapmama Durumları

### EK 3.1: DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLER

- 3.1.1: İSMM'ların Cinsiyet ve Yaş Gruplarına Göre Üniversite Öncesi Yaşadıkları Mekanın Özellikleri
- 3.1.2: İSMM'ların Yaş Gruplarına Göre Mezun Oldukları Liseler
- 3.1.3: İSMM'ların Üniversite Öncesi Yaşadıkları Mekan ve Mezun Oldukları Liselere Göre Dağılımı
- 3.1.4: İSMM'ların Mezun Oldukları Lise ve Üniversite Gruplarına Dağılımı
- 3.1.5: İSMM'ların Yaş ve Üniversite Gruplarına Göre Dağılımı

- 3.1.6: İSMM'lerin Yaş Gruplarına Göre Branşlara Dağılımı
- 3.1.7: İSMM'lerin Üniversite Gruplarına Göre Branşlarına Dağılımı
- 3.1.8: İSMM'lerin Mezun Oldukları Üniversite Gruplarına Göre Mesleki Branşlarında Üniversite Sonrası Eğitim Durumları
- 3.1.9: İSMM'lerin Üniversite Gruplarına Göre Mesleki Branşları Dışında Üniversite Sonrası Eğitim Durumları
- 3.1.10: İSMM'lerin Üniversite Gruplarına Göre Yabancı Dil Bilme Durumları
- 3.1.11: İktisadi Sektörlerdeki Evli MM'lerin Eşlerinin Eğitim Durumları
- 3.1.12: İktisadi Sektörlerdeki Evli MM'lerin Eşlerinin Çalışma Durumları
- 3.1.13: İSMM'lerin Mesleki Seçimlerinde Belirleyici Olan Faktörler

### EK 3.2: ÇALIŞMA YAŞAMINA İLİŞKİN GÖZLEMLER

- 3.2.1: Aktif Olarak Çalışan MM'lerin Branşlarına Göre İstihdam Durumları
- 3.2.2: Aktif Olarak Çalışan MM'lerin Branşlarına Göre İşletme Ölçeklerine Dağılımı
- 3.2.3: Aktif Olarak Çalışan MM'lerin Sosyal Güvenlik Sistemine Dağılımı
- 3.2.4: Ücretli MM'lerin Aylık Ortalama Net Kazançları
- 3.2.5: Özel Ücretlilerin Sektörlere Göre Aylık Ortalama Net Kazançları
- 3.2.6: Aktif Olarak Çalışan MM'lerin En Çok Çalışmak İstedikleri İşe Göre Dağılımı
- 3.2.7: Aktif Olarak Çalışan MM'lerin Yaptıkları İşin Öğrenimleri İle İlişkisi
- 3.2.8: Aktif Olarak Çalışan MM'lerin Teknik Bilgi ve Becerilerini Kullanma Düzeyleri
- 3.2.9: Ücretli MM'lerin İşyerlerindeki Görevlerine Göre Dağılımı
- 3.2.10: Ücretli MM'lerin Yaptıkları İşleri Daha Etkin Yapabilmeleri İçin İşyerlerinde Alınması Gereken Önlemler
- 3.2.11: Aktif Olarak Çalışan MM'lerin İşyerlerindeki Taleplerinin Diğer Çalışanlardan Ayrıştırılarak Ele Alınması Konusundaki Görüşleri
- 3.2.12: Ücretli MM'lerin Sendikalaşma Durumu
- 3.2.13: Ücretli MM'lerin Bir Sendikaya Üye Olma Durumu

3.2.14: Ücretli MM'ların MM'lar İçin Diğer Çalışanlardan Bağımsız Bir Sendika Olması Gerektiği Görüşüne Katılım Durumu

### EK 3.3: MESLEKİ ALANLARA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

3.3.1: MM'lar Mesleklerini İcra Ederlerken Toplumsal ve Siyasal Sorunlardan Uzak Durmalıdır

3.3.2: MM'lar Mesleklerini İcra Ederlerken Toplumsal ve Siyasal Sorunlardan Uzak Durmalıdır

3.3.3: MM'lar Mesleki Konularda Karar Verirken Herhangi Bir Özel Çıkarı Değil, Toplumun Genel Çıkarını Kollamakla Yükümlüdür

3.3.4: MM'lar Mesleki Konularda Karar Verirken herhangi Bir özel Çıkarı Değil, Toplumun

Genel Çıkarını Kollamakla Yükümlüdür

3.3.5: MM'ların Mesleklerine ve Topluma Karşı Sorumlulukları İşverenin Yöneticilerin Çıkarları İle Genellikle Çelişki Halindedir

3.3.6: MM'ların Mesleklerine ve Topluma Karşı Sorumlulukları İşverenin Yöneticilerin

Çıkarları İle Genellikle Çelişki Halindedir

3.3.7: Ülkemizde MM'lık Mesleği Giderek Sıradanlaşmaktadır

3.3.8: Ülkemizde MM'lık Mesleği Giderek Sıradanlaşmaktadır

3.3.9: Ülkemizde MM'lık Mesleği Giderek Sıradanlaşmaktadır

3.3.10: Ülkemizde MM'lık Mesleği Giderek Sıradanlaşmaktadır

3.3.11: MM'ların Mesleki Yeterliliklerinin Meslek Odaları Bünyesinde Oluşturulan Bağımsız Kurullarla Gerçekleştirilen Sınavlarca Onaylanması, Mesleğin Ülkemizde Belirli Standartlara Ulaşarak Gelişmesinde Son Derece Önemlidir

3.3.12: MM'ların Mesleki Yeterliliklerinin Meslek Odaları Bünyesinde Oluşturulan Bağımsız Kurullarla Gerçekleştirilen Sınavlarca Onaylanması Mesleğin Ülkemizde Belirli Standartlara Ulaşarak Gelişmesinde Son Derece Önemlidir

3.3.13: MM'ların Mesleki Yeterliliklerinin Meslek Odaları Bünyesinde Oluşturulan Bağımsız Kurullarla Gerçekleştirilen Sınavlarca Onaylanması Mesleğin Ülkemizde Belirli Standartlara Ulaşarak Gelişmesinde Son Derece Önemlidir

3.3.14: MM'ların Mesleki Yeterliliklerinin Meslek Odaları Bünyesinde Oluşturulan Bağımsız Kurullarla Gerçekleştirilen Sınavlarca Onaylanması Mesleğin Ülkemizde Belirli Standartlara Ulaşarak Gelişmesinde Son Derece Önemlidir

3.3.15: Bu Sınavlar Yalnızca MM'lara Değil, Bu Alanda Asgari Eğitim Almış (Teknisyenler/Teknik Okul Mezunları) Kişilere de Açık Olmalı ve Bu Sınavlarda Yeterli Başarıyı Gösterenler MM Sayılmalıdır

3.3.16: Bu Sınavlar Yalnızca MM'lara Değil, Bu Alanda Asgari Eğitim Almış (Teknisyenler/Teknik Okul Mezunları) Kişilere de Açık Olmalı ve Bu Sınavlarda Yeterli Başarıyı Gösterenler MM Sayılmalıdır

3.3.17: Bu Türden Sınavlar Yalnızca MM'lara Değil, Bu Alanda Asgari Eğitim Almış (Teknisyenler/Teknik Okul Mezunları) Kişilere de Açık Olmalı ve Bu Sınavlarda Yeterli Başarıyı Gösterenler MM Sayılmalıdır

3.3.18: Bu Türden Sınavlar Yalnızca MM'lara Değil, Bu Alanda Asgari Eğitim Almış (Teknisyenler/Teknik Okul Mezunları) Kişilere de Açık Olmalı ve Bu Sınavlarda Yeterli Başarıyı Gösterenler MM Sayılmalıdır

#### EK 3.4: TÜRKİYE'NİN EKONOMİK VE TOPLUMSAL YAPISINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

3.4.1: İstihdam Durumlarına Göre Türkiye'de Devletin Konumu ve Yapısı Hakkındaki Görüşler

3.4.2: Yaş Gruplarına Göre Türkiye'de Devletin Konumu ve Yapısı Hakkındaki Görüşler

3.4.3: Branş Gruplarına Göre Türkiye'de Devletin Konumu ve Yapısı Hakkındaki Görüşler

3.4.4: Üniversite Gruplarına Göre Türkiye'de Devletin Konumu ve Yapısı Hakkındaki Görüşler

3.4.5: İstihdam Durumlarına Göre MM'ların Devletin Ekonomide Sahip Olması Gereken Rol Hakkındaki Görüşleri

3.4.6: Yaş Gruplarına Göre Devletin Ekonomide Sahip Olması Gereken Rol Hakkındaki Görüşler

3.4.7: Branş Gruplarına Göre Devletin Ekonomide Sahip Olması Gereken Rol Hakkındaki Görüşler

3.4.8: Üniversite Gruplarına Göre Devletin Ekonomide Sahip Olması Gereken Rol Hakkındaki Görüşler

3.4.9: İstihdam Durumlarına Göre Türkiye'de Yaşanan Sorunların Çözümünde Öncelikle Alınması Gereken Önlemler Hakkındaki Görüşler

3.4.10: Yaş Gruplarına Göre Türkiye'de Yaşanan Sorunların Çözümünde Öncelikle Alınması Gereken Önlemler Hakkındaki Görüşler

3.4.11: Branş Gruplarına Göre Türkiye'de Yaşanan Sorunların Çözümünde

Öncelikle Alınması Gereken Önlemler Hakkındaki Görüşler

3.4.12: Üniversite Gruplarına Göre Türkiye’de Yaşanan Sorunların Çözümünde Öncelikle Alınması Gereken Önlemler Hakkındaki Görüşler

3.4.13: İstihdam Durumlarına Göre Türkiye’nin Yakın Geleceği Hakkındaki Görüşler

3.4.14: Yaş Gruplarına Göre Türkiye’nin Yakın Geleceği Hakkındaki Görüşler

3.4.15: Branş Gruplarına Göre Türkiye’nin Yakın Geleceği Hakkındaki Görüşler

3.4.16: Üniversite Gruplarına Göre Türkiye’nin Yakın Geleceği Hakkındaki Görüşler

### EK 3.5: TMMOB HAKKINDA GÖRÜŞLER

3.5.1: İSMM’lerin TMMOB’ye Üyelik Durumları

3.5.2: İSMM’lerin Yaş Gruplarına Göre TMMOB’ye Üyelik Durumları

3.5.3: İSMM’lerin Branşlarına Göre TMMOB’ye Üyelik Durumları

3.5.4: İSMM’lerin Üyelik Durumlarına Göre TMMOB’nin Temel İşlevi Hakkındaki Görüşleri

3.5.5: İSMM’lerin Üyelik Durumlarına Göre Bazı Siyasi Parti ve Örgütlerin TMMOB Üzerinde Belirleyici Etkilerinin Bulunduğu Yönündeki Görüşleri

3.5.6: İSMM’lerin Seçimler Sonucu Yönetime Gelen MM’lerin Tam Zamanlı ve Belirli Bir Ücret Karşılığı Profesyonel Yönetici Olmaları Hakkındaki Görüşleri

3.5.7: TMMOB Üyelerinin Ekonomik ve Sosyal Haklarının Gelişmesinde Etkili olmuştur.

3.5.8: TMMOB Ülkenin Sanayileşme ve Kalkınma Politikalarına Alternatif Yaklaşımlar Sunabilmiştir

3.5.9: TMMOB Yalnızca Üyelerinin Değil, Değişik Kesimlerin de Demokratik Haklarının Koruyucusu Olmuştur

3.5.10: TMMOB Demokratik Kitle Örgütlerinin Gelişmesine Katkı Sağlamıştır

3.5.11: TMMOB Ülkemizdeki MM Kitlesini Temsil Edebilecek Bir Üye Tabanına Sahiptir

3.5.12: TMMOB Varlığı İçin Toplumun Değişik Kesimlerince Kabul ve Destek Görmüştür

3.5.13: TMMOB Yönetici Kadrolarını Demokratik Seçimler Yoluyla Belirliyebilmiştir



- 3.5.14: TMMOB Seçimler Sonucunda Nitelikli Kişileri Yönetim Kadrolarına Getirebilmiştir
- 3.5.15: TMMOB Yöneticilerin Yetki ve Sorumluluklarını Açık Olarak Tanımlayabilmiş ve Bunları Denetlemiştir
- 3.5.16: Üyelik Durumuna Göre TMMOB'nin En Başarılı Olduğu Dönem
- 3.5.17: Yaş Gruplarına Göre TMMOB'nin En Başarılı Olduğu Dönem

### EK 3.6: KENTLER DÜZEYİNDE GÖZLEMLER

- 3.6.1: İSMM'lerin Yaş Gruplarına Dağılımları
- 3.6.2: İSMM'lerin Üniversite Öncesi Yaşadıkları Mekanın Özellikleri
- 3.6.3: İSMM'lerin Mezun Oldukları Liselere Göre Dağılımları
- 3.6.4: İSMM'lerin Mezun Oldukları Üniversite Gruplarına Göre Dağılımları
- 3.6.5: İSMM'lerin Branşlara Dağılımları
- 3.6.6: İSMM'lerin Mezun Oldukları Üniversite Gruplarına Göre Mesleki Branşlarında Üniversite Sonrası Eğitim Durumları
- 3.6.7: İktisadi Sektörlerdeki Evli MM'lerin Eşlerinin Eğitim Durumu
- 3.6.8: İktisadi Sektörlerdeki Evli MM'lerin Eşlerinin Çalışma

### EK 1: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

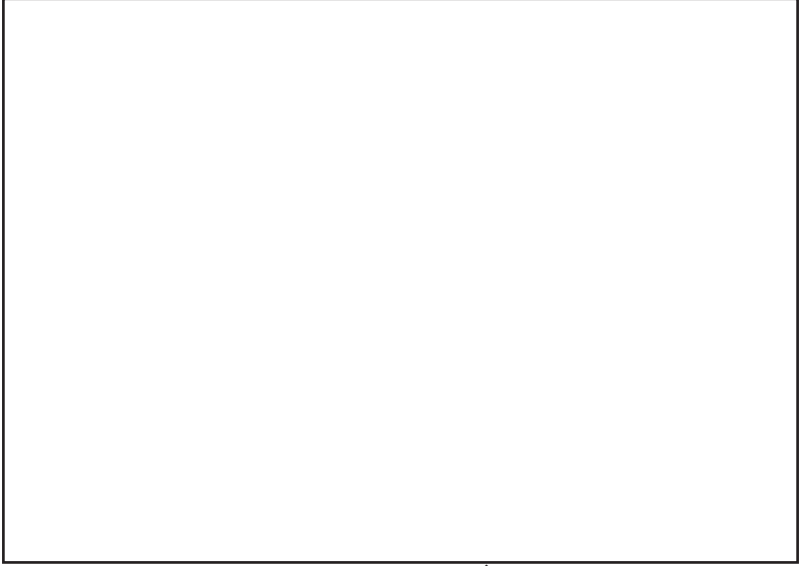
Bu çalışmanın ampirik gözlemlerini oluşturan veri tabanı, altı (Ankara, İstanbul, Kocaeli, Denizli, Gaziantep, Diyarbakır) kentte anket çalışması olarak sürdürülen bir saha araştırmasının ürünüdür<sup>1</sup>. Anket uygulamaları dört ana gruba ayrıştırılan (iktisadi sektörlerdeki, bürokrat, parlamenter, öğretim üyesi) mühendis kitlesi üzerinde gerçekleştirilmiştir. İktisadi sektörler dışında kalan gruplar, araştırmanın “tercihli” örneklem kitlesini oluşturmaktadır. Bürokratlar, Türkiye’de kamu idaresinde önemli olan kurum ve kuruluşlarda üst düzey yönetici konumundakileri, parlamenterler ise 1998 yılı TBMM’de milletvekili olarak görev yapan mühendisleri temsil etmektedir. Bu iki grubun bağımsız bir örnek grup olarak seçilme nedeni, Türkiye’de mühendis kimlikleri ile merkezi devlet yönetimi ve siyasal parti oluşumları arasında ilişki kurabilme arayışıdır. Son grupta yer alan mühendisler, saha çalışmasının sürdürüldüğü kentlerde mühendislik eğitimi veren fakülte ve yüksek okulların dekan ve bölüm başkanlarını kapsamaktadır. Bu gruba ilgili tüm öğretim üyelerini katmamızın nedeni, amacımızın bağımsız bir grup olarak mühendis öğretim üyelerini incelemek yerine, bu alanlardaki eğitim süreçlerinde görel olarak karar alıcı durumda olanların, mesleklerine ve örgütlerine bakışlarını sorgulamakla sınırlandırılmış oluşudur. Tesadüfi örneklem yöntemiyle iktisadi sektörlerden seçilen kitlenin, Türkiye’deki mühendislerin demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerini yansıtmasına dikkat edilmiştir. Bu açıdan söz konusu

kitlenin seçiminde, TMMOB'ye üyelik durumları (üye/üye değil), cinsiyetleri (kadın/erkek), faaliyet alanları (tarım, sanayi, hizmetler), istihdam biçimleri (ücretli, işveren, küçük üretici vb.) ve buldukları işletmelerin yapıları (kamu/özel, büyük/küçük) belirleyici olmuştur. Bu gruba ilişkin saha çalışması, Ankara dışındaki beş kentte (İstanbul, Kocaeli, Denizli, Gaziantep, Diyarbakır) sürdürülmüştür<sup>2</sup>. Örneklem planı, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısının kentsel düzeyde üç temel alt kümeye ayrıştırılmasıyla (sanayileşmiş/metropol, yeni sanayileşmekte olan, gelişmemiş) oluşturulmuş ve saha çalışmasının yürütüldüğü kentler bu yapıları en iyi temsil ettikleri düşünülen karakteristik yerler olarak seçilmişlerdir. Buna göre "sanayileşmiş/metropol" kentleri temsilen coğrafi yakınlıkları ve neredeyse bütünleşmiş olan coğrafi özellikleri nedeniyle İstanbul ve Kocaeli; "yeni gelişen sanayi" kentleri için Denizli ve Gaziantep; "gelişmemiş" kentsel yapıları temsilen ise Diyarbakır seçilmiştir. İstanbul ve Kocaeli, TMMOB'nin tahminlerine göre, Türkiye'de mühendislerin yaklaşık yarısının yaşadığı kentlerdir. Bu özellikleriyle Türkiye genelinde mühendisleri konuşmak büyük ölçüde bu iki kenti konuşmakla eş anlamlıdır. Diğer taraftan "yeni gelişen" ve "gelişmemiş" olarak adlandırılan kentlere ilişkin temsili yerlerin seçiminde, farklı mühendis odalarının bu bölgelerde örgütlenme düzeyleri belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Diyarbakır ve Gaziantep'in seçiminde önemli olan bir diğer faktör ise ülkenin doğusunda var olan kültürel ve toplumsal farklılıkların, mühendis kimlikleri üzerinde yarattığı etkileri sorgulayabilme isteğidir.

### İKTİSADİ SEKTÖRLERDEKİ MÜHENDİS-MİMARLARA İLİŞKİN VERİ TABANININ OLUŞTURULMASI VE ÖRNEKLEMİN YAPISI

1980'li yıllarda, Türkiye toplumsal yapısında yapılan düzenlemelerin TMMOB üzerindeki en önemli etkilerinden biri, mühendislerin TMMOB'ye zorunlu olarak üye olma koşulunun kaldırılması ve üyeliğin bir çeşit gönüllük durumuna indirgenmesidir. Bu durumun konumuz açısından sonucu, TMMOB kayıtlarının Türkiye'deki toplam mühendisleri değil, yalnızca odalara üye olanları temsil etmesidir. Dahası TMMOB bünyesindeki farklı mühendis odalarının derlediği üye bilgilerinin tek tip olmayışı ve bir çok odanın kentler düzeyindeki verilerinin yetersizliği, bu kayıtların TMMOB'ye üye olan müh-

endisleri dahi yeterince temsil edememesine neden olmaktadır<sup>3</sup>.



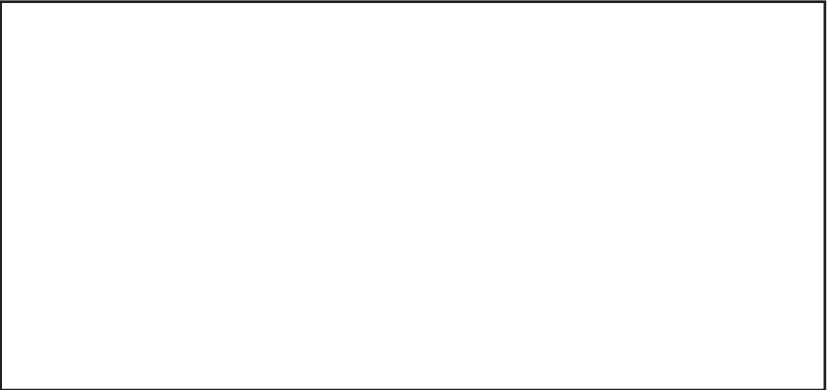
bir veri seti oluşturulmuştur. Buna göre İstanbul'da yaklaşık olarak 56116, Kocaeli'nde 3974, Denizli'de 1960, Gaziantep'te 1722, Diyarbakır'da ise 1782 adet üye mühendis bulunmaktadır (Ek-Tablo I.1). Bu sonuçlar oransal olarak değerlendirildiğinde İstanbul'un bu kentlerdeki toplam üye mühendislerin %85'ini, Kocaeli'nin %6'sını; Denizli, Gaziantep ve Diyarbakır'ın ise %3'ünü temsil ettiği ortaya çıkmaktadır.

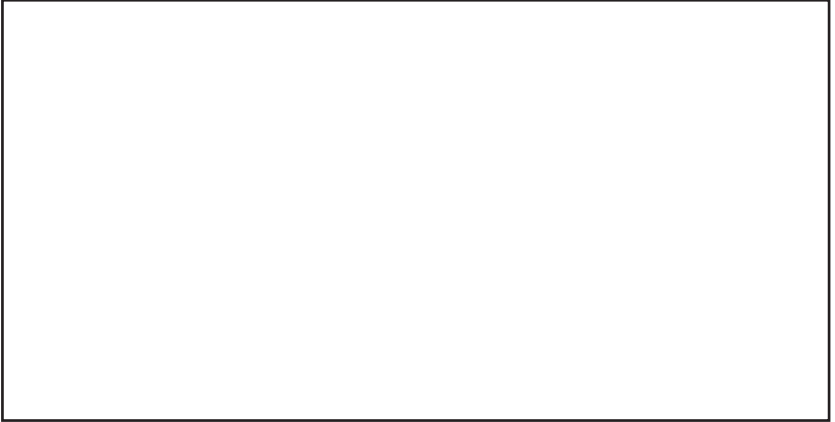
Bu toplama, ilgili kentlerde odalara üye olmayan mühendislerle ilişkin tahminlerin eklenmesi sonucunda, toplam mühendis kitlesine ilişkin bir dağılım oluşturulmuştur. Bu yapıdan hareketle, kentler tabaka olarak düşünülmüş ve rastgele örneklem yöntemi izlenerek bu kentleri temsil eden minimum örnek sayıları tespit edilmiştir. Daha sonra ise her tabaka (kent), kendi içinde odalar temelinde cinsiyet ve kamu/özel sektörde çalışma durumlarına göre alt tabakalara ayrıştırılmıştır.

Çalışmada oluşturulan örneklemin istatistiksel hoşgörü miktarı 0,02 olarak alınmış ve bunun için gerekli minimum örnek miktarı 2316

olarak hesaplanmıştır. Bu miktar saha araştırmasının yapıldığı beş ilden %3,5 düzeyinde bir örneğin çekilmesini gerekli kılmıştır. İstanbul dışındaki illerde ya bazı küçük mühendis odalarından hiç örneklem çekilmesi ya da cinsiyet ve kamu/özel ayrımına gidilememesi nedeniyle bu minimum kotanın çok üstüne çıkılarak %15'lik bir örneklem seçimine gidilmiştir. İstanbul'da ise büyük odalardan (makine, kimya, elektrik, inşaat, mimarlık) %3, diğer odalardan ise %5'lik bir örnek istenerek ortalamada %3,3'lük bir oran hedeflenmiştir. Diğer taraftan üye olamayan mühendislerin, odalar düzeyinde toplam mühendisler oranının yaklaşık %20 ile %40 arasında değişim gösterdiği tahmin edilmektedir. Bu nedenle çalışmada, bu kitleye ilişkin örnek seçiminde tüm odalar için yaklaşık %30'luk bir oran kabul edilmiştir. Ek-Tablo3'den de izlenebileceği gibi toplamda üye mühendisler için 2965, üye olmayan mühendisler için ise 818 adet örnek toplanarak, sırasıyla, %90 ve %82 düzeyinde bir gerçekleştirme sağlanmıştır. Bu gerçekleştirme düzeyi 2316 olarak hesaplanan minimum örnek sayısının çok üstünde olup, örneklemin temsil gücünü artırmıştır (Ek-Tablo I.2).

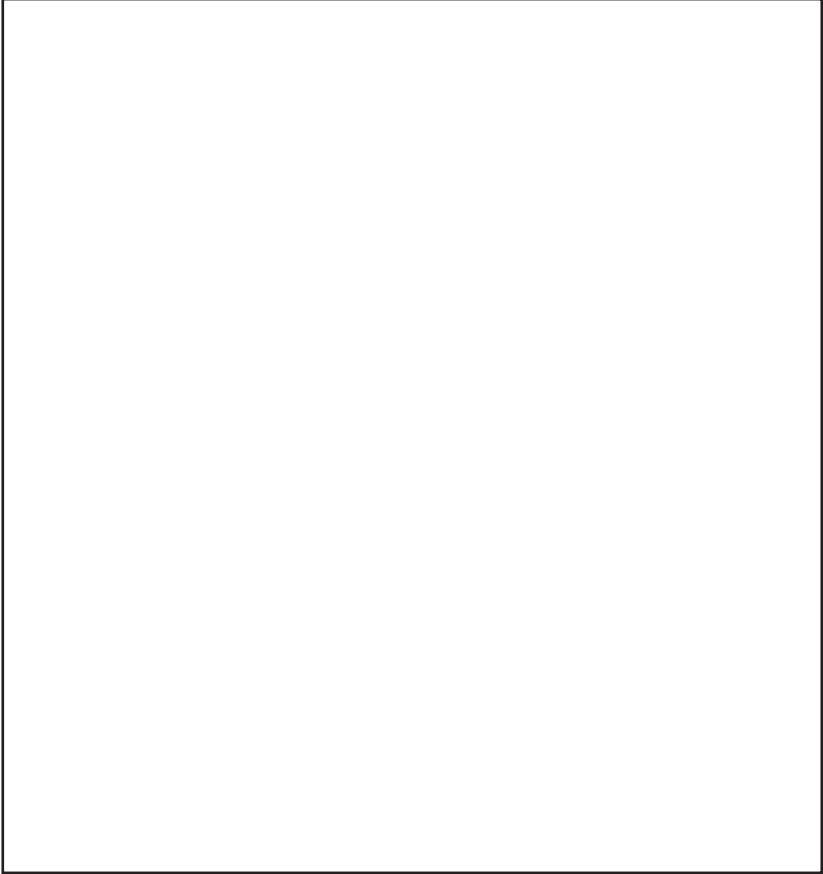
Tüm gruplar birlikte değerlendirildiğinde (iktisadi sektörlerden 3783, bürokrat 76, parlamenter 76, öğretim üyesi 65) saha çalışması sonucunda toplam 4000 adet anket derlenmiştir<sup>4</sup>. Toplam örneğin yaklaşık %80'i erkek mühendislerden oluşmaktadır. Kadın mühendislerin en yüksek olduğu kent %23,2'lik bir oranla İstanbul'dur. Bu oranı sırasıyla Denizli %19,2, Kocaeli %16,7, Gaziantep %15,2 ve Diyarbakır %15,2 izlemektedir. Branşlar düzeyinde bakıldığında kadınların en yüksek olduğu mühendislik branşları Gıda (%62,5), Çevre (%58,8), Peyzaj (%57,1), Şehir ve Bölge Planlama (%57,1), Mimarlık (%41,1),





Kimya (%37,6) ve İç Mimarlık (%35) olarak ortaya çıkmaktadır. Örneklem, odalara ve üyelik durumlarına göre de önemli ölçüde farklılaşmış bir dağılım sergilemektedir. Buna göre üye olmayan mühendislerin toplam örnek içindeki oranı yaklaşık olarak %22 düzeyindedir. Bu oran iktisadi sektörlerdeki mühendislerde %22, bürokratlarda %38, parlamenterlerde %32 ve öğretim üyesi mühendislerde ise %34 dır (Ek-Tablo I.4).

Ek-Tablo I.5 ve I.6'da iktisadi sektörlerdeki mühendisler (İSMM) için yapılan tesadüfi örneklemin kent ve odalar düzeyindeki genel dağılım özellikleri sunulmuştur. Böylesi yoğun bir veri tabanının doğal olarak çok farklı disiplinler ilgi alanları için ampirik bir zenginlik oluşturduğu açıktır. Bu nedenle izleyen bölümlerde anket sonuçları iki ana başlık altında derlenmeye çalışılmıştır. İlk olarak toplam örneklemini oluşturan dört ana mühendis grubu arasındaki farklılıklar

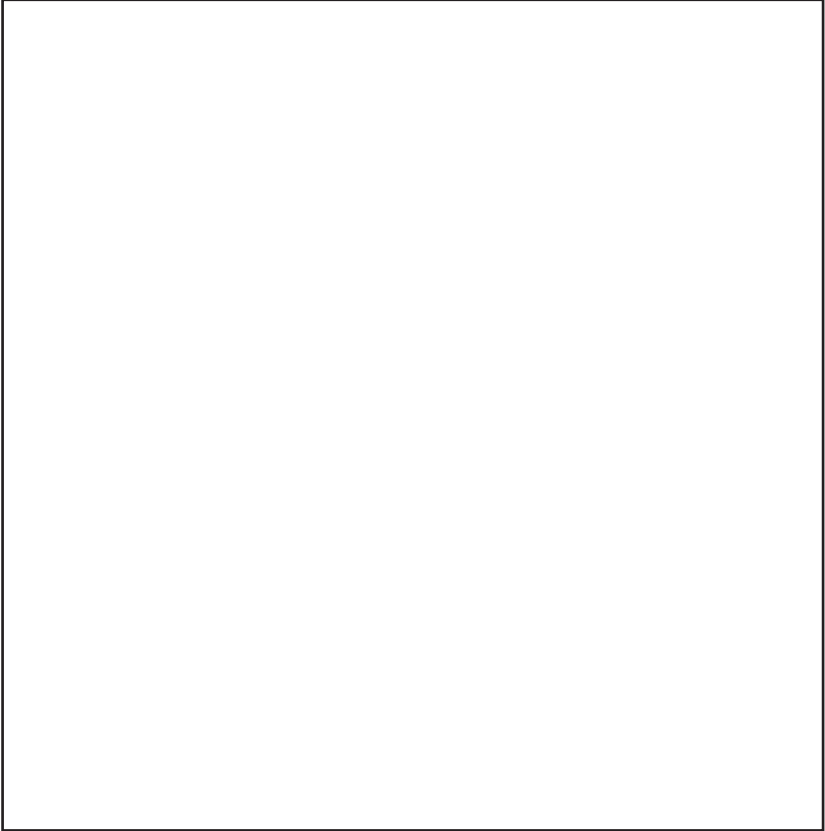


sergilenmeye çalışılmaktadır. Bunu İSMM'lara ilişkin altı alt başlıkta derlenmiş olan gözlemler izlemektedir.

#### NOTLAR

1) Saha çalışması sevgili Ayfer Eğilmez koordinasyonunda Eylül-Aralık 1998 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Uygulanan anketin nihai hali, TMMOB bünyesinde oluşturulan proje yürütme kurulu ile sürdürülen görüşmeler ve saha araştırmasının yapıldığı kentlerden katılan mühendislerle yapılan bir dizi toplantı sonucunda oluşmuştur.

2) Ankara'da yalnızca tercihli örneklem olarak nitendirdiğimiz “bürokrat, parlamenter ve öğretim üyeleri” üzerine anket yapılmış, iktisadi sektörlerdeki



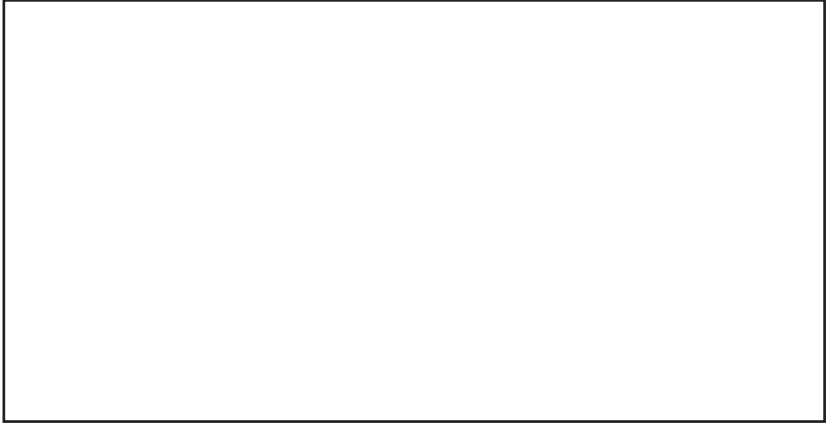
mühendis-mimarlar için anket yapılmamıştır.

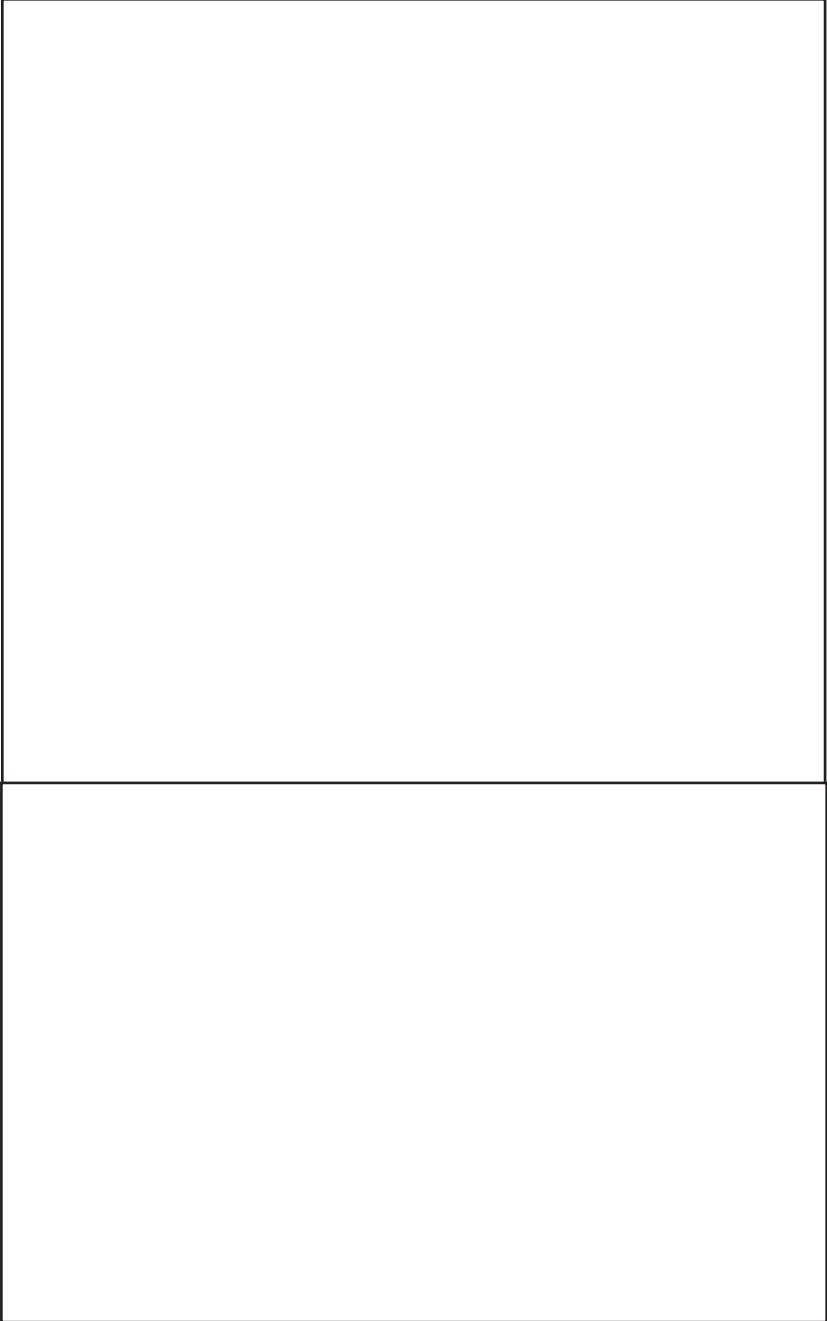
3) Bu açıdan resmi istatistiklerde ise Türkiye’de her yıl mezun olan mühendis-mimar sayısı dışında hemen hiç bilgi yoktur.

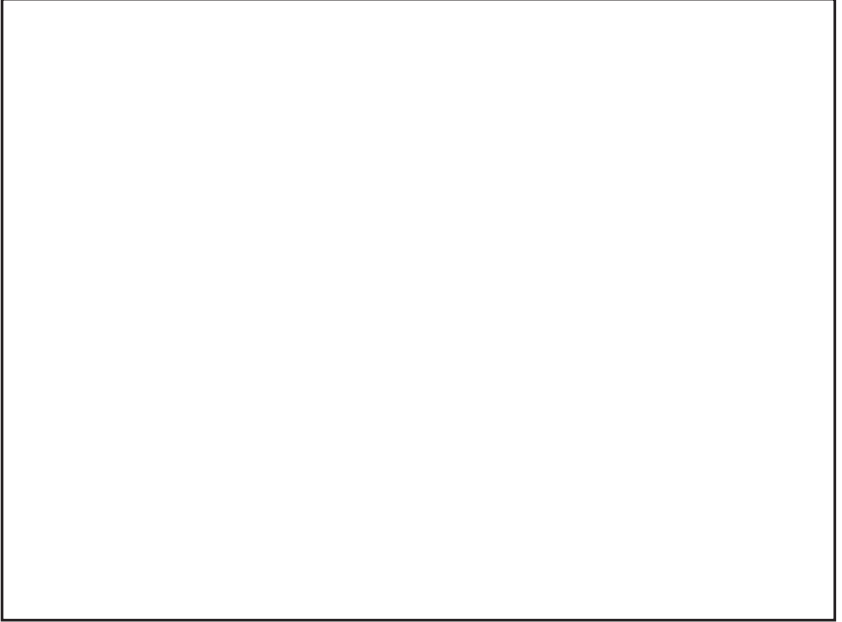
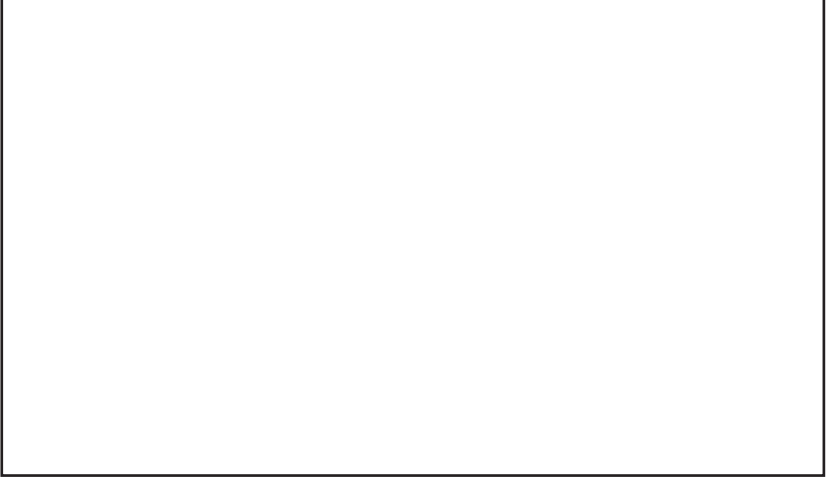
4) Buna rağmen bazı sorular boş ya da yanlış doldurulduğundan değerlendirmeye giren gözlem sayıları sorular temelinde değişmektedir. Bu sorun özellikle farklı sorular arasında oluşturulan çapraz tablolarda daha da belirginleşmekte ve önemli gözlem kayıplarına yol açmaktadır.

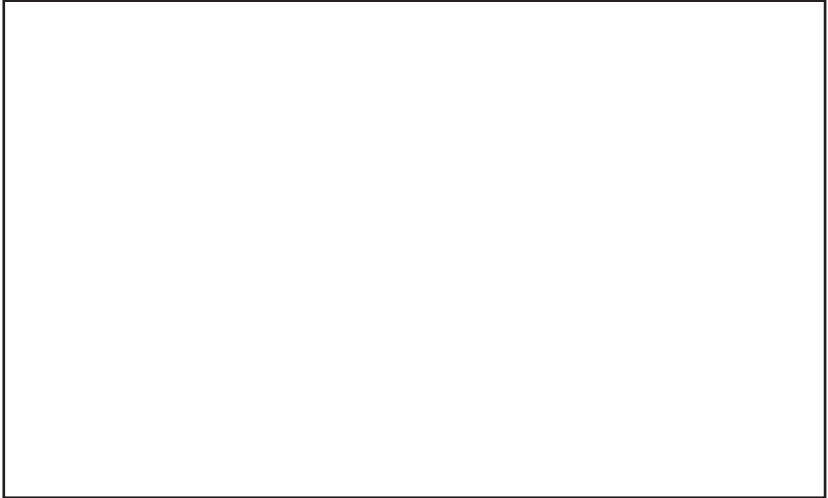


EK 2: TÜRKİYE'DE MÜHENDİS-MİMAR  
GRUPLARI ÜZERİNE GÖZLEMLER

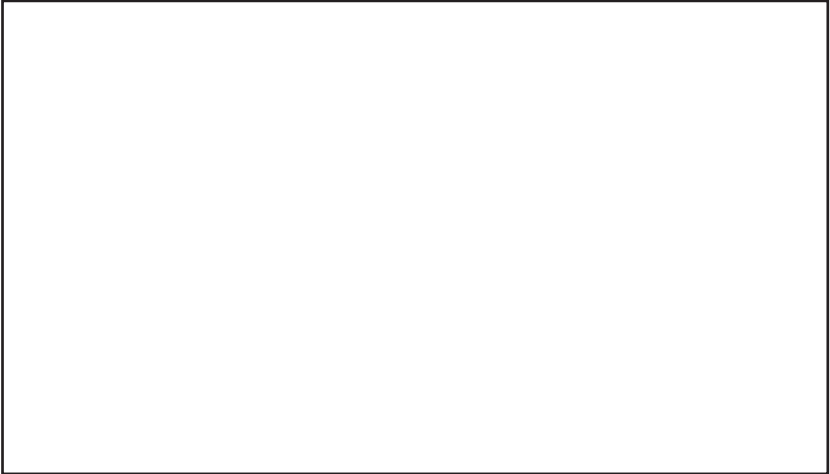
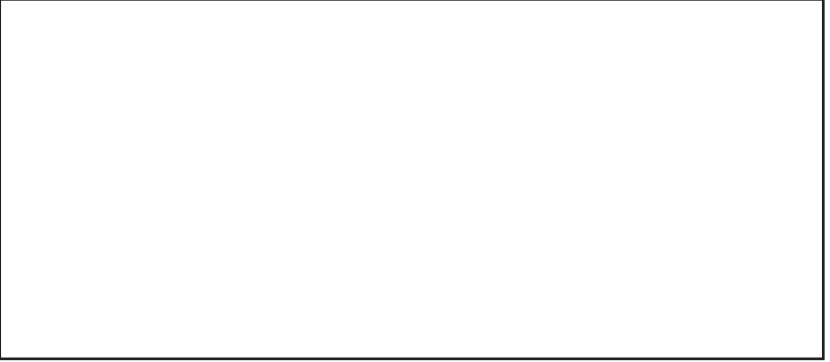














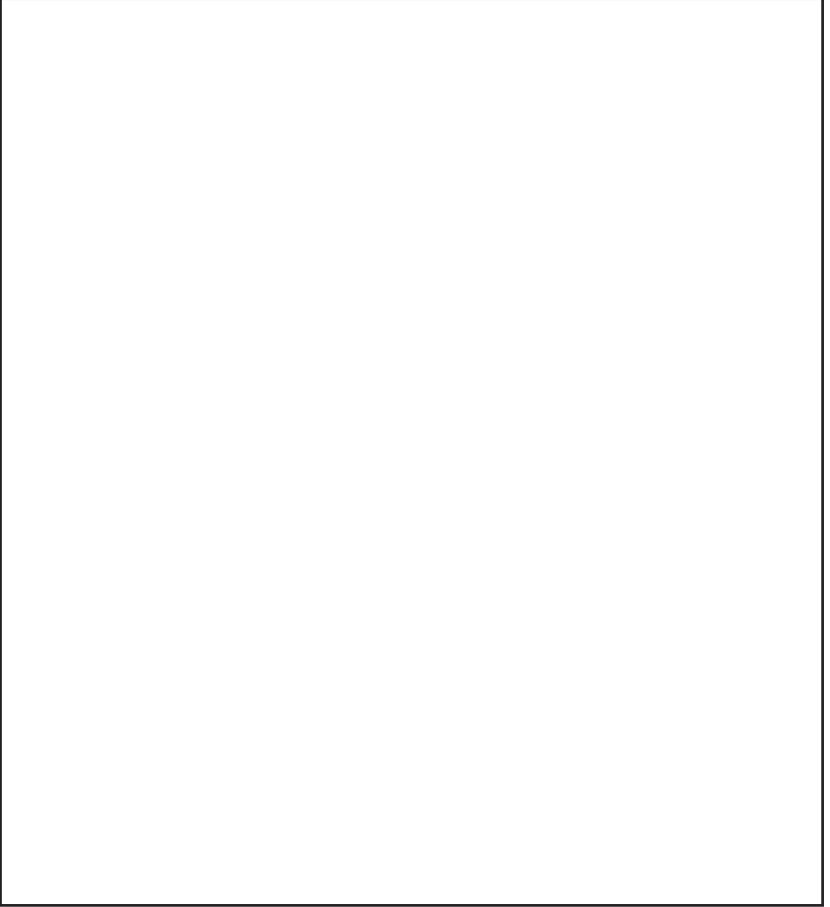


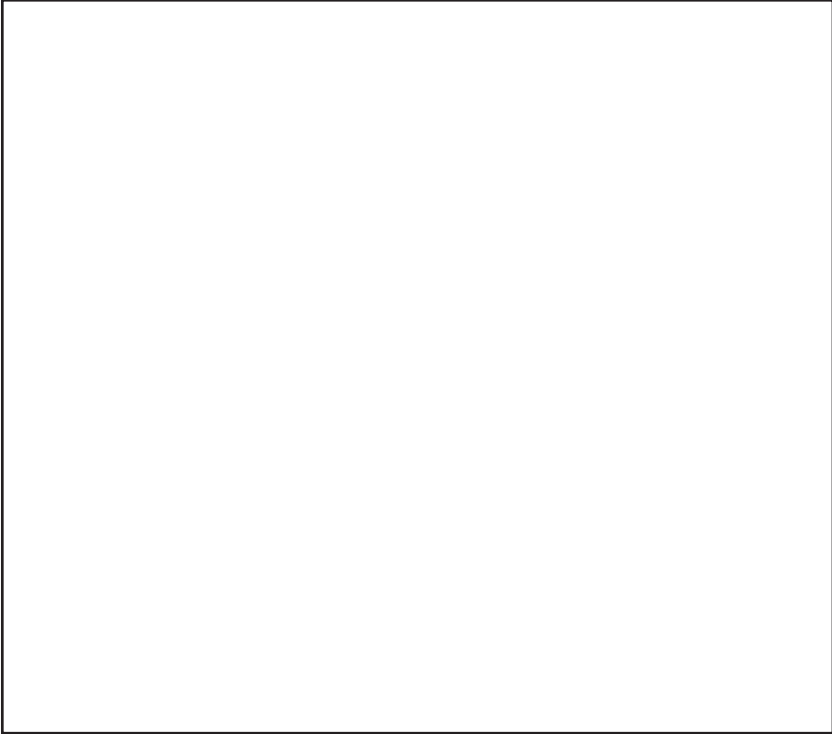


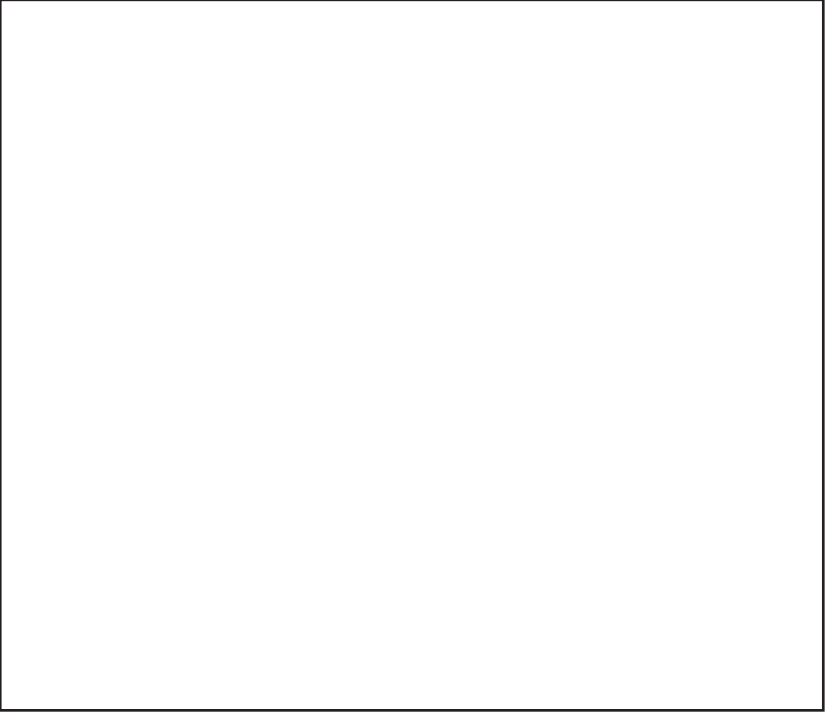
Ek-Tablo 2.24: MM'ların Yine Aynı Meslek Seçimini Yapıp Yapmama Durumları

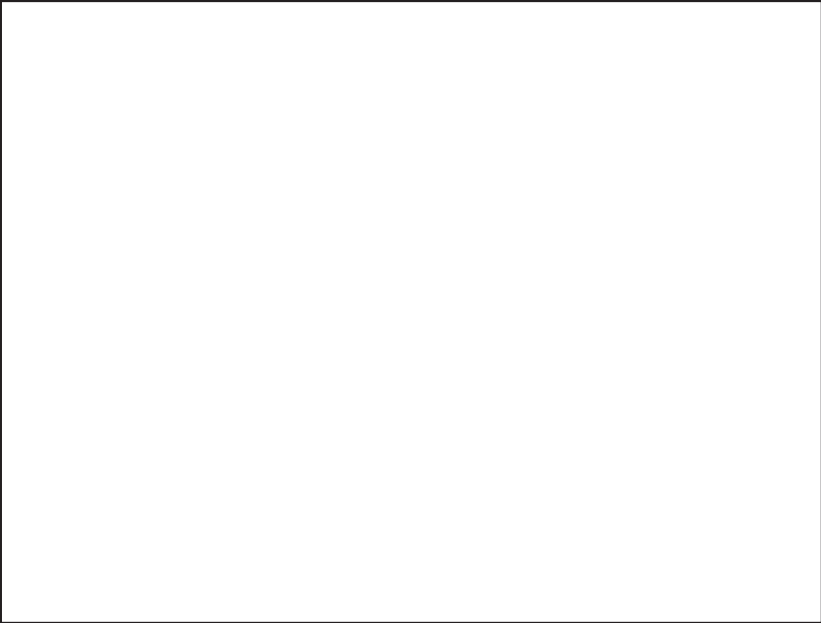
Yıl	Yine Aynı Meslek Seçimini Yapan MM Sayısı	Yine Aynı Meslek Seçimini Yapmayan MM Sayısı
2011	10	10
2012	10	10
2013	10	10
2014	10	10
2015	10	10
2016	10	10
2017	10	10
2018	10	10
2019	10	10
2020	10	10
2021	10	10
2022	10	10
2023	10	10
2024	10	10
2025	10	10
2026	10	10
2027	10	10
2028	10	10
2029	10	10
2030	10	10

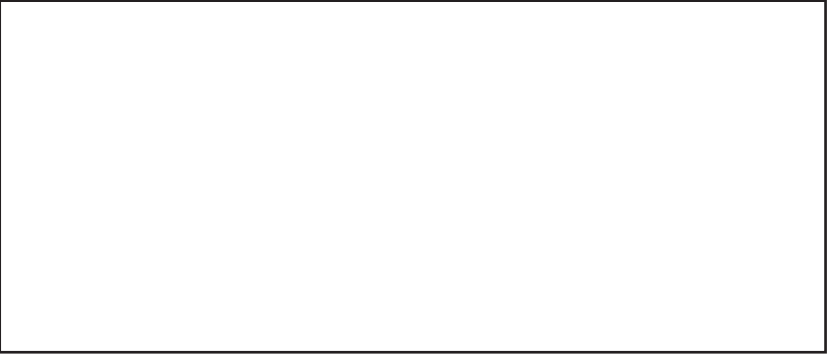
### EK 3.1: DEMOGRAFİK VE SOSYO-EKONOMİK ÖZELLİKLER

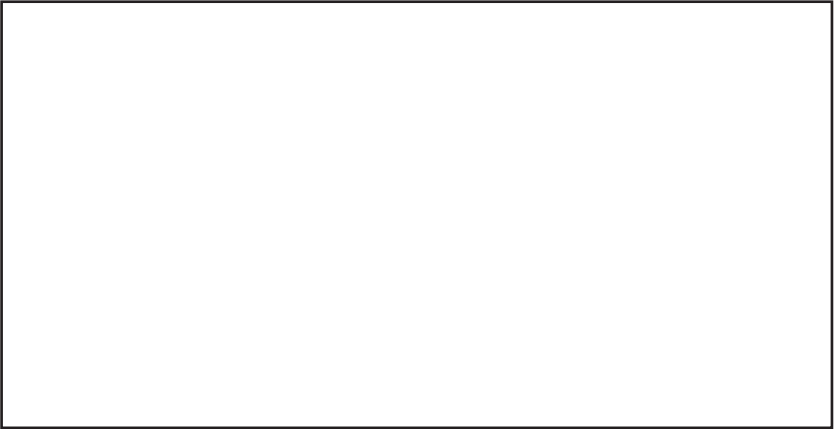
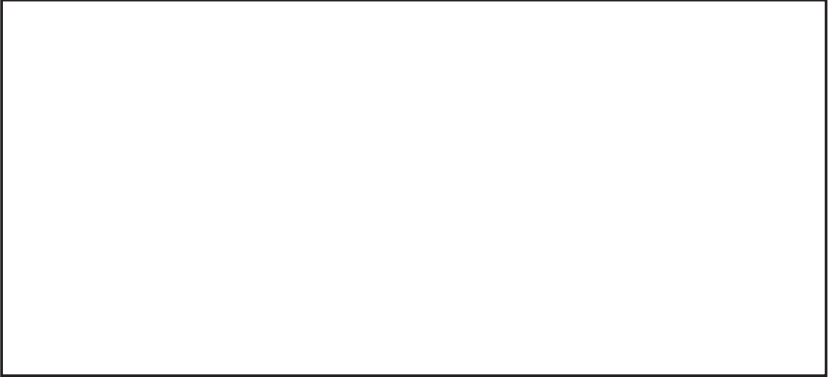
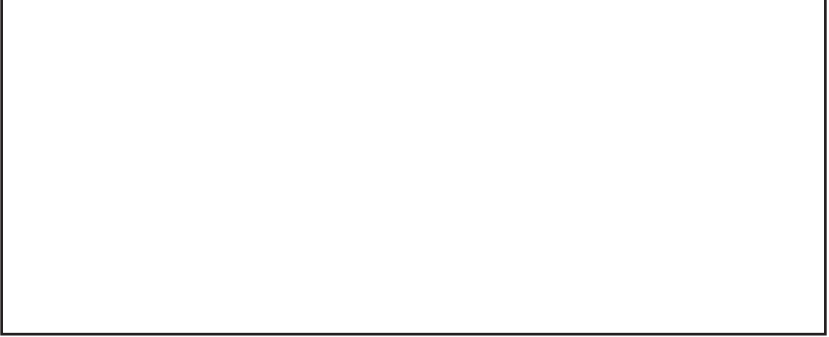






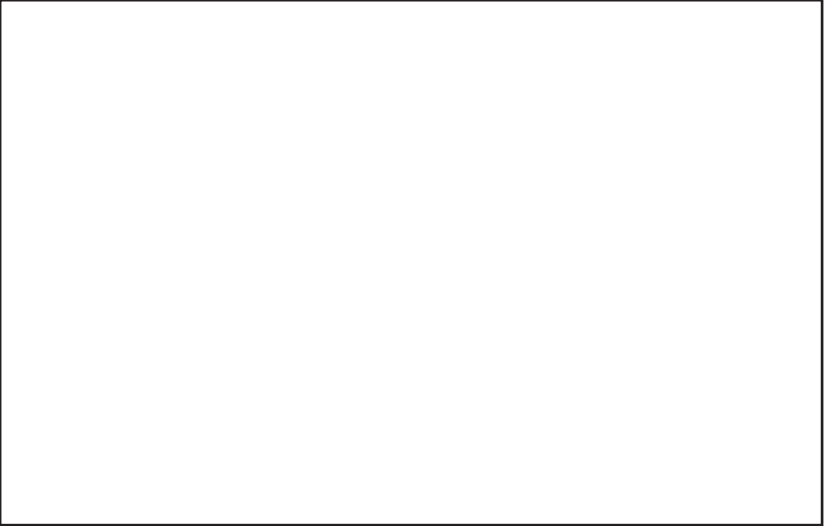


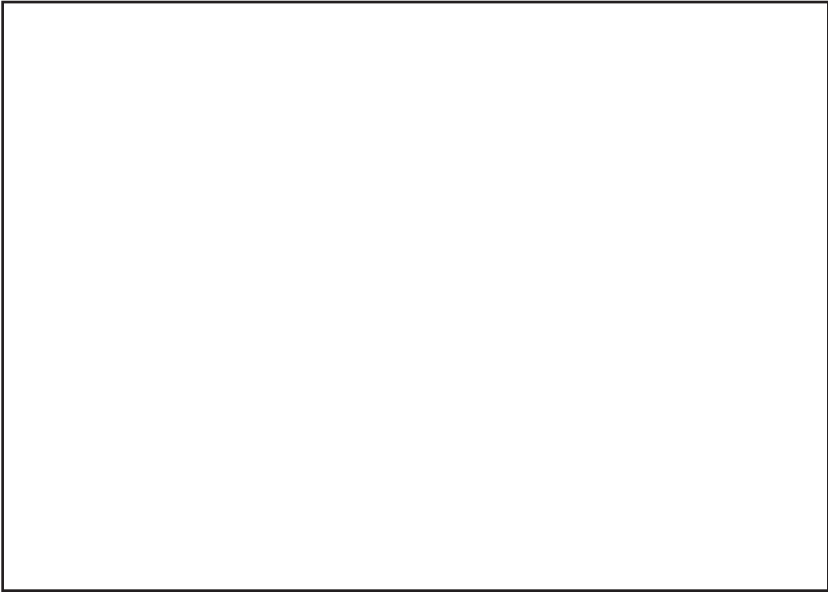
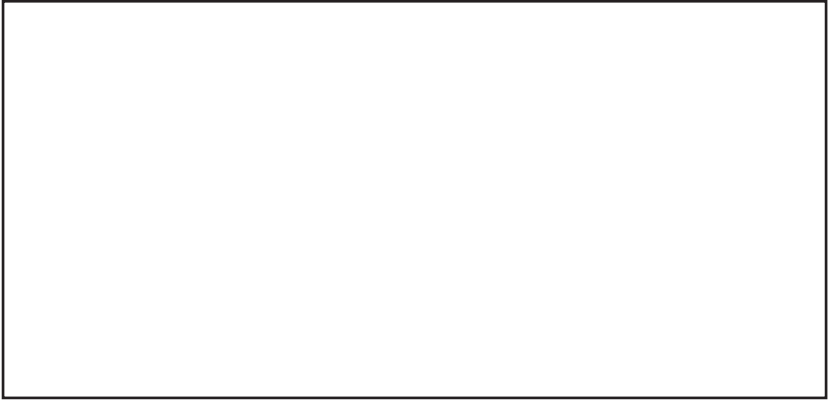


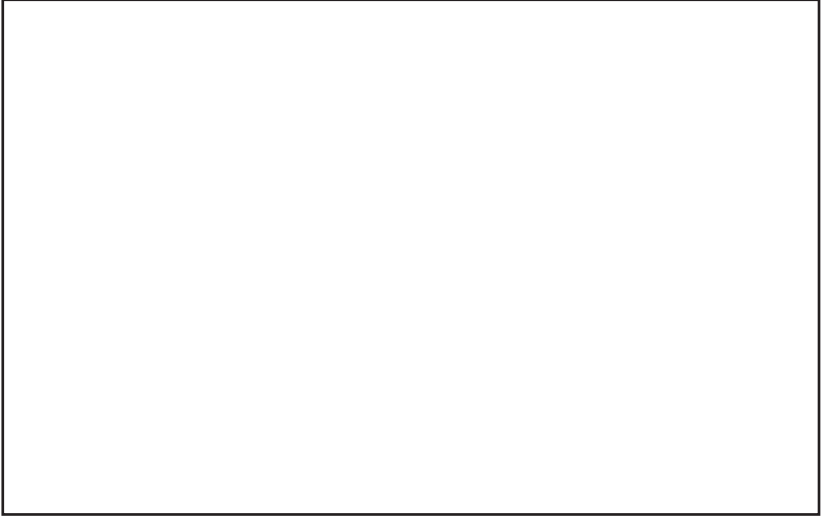
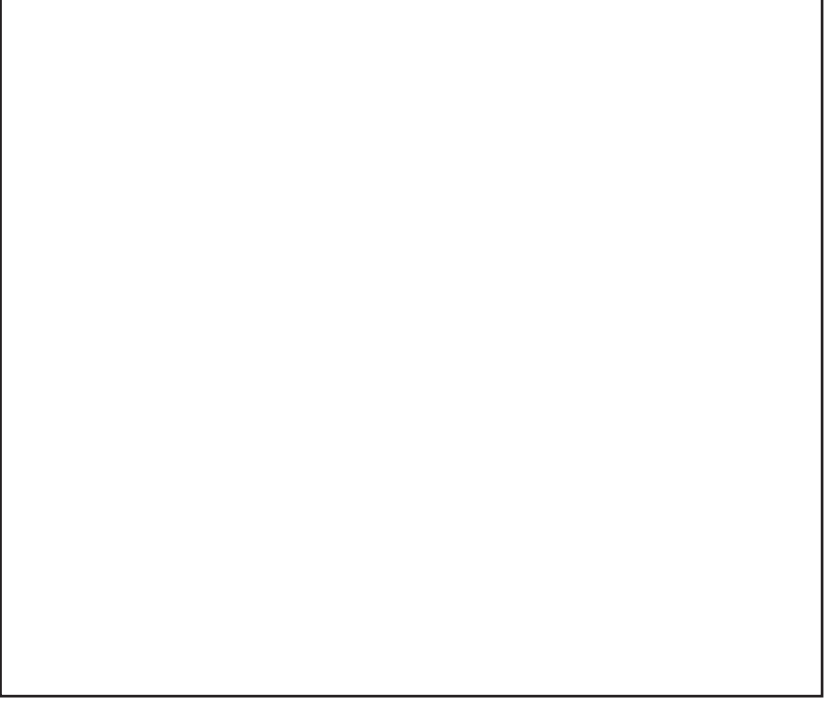


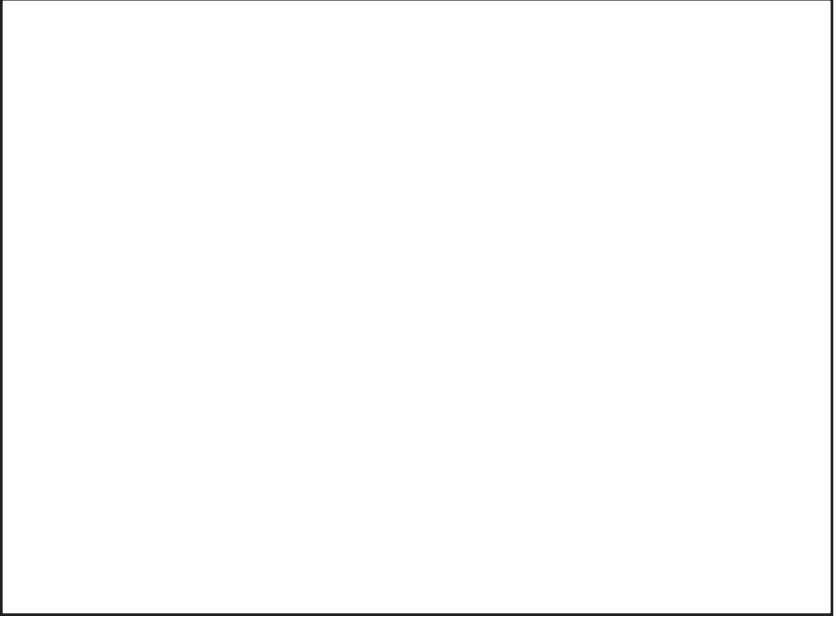
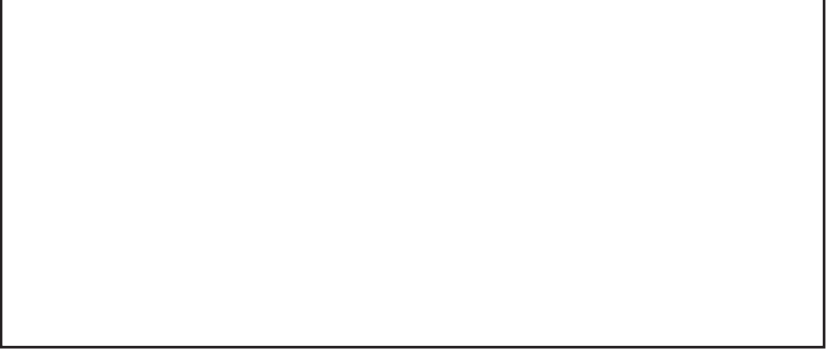


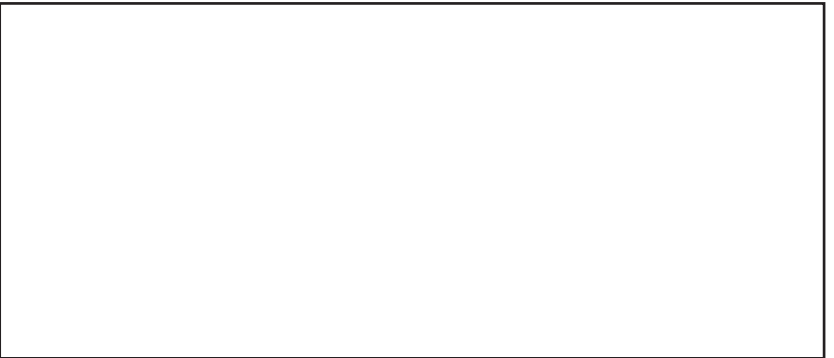
### EK 3.2: ÇALIŞMA YAŞAMINA İLİŞKİN GÖZLEMLER

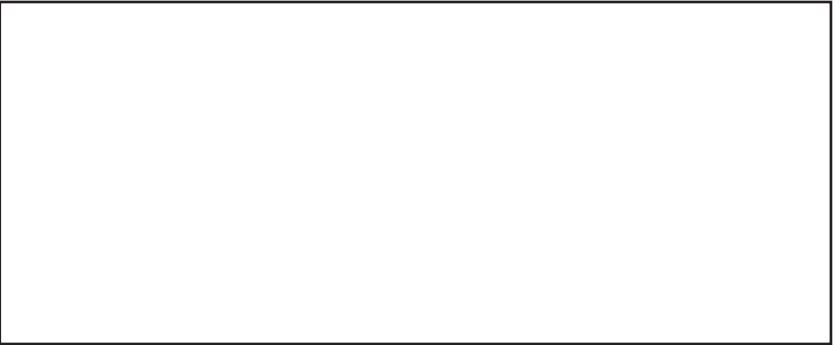
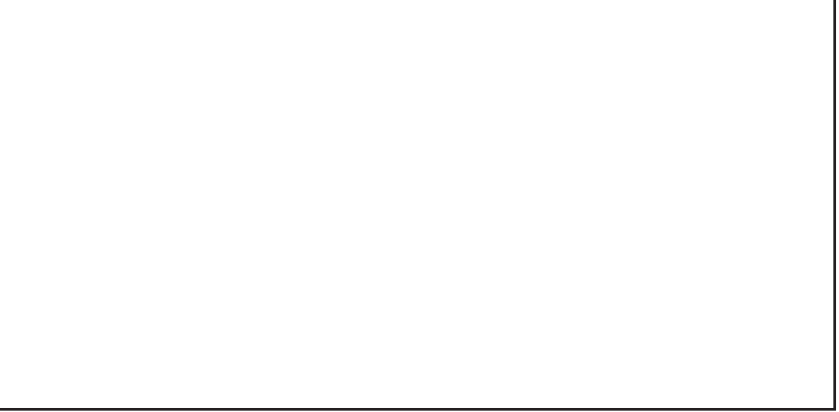




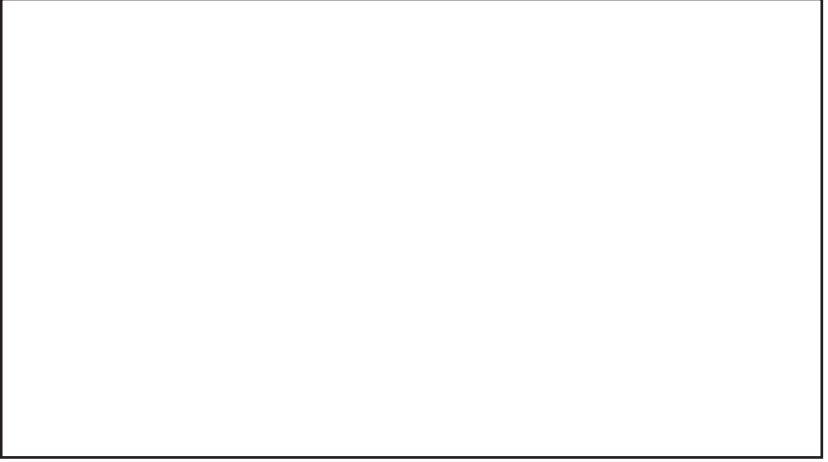


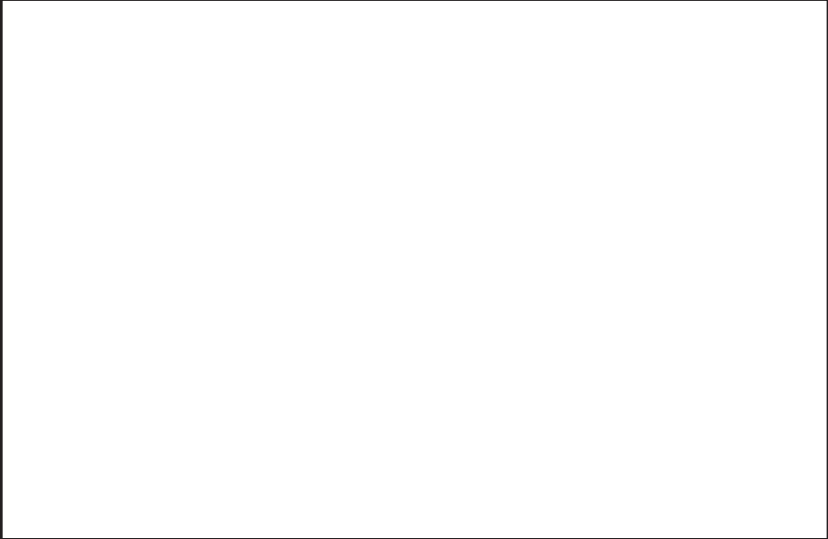
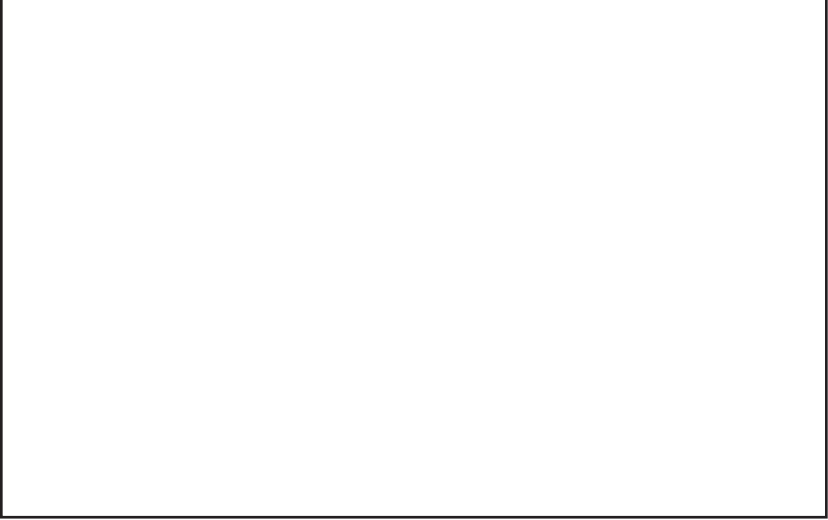




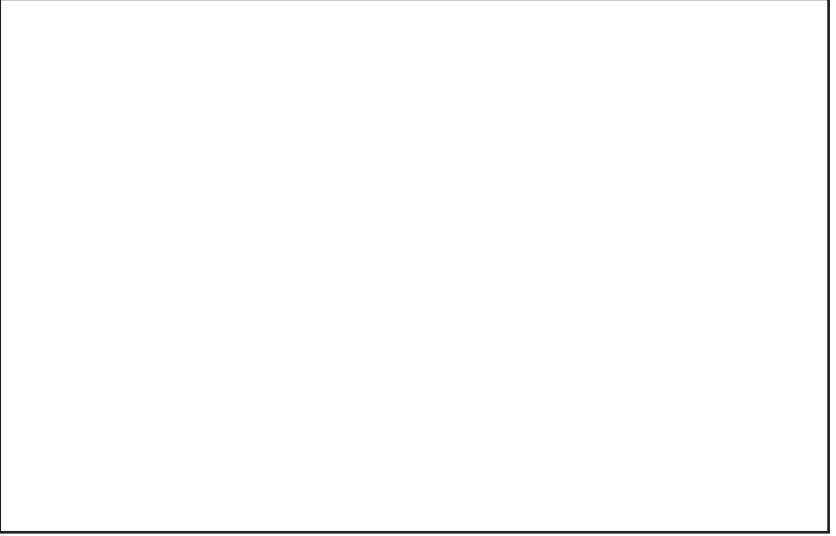


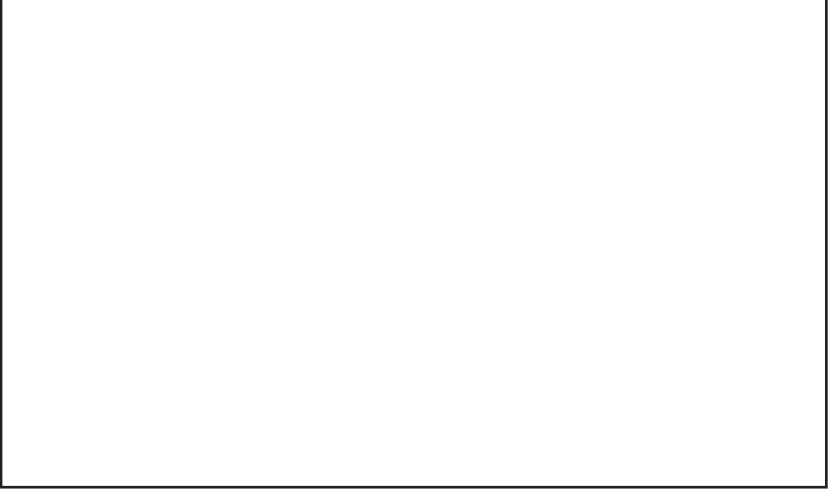
### EK 3.3: MESLEKİ ALANLARA İLİŞKİN GÖRÜŞLER



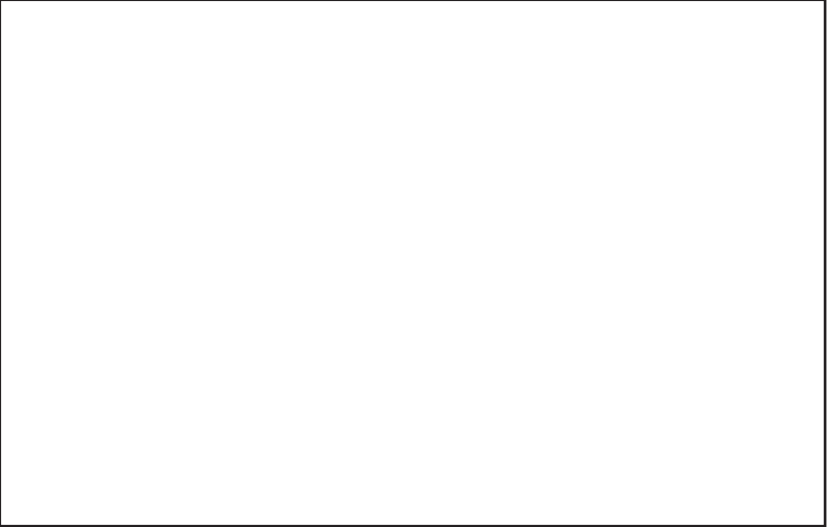


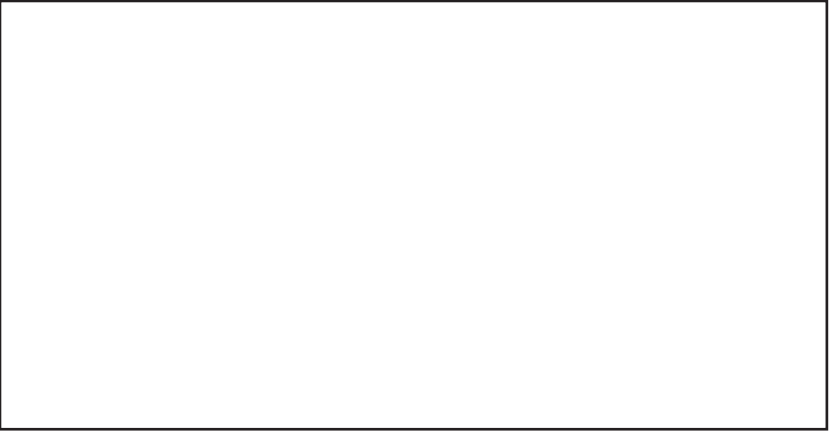


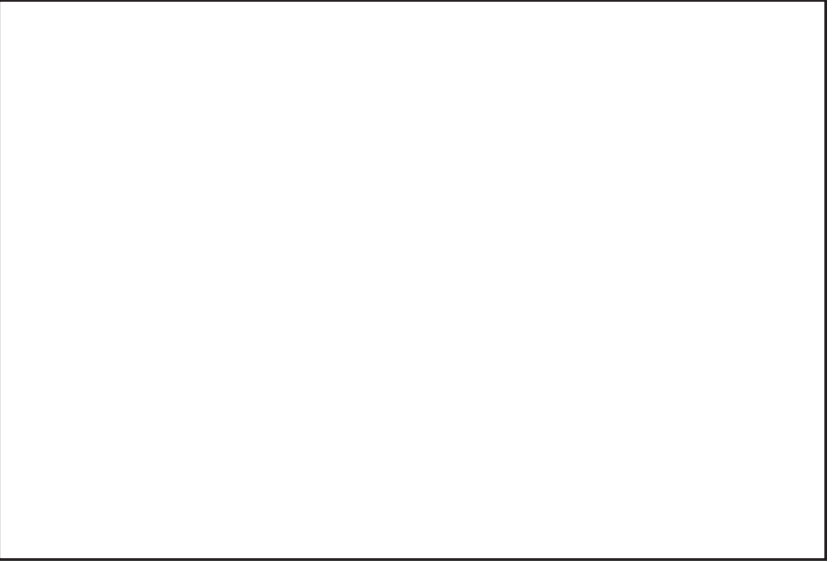


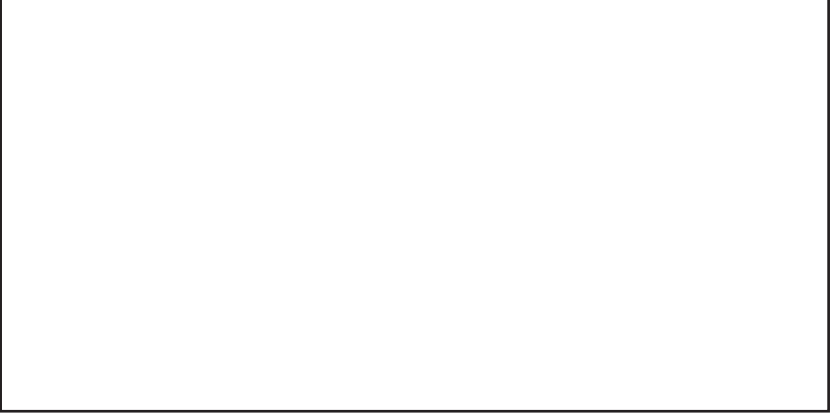




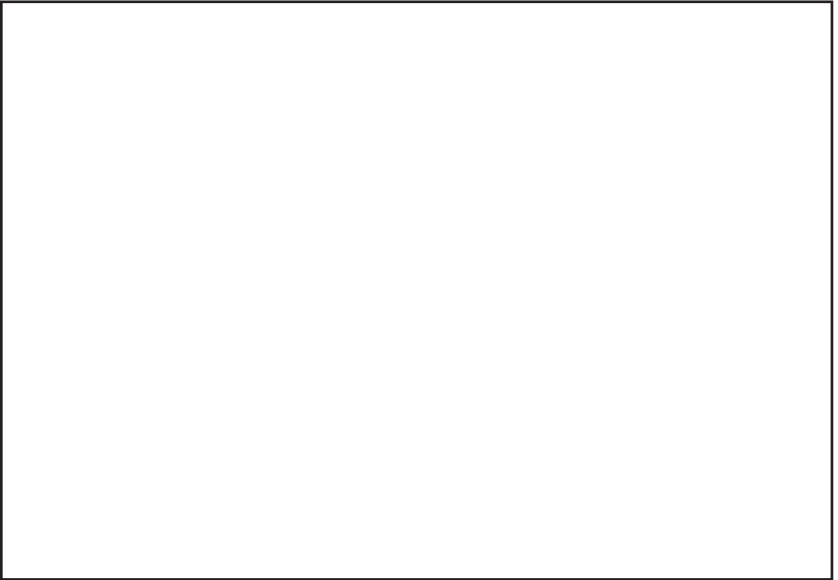
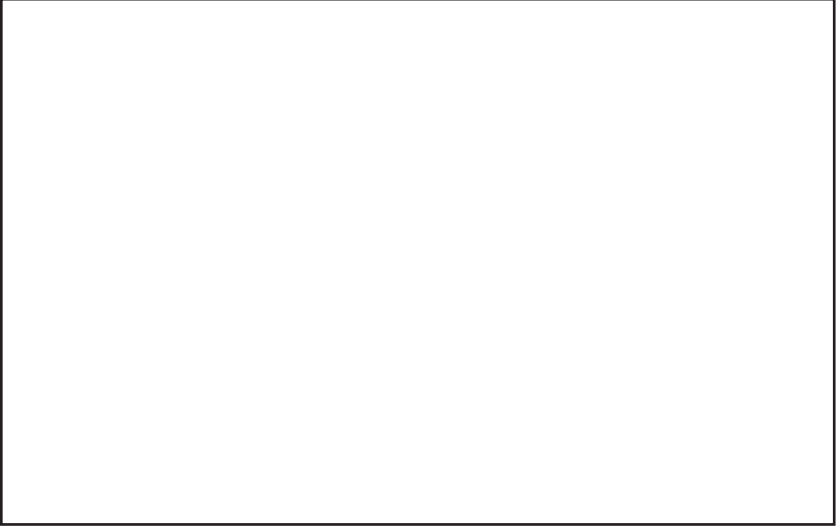




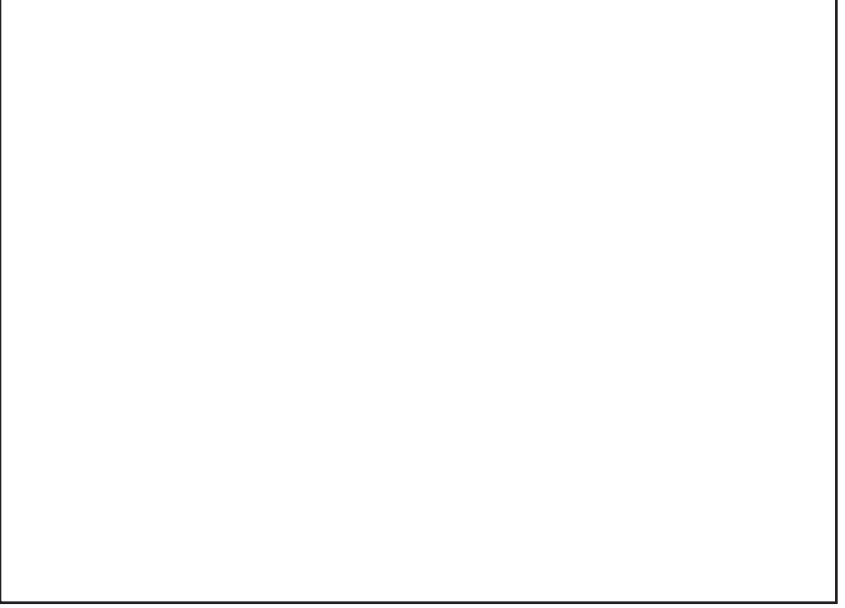


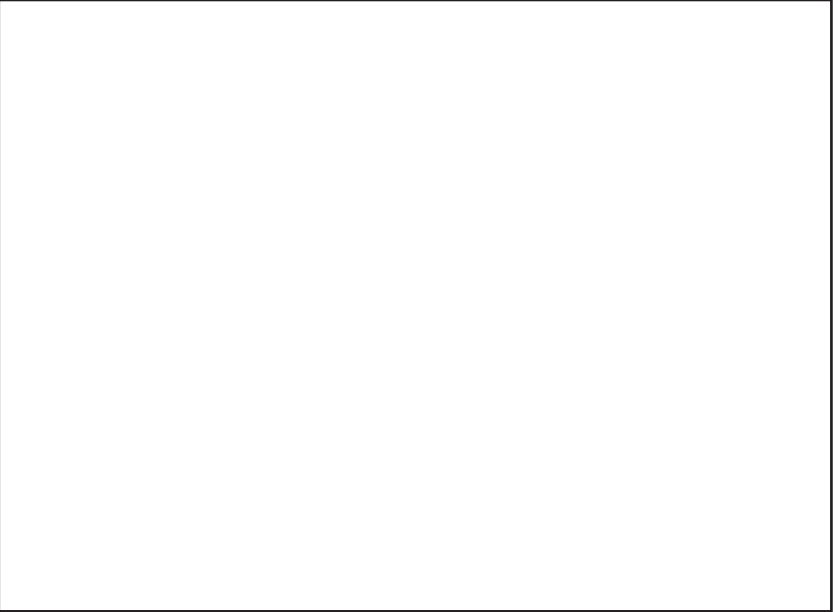


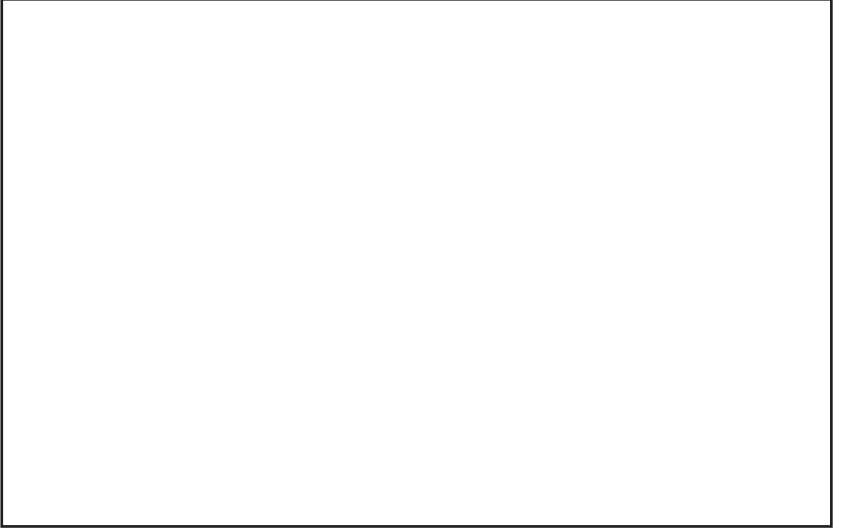
EK 3.4: TÜRKİYE'NİN EKONOMİK VE  
TOPLUMSAL YAPISINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

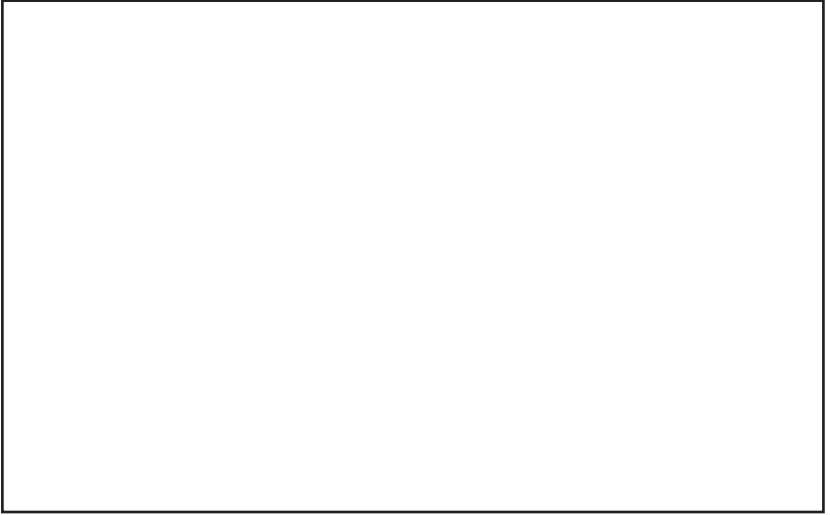




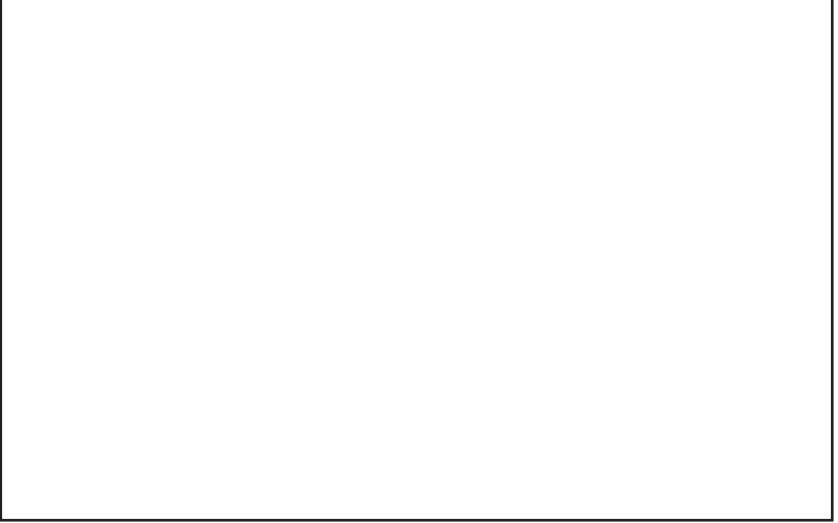


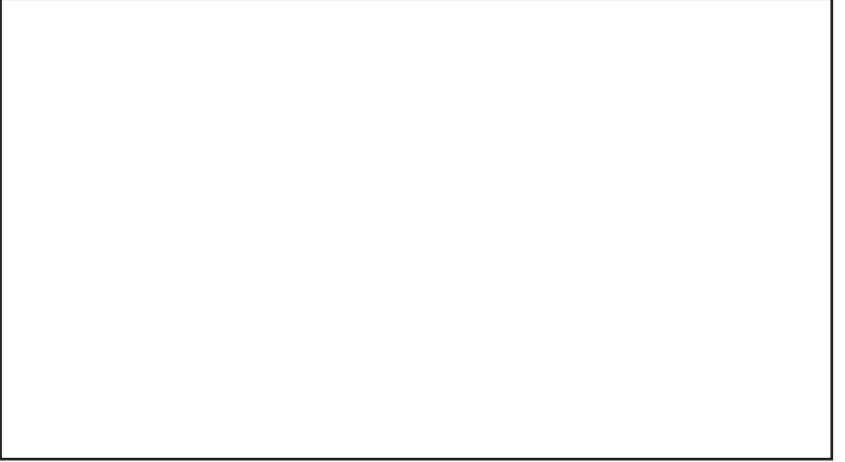









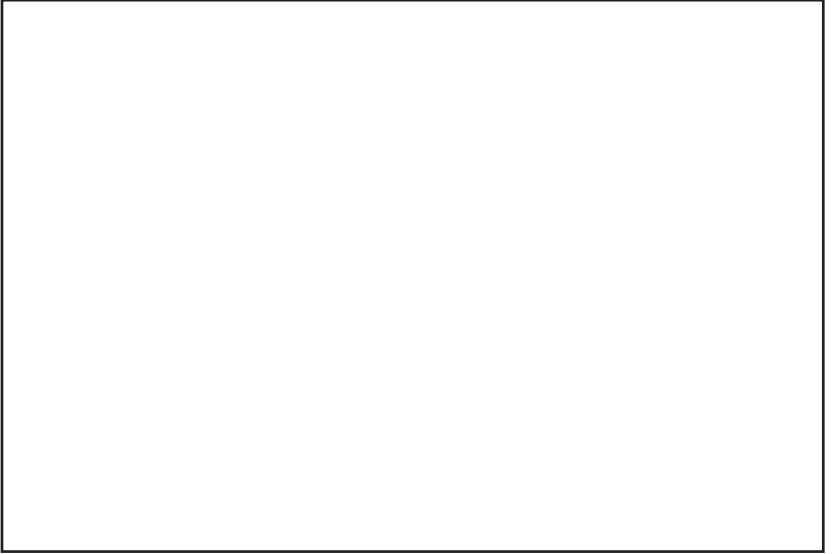
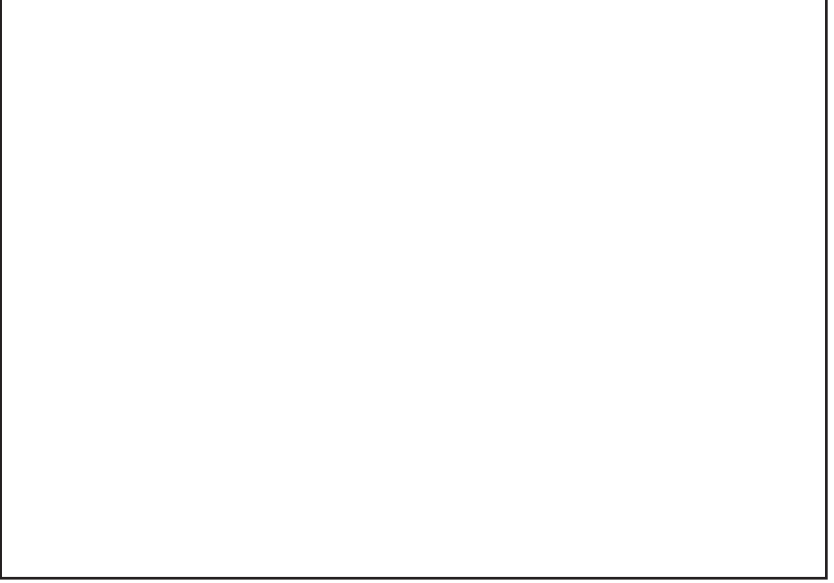




### EK 3.5: TMMOB HAKKINDA GÖRÜŞLER





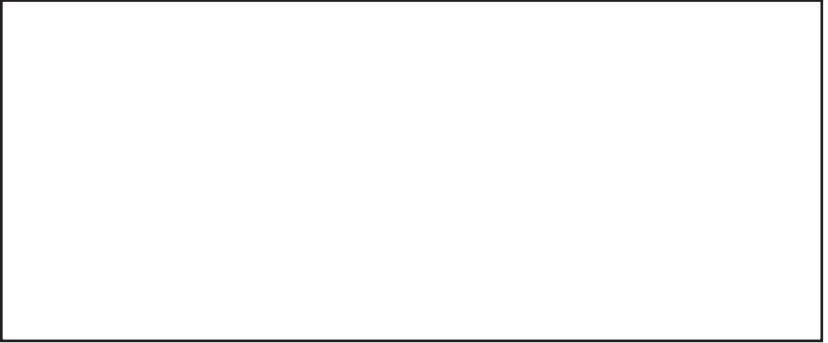


--

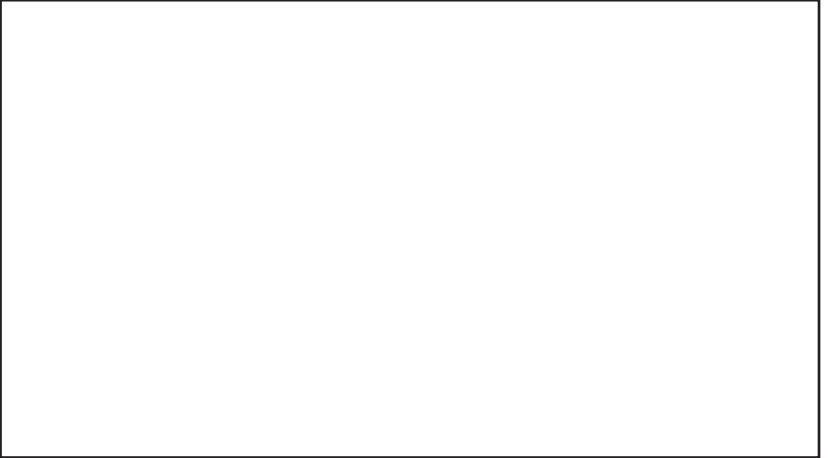
--

--

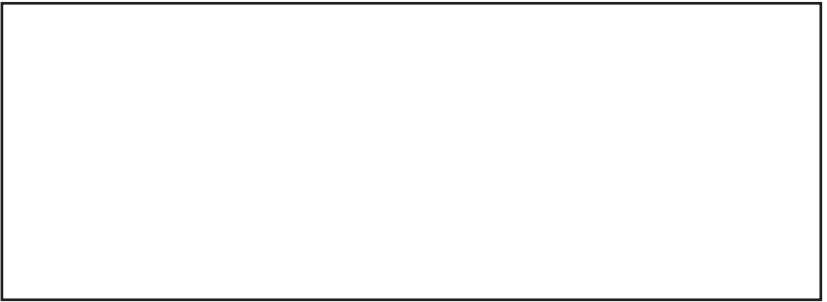
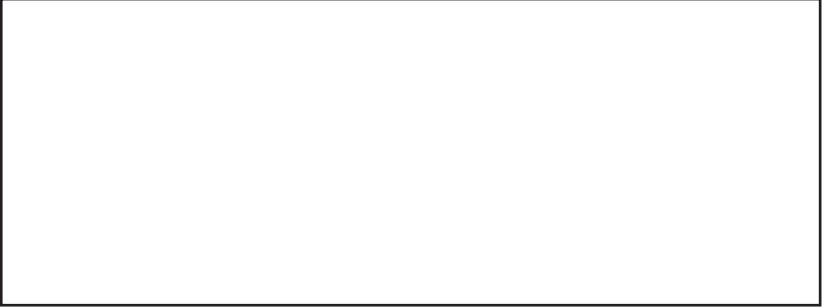
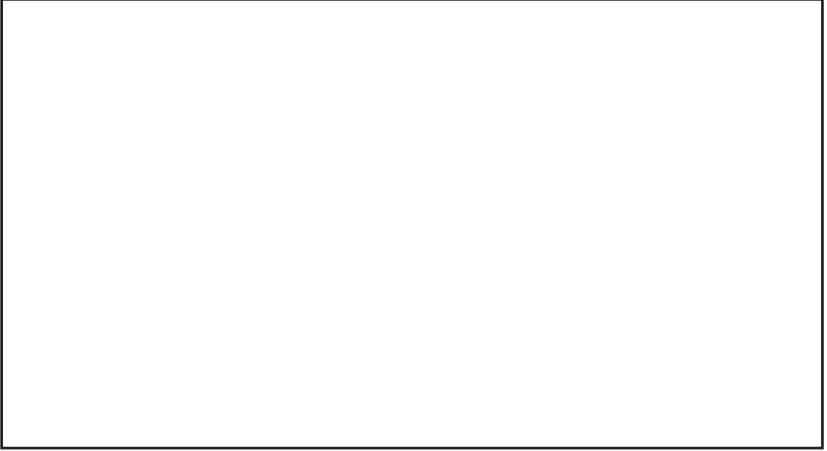
--

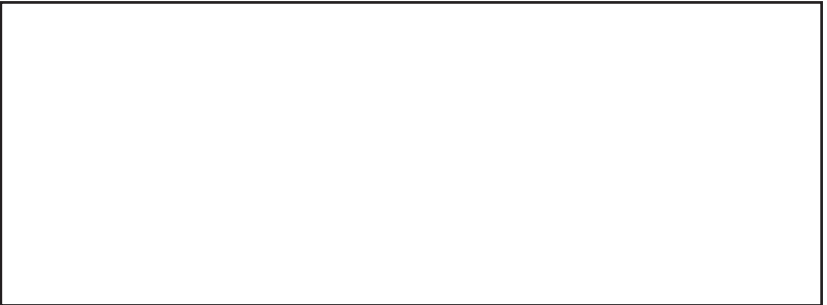


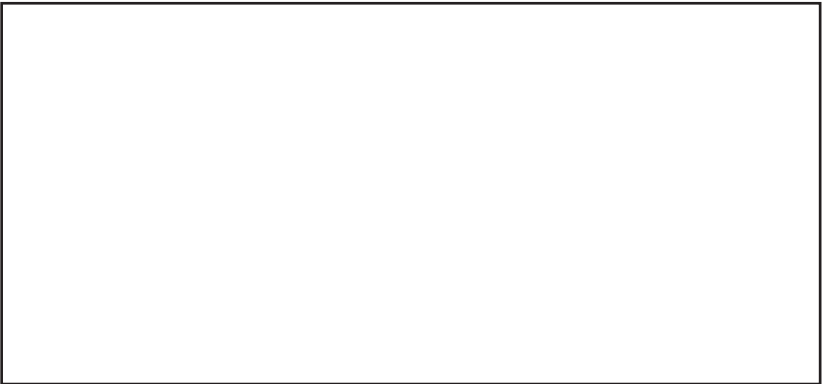
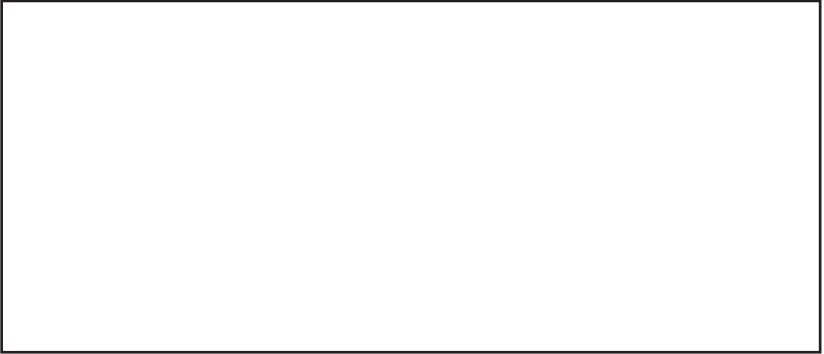




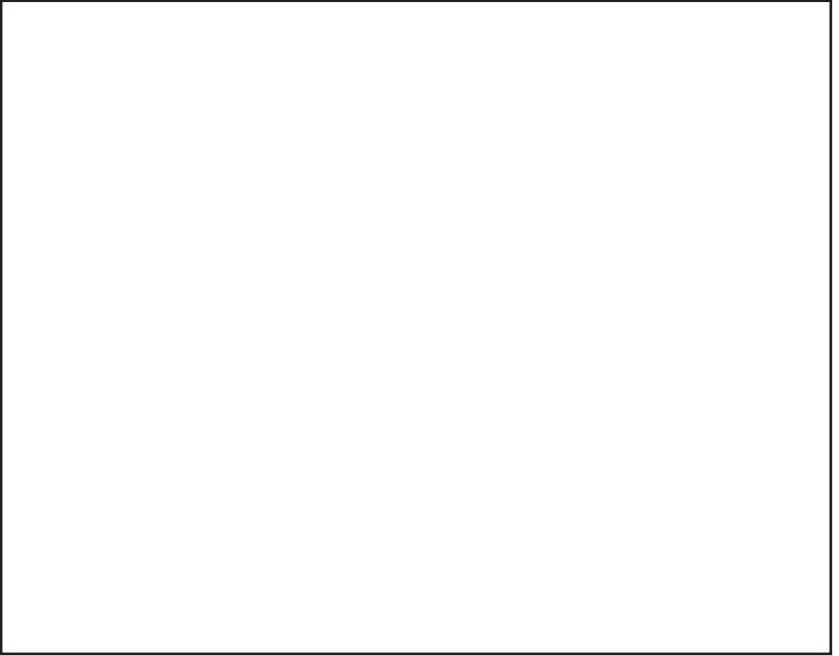
### EK 3.6: KENTLER DÜZEYİNDE GÖZLEMLER

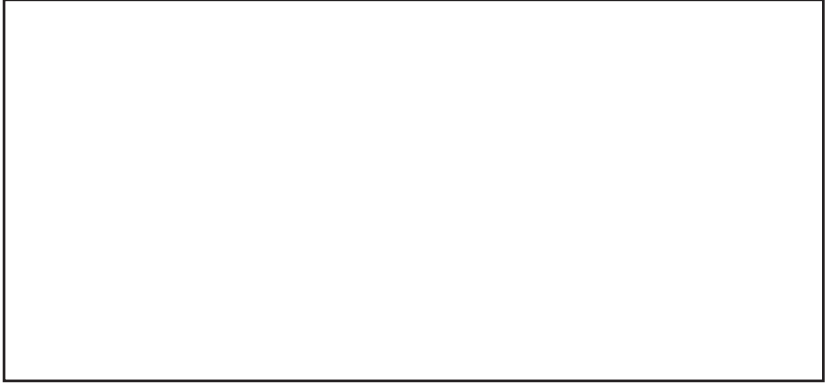


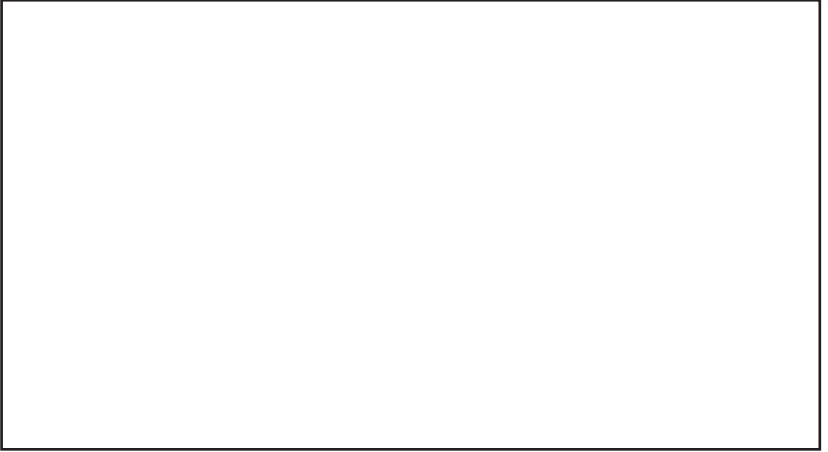














## KAYNAKÇA

---

- Aglietta, M. (1987), *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, Londra:NLB.
- Althusser, L. (1974), *Ideology and Ideological State Apparatuses*, New York and London: Montly Review Press.
- Amin, S. (1997), *Capitalizm in the Age of Globalization*, London and New Jersey: Zed Books.
- Artun, A. (1999), *Fordizmin ve Mühendisin Dönüşümü*, Ankara: TMMOB.
- Ayres, Ron and Clark, David (1998), "Capitalism, Industrialisation and development in Latin America; the Dependency Paradigm Revisited, " *Capital and Class*, 64, 89-118.
- Barrera, M. (1979), *Race and Class in the Southwest: A Theory of racing Inequality*, Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Bauman, Z. (1992), *Intimations of Postmodernity*, London: Routledge.
- Bell, D. (1973), *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books.
- Bell, D. (1989), "The Third Technological Revolution", *Dissent* 36: 164-176.
- Beer, M. (1965), *Sosyalizmin ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi*, İstanbul: Hüs-nütabiat Matbaası
- Braverman, H., (1974) *Labor and Monopoly Capital*, New York: Monthly Review Press.
- Boyer, R. (1991), "The Eighties: The Search for Alternative to Fordism," B. Jessop vd. (der.), *The Politics of Flexibility: Restructuring State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia*: Edward Elgar Publishing Company, s. 106-133.
- Buchele, R. (1981), "Sex Discrimination and Labour market Segmentation, In F. Wilkinson (ed.) *The Dynamics of Labour Market Segmentation*, pp. 211-227, London: Academic Press.

- Camus, A. (1997), *Sisifos Söyleni*, İstanbul: Can Yayınları (Çev. Yücel Tahsin)
- Carchedi, A. W. (1977), *On the Economic Identification of Social Classes*, London: Routledge and Keagan Paul.
- Cohen, S. ve Zysman, J. (1987), *Manufacturing Matters: The Myth of the Post-Industrial Economy*, New York: Basic Books.
- Collins, R. (1992), "Conflict Theory," in Edgar Borgatta and Marie Borgatta (eds.) *Encyclopedia of Sociology*, New York: Macmillan
- Crawford, S. (1989), *Technical Workers in an Advanced Society: The Work, Careers and Politics of French Engineers*, New York: Cambridge University Press.
- Davis, A. K. (1980), *Thorstein Veblen's Social Theory*, New York: Arno Press.
- Derber, C. (1982), *Professionals as Workers: mental labor in advanced capitalism*, Boston: G. K. Hall.
- Edgell, S. (1997), *Class*, London and New York: Routledge.
- Edgell, S. (1998), *Sınıf*, Ankara: Dost Kitabevi (Özyiğit Didem).
- Edwards, R. (1979), *Contested Terrain*, London: Heinemann Educational Books.
- Engels, F. (1992), *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*, İstanbul: Sol Yayınları (Çev. Belli Sevim).
- Er, S. (1989), *Endüstrimizin Gelismesi için Konusmalar*, Ankara: Seçkin Ofset.
- Er, S. (1993), *Türkiye'de Mühendislik ve ITÜ Yüksek Mühendisler Birliği Engineering in Turkey and the ITU Union of Engineers*, Ankara: Afsaroglu Matbaasi.
- Fay, B. (1996), *Contemporary Philosophy of Social Science*, Oxford: Blackwell Publishers.
- Feyerabend, P. (1995), *Akla Veda*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Çev. Başer Ertuğrul)
- Frank, A.G. (1996), "The Underdevelopment of Development," *The Underdevelopment of Development*, S.C. Chew ve R. Denmark (der.), Thousand Oaks: Sage Publications.
- Freidson, E. (1973), "Professionalization and the Organization of Middle Class Labour in Postindustrial Society," in P. Halmos (ed), *Professionalization and Social Change*, Sociological Review, monograph no.20, Keele: Keele University Press.
- Foucault, M. (1993), *Cinselliğin Tarihi I.*, İstanbul: Afa Yayınları (Çev. Tufan Hülya)
- Galbraith, J.K. (1980), *Kuşku Çağı : Sosyo-Ekonomik Düşünceler ve Sonuçları*, İstanbul : Altın Kitaplar Yayınevi (Çev.Himmetoğlu Nilgün ve Aşçıoğlu Reşit).
- Gannage, C. (1986), *Double Day, Double Bind*, Toronto: Women's Press.

- Gürüz, K. ve Auhubi, E. ve Şengör, A.M.C. ve Türker, K. ve Yurtsever, E. (1994), Türkiye'de ve Dünya'da Yükseköğretim Bilim ve Teknoloji, İstanbul: TÜSİAD
- Hançerlioğlu, O. (1989), Felsefe Sözlüğü, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Hartmann, H. (1976), Capitalism, Patriarchy and Job Segregation by Sex, In martha Blaxall and Martha Reagan (eds.), Women and the Work Place, Chicago: University of Chicago Press.
- Hartwell, R.M. (1973), The service Revolution: The Growth of Services in the Modern Economy, Brighton: Harvester Press.
- Harvey, D. (1989), The Condition of Postmodernity, Oxford: Blackwell.
- Heidegger, M. (1997), Tekniğe Yönelik Soru, İstanbul: Afa Yayınları (Çev. Özlem Doğan).
- Heilbroner, R. (1953), The Worldly Philosephers, New York: Simon&Schuster
- Hızır, N. (1985), Bilimin Işığında Felsefe, İstanbul : Adam Yayınları
- Husserl, E. (1994), Avrupa İnsanlığının Krizi ve Felsefe, İstanbul: Afa Yayınları (Çev. Sabuncuoğlu Ayça ve Sözer Önay)
- Istrati, P. (1957), İş Bulma İdarehanesi, İstanbul: Varlık Yayınları.
- İbni Haldun, (1997), Mukaddime, İstanbul: MEB Yayınları
- Kafka, F. (1981), Dava, İstanbul: Cem Yayınevi (Çev. İpal Kamuran)
- Köse, A.H. ve Öncü, A. (1998), "Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayii : Zenginleşmenin mi yoksa yoksullaşmanın mı esisindeyiz?", Toplum ve Bilim 77, s: 135-158.
- Köse, A.H. ve Öncü, A. (1999), "Mühendislik – Mimarlık eğitimi ve Mühendis- Mimarların Çalışma Yaşamına Katılım Biçimleri", 6. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan tebliğ.
- Krahn, H. Ve Lowe, G.S. (1988), Work, Industry and Canadian Society, Scarborough: Nelson.
- Kumar, K. (1978), Prophecy and Progress: The Sociology of Industrial and Post-Industrial Society, London: Allen Lane.
- Larson, M. S. (1977), The Rise of Professionalism: a sociological analysis, Los Angeles: University of California Press.
- Lash, S. ve Urry, J. (1987), The End of Organized Capitalism, Cambridge: Polity Press.
- Lauer, R. H. (1991), Perspectives on Social Change, Boston: Allyn and Bacon.
- Lipietz, A. (1997), "The post-Fordist world: labour relations, international hierarchy and global ecology," Review of International Political Economy, 4:1 (Spring), 1-41.
- Lipietz, A. (1985), Mirages and Miracles. London: Verso.
- Lowe, G.S. (1987), Women in the Administrative Revolution: The feminization of Clerical Work, Toronto: University of Toronto Press.
- Löwith, K. (1999), Max Weber ve Karl Marx, Ankara: Doruk yayınları (Çev.

Yılmaz Nilüfer).

Lukacs, G. (1979), *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, İstanbul: Payel Yayınları (Çev. Çapan Cevat).

Lukacs, G. (1998), *Tarih ve Sınıf Bilinci*, İstanbul: Belge Yayınları (Çev. Öner Yılmaz).

Marcuse, H. (1994), *One-Dimensional Man*, London: Routledge.

Marcuse, H. (1997), *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumunun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, İstanbul: İdea (Çev. Yardımlı Aziz).

Martin, H.P. ve Schumann H. (1997), *The Global Trap*, London and New York: Zed Books.

Marx, K. (1971), *Grundrisse:Ekonomi Politğin Eleştirisi için Önçalışma*, İstanbul: İletişim Yayınları (Çev.Nişanyan Sevan).

Marx, K. (1976), *1844 Elyazmaları : Ekonomi Politik ve Felsefe*, Ankara: Sol Yayınları (Çev. Somer Kenan)

Marx, K. (1979), *Kapital Cilt 2*, Ankara: Sol Yayınları.

Marx, K. (1979), *Felsefenin Sefaleti*, Ankara: Sol Yayınları (Çev.Kardam Ahmet).

Marx, K. (1993), *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*, Ankara: Sol Yayınları (Çev. Belli Sevim)

Marx, K. ve Engels, F. (1976), *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Ankara: Sol Yayınları (Çev.Somer Kenan).

Marx, K ve Engels F. (1997), *Yazın ve Sanat Üzerine 2*, Ankara: Sol Yayınları (Çev. Kuglin Necla).

Marx, K. ve Engles F. (1997), *Komünist Manifesto*, Ankara: Sol Yayınları .

Meiksins, P. Ve Smith, C. (1996), *Engineering Labour : Technical Workers in Comparative Perspective*, London and New York: Verso.

Morrow, R.A. (1985), "Critical Theory and Critical Sociology" *Canadian Review of Sociology and Anthropology* 22: 710-47.

Morrow, R.A. (1991), "Critical Theory, Gramsci and Cultural Studies: From Structuralism to Poststructuralism" Pp. 27-70 in *Critical Theory Now*, edited by Wexler P., London: Falmer.

Morrow, R.A. ve Brown, D.D. (1994), *Critical Theory and Methodology*, Thousand Oaks: Sage Publications.

Nietzsche, F. (1985), *Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe*, İstanbul: BFS Yayınları (Çev. Hızır Nusret)

Noble, D. (1977), *America by Design: Science, technology and the rise of corporate capitalism*, New York: Alfred Knopf.

O'Connor, J. (1977), *The Fiscal Crisis of the State*, New York: St.Martin's Press.

Öncü, A. (1996), *The State and Engineers: A historical examination of the Union of the Chambers of Turkish Engineers and Architects*, Doktora Tezi, Edmonton: University of Alberta

Öncü, A. (1999), "Organizational Processes of Class Formation", *European*



**Group For Organisation Studies, University of Warick (08-10 Temmuz) Konferansı'nda sunulan tebliğ.**

Öngen, T. (1994), Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı, İstanbul: Alan Yayıncılık

Parkin, F., (1974), "Strategies of social closure in class formation", in F. Parkin (ed.), The Social Analysis of the Class Structure, London: Tavistock, pp.1-18.

Parkin, F., (1979) Marxism and Class Theory: a bourgeois critique, New York: Columbia University Press.

Piore, M. ve Sabel, C. (1984), The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity, New York: Basic Books.

Poulantzas, N., (1975), Classes in Contemporary Capitalism, London: New Left Review Books.

Sayer, D. (1991), Capitalism and Modernity: An excursus on Marx and Weber, London and New York: Routledge.

Skocpol, T. (1999), Tarihsel Sosyoloji: Bloch'tan Wallerstein'e Görüşler ve Yöntemler, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Çev. Fethi Ahmet).

Sunar, İ. (1999), Düşün ve Toplum, Ankara: Doruk Yayınları.

Taylor, F.W. (1947), Shop Management Principles of Scientific Management, New York: Harper & Row

Taylor, F.W. (1997), Bilimsel Yönetimin İlkeleri, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları (Çev. Akın Bahadır)

Timuçin, A. (1992), Düşünce Tarihi, İstanbul: BDS Yayınları

Timuçin, A. (1997), Özgür Prometheus, İstanbul: İnsancıl Yayınları.

Turner, B.S. (1990), Theories of Modernity and Postmodernity, London: Sage.

Turner, B.S. (1992), Regulating Bodies:Essays in Medical Sociology, London: Routledge.

Ülken, H.Z. (1999), Aşk Ahlakı, İstanbul: YKY.

Veblen, T., (1919), The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays, New York: B. W. Huebsch.

Veblen, T., (1921), The Engineers and the Price System, New York: B. W.

## (A) KİŞİSEL BİLGİLER

1. Anketin yapıldığı kent :

- 1- İstanbul       2- Kocaeli       3- Denizli       4- Gaziantep  
 5- Diyarbakır

2. Cinsiyetiniz

- 1-Erkek       2-Kadın

3. Yaşınız (Doğum yılınızın yalnızca son iki basamağını işaretleyiniz)

- 

4. Doğduğunuz coğrafi bölge?

- 1-Karadeniz     2-İç Anadolu     3-Marmara       4-Ege       5-Akdeniz  
 6-Doğu Anadolu     7-Güney Doğu Anadolu     8-Yurt dışı

5. Doğduğunuz mekânın özelliği?

- 1-Metropol kent       2-Büyük kent       3-Küçük kent  
 4-Kasaba       5-Köy

6. Mezun olduğunuz lisenin niteliği?

- 1-Devlet okulu     2-Kolej, özel okul vb.     3-Meslek okulu     4-İmam hatip lisesi     5-iğfer

Üniversite/yüksek okuldan lisans derecenizi aldığınız yıl?

Mezun olduğunuz üniversite veya yüksek okul?

7. Mühendislik/mimarlık branşınız? (TMMOB örgütünde temsil edildiğiniz branşı seçiniz)

- 1-Orman       7-Makine       13-Peyzaj       19-Petrol  
 2-Tekstil       8-Metalurji       14-Çevre       20-Gıda  
 3-Jeoloji       9-Jeofizik       15-Maden       21-Meteoroloji  
 4-Gemi       10-Harita ve kad.       16-Gemi mak.       22-Mimarlık  
 5-İç mimarlık       11-Fizik       17-Şehir planlama     23-İnşaat  
 6-Elektrik-elek.     12-Kimya       18-Ziraat

8. Üniversite sonrasında mesleki branşınızla ilgili bir öğrenim gördünüz mü?

- 1-Görmedim       2-Yüksek lisans yaptım       3-Doktora yaptım

9. Mesleki branşınız dışında bir alanda eğitim aldınız mı?

- 1-İş idaresi, işletme, yönetim bilimleri, finans, vb. dallarda (MBA-TODAİE) yüksek lisans ve/veya doktora derecesi aldım  
 2-Sosyal bilimlerde (felsefe, sosyoloji, ekonomi, tarih, vb.) lisans, yüksek lisans ya da doktora eğitimi aldım  
 3-Hukuk eğitimi aldım  
 4-Diğer  
 5-Almadım

10. Bir ya da daha fazla yabancı dili iyi düzeyde biliyor musunuz?

- 1-Evet       2-Hayır

11. Medeni durumunuz?

- 1-Evli       2-Bekar

12. Evli iseniz eşinizin öğrenim durumu?

- 1-İlkokul     2-Ortaokul     3-Lise veya meslek okulu       4-Üniversite  
 5-Y. Lisans     6-Doktora     7-Herhangi bir okul mezunu değil       8-Ön lisans

13. Evli iseniz eşinizin çalışma durumu?

- 1-Ücretli olarak bir kuruluşta çalışıyor       2-Kendi işinde çalışıyor  
 3-İş arıyor       4-Ev kadını       5-Emekli

14. Kaç çocuğunuz var?

- 1-Çocuğum yok       2-Bir tane       3-İki tane  
 4-Üç tane       5-Dört tane veya daha fazla

15. Çocuğunuz ya da çocuklarınız var ise ne tür bir ortağretim kurumunda okutmak ya da okutmuş olmak istersiniz?

- 1-Devlet okulu       4-İmam hatip okulu  
 2-Kolej ve/veya özel okul       5-Diğer  
 3-Meslek okulu

16. Çocuğunuz ya da çocuklarınız var ise ne tür bir yüksek öğrenim görmesini arzu edersiniz?

- 1-Mühendislik/mimarlık       4-Tıp       7-Temel bilimler  
 2-İdari bilimler       5-Sosyal bilimler       8-Diğer

- 3-Hukuk  6-Güzel sanatlar
17. Ailenizde sizden başka mühendis/mimar varsa seçenekleri işaretleyiniz.  
 Eşim   
 Annem/Babam   
 Çocuğum/çocuklarım
18. Mühendislik/mimarlık mesleğini seçmenizde etkili olan en önemli faktörleri işaretleyiniz.  
 İş bulma ve maddi olanakları   
 Kendi işimi kurma olanağı   
 Toplumdaki saygınlığı   
 Mesleğin konusuna duyduğum ilgi    
 Ailenin yönlendirmesi   
 Yönetim kademelerinde hızlı yükselme olanağı   
 Raslantı eseri   
 Diğer
19. Şimdi meslek seçimi yaparsanız yine mühendislik/mimarlık mesleğini seçer miydiniz?  
 1-Evet  2-Hayır

### (B) ÇALIŞMA HAYATINA İLİŞKİN BİLGİLER

20. Çalıştığımız işyerinin temel faaliyet alanı?  
 1-Gıda sanayii  8-Madencilik  
 2-Metal eşya sanayii  9-Enerji  
 3-Diğer imalat sanayii  10-Tarım, ormancılık  
 4-Dokuma/tekstil  11-Bankacılık  
 5-Kimya sanayii  12-Ticaret  
 6-Makine sanayii  13-Hizmetler  
 7-Orman ürünleri sanayii
21. Çalıştığımız işyerinin niteliği?  
 1-Kendime ait ve/veya ortak olduğum bir şirket  2-Özel şirket  
 3-Kamu kuruluşu  4-Diğer (bağımsız danışmanlık, bilirkişilik, vb.)
22. İşyerinizde ücretli olarak kaç kişi çalışıyor?  
 1- (1-9) kişi  3- (25-49) kişi  5- (100-149) kişi  7- (250-499) kişi  
 2- (10-24) kişi  4- (50-99) kişi  6- (150-249) kişi  8- (500 ve üstü) kişi
23. İşyerinizde ücretli olarak kaç mühendis/mimar çalışıyor?  
 1- Bir tane  3- Üç tane  5- Beş ila on arasında  
 2- İki tane  4- Dört tane  6- Ondan fazla
24. Aylık ortalama net kazancınızı ya da ücretinizi belirtiniz.  
 1- 100 milyon ve altı  3- 201-300 milyon arası  4- 501 – 999 milyon arası  
 2- 101 - 200 milyon arası  3- 301-500 milyon arası  3- Bir milyar ve üzeri
25. Ücretli/maaşlı olarak çalışıyor iseniz, aldığınız ücretin adil bir ücret olduğunu düşünüyor musunuz?  
 1-Evet  2-Hayır
26. İşyerinde bağlı olduğunuz sosyal güvenlik sistemi?  
 1-Herhangi bir sosyal güvenlik sistemine bağlı değilim  5-SSK + özel sigorta  
 2-SSK  6-Emekli Sandığı + özel sigorta  
 3-Emekli Sandığı  7-Bağ-Kur + özel sigorta  
 4-Bağ-Kur
27. Ücretli olarak çalışıyor iseniz, iş güvencesi açısından mevcut işinizi nasıl değerlendiriyorsunuz?  
 Çok güvensiz  1  2  3  4  5  Çok güvenli
28. Meslek yaşamınızda hiç işsiz kaldınız mı?  
 1-Hayır  
 2-Evet, fakat sadece çok kısa bir süre  
 3-Evet, oldukça sık ve uzun süreler  
 4-Evet, oldukça sık fakat kısa süreler
29. İşsiz kalırsanız ya da mevcut işinizden ayrılmayı düşünürseniz en çok nasıl bir işte çalışmak istersiniz?  
 1-Herhangi bir konuda kendi işimi kurup çalışmak

- 2-Kendi özel mühendislik/mimarlık işimi kurup çalışmak  
 3-Bir özel şirkette mühendis/mimar olarak çalışmak  
 4-Bir kamu kuruluşunda mühendis/mimar olarak çalışmak  
 5-Herhangi bir kuruluşta araştırmacı olarak çalışmak  
 6-Herhangi bir kuruluşta yönetici olarak çalışmak
30. Halen çalıştığımız iş öğrenim gördüğümüz meslek dalıyla doğrudan ilgili midir?  
 1-Evet  2-Hayır
31. Şu anda çalıştığımız kuruluşta aşağıdaki görevlerden hangisini yapıyorsunuz?  
 1-Açık bir görev tanımım yoktur  2-İmalat  3-Tasarım
- 4.Kalite kontrol  
 5-Pazarlama  6-Eğitim  7-Araştırma geliştirme  
 8-Proje/planlama  9-İdari görev  10-Diğer
32. Çalıştığımız işte teknik bilgi ve becerilerinizi ne ölçüde kullanıyorsunuz?  
 Hiç kullanmıyorum  1  2  3  4  5  Cok yoğun kullanıyorum
33. Şu an yaptığımız işin en çok hangi özelliğinden tatmin oluyorsunuz?  
 1-Teknik bilgimi kullanarak işle ilgili sorunları çözüm uygulamaya koymak  
 2-Doğrudan üretimde yer almak  
 3-Emrinde çalışanlara yönlendirici talimatlar vermek  
 4-Yeni bilgiler elde etmek üzere araştırma yapmak ya da eğitim almak  
 5-Teknik içerikli raporlar hazırlamak ve yönetime sunmak  
 6-Diğer
34. Şu an yaptığımız işi daha etkin yapabilmeniz için aşağıdakilerden hangisini en önemli olduğunu düşünüyorsunuz?  
 1-Yetki ve sorumluluk artışı  
 2- Görev ve sorumlulukların net bir şekilde tanımlanması  
 3-İşyerindeki çalışma ortamında iyileşme  
 4-İdari işleyişteki aksamaların giderilmesi  
 5-Ödül sisteminin işletilmesi
35. Çalıştığımız işyerinde işçi işveren (yönetici) ilişkisi hakkında ne düşünüyorsunuz?  
 1-Sorumlulukların yazılı olarak tanımlanan belirli kurallar etrafında sürdürüldüğü bir yapı.  
 2-Sorumlulukların yazılı olarak tanımlanmadığı, ancak ilişkilerin her iki tarafın kabul ettiği kurallar etrafında sürdürüldüğü bir yapı.  
 3-Herhangi bir kuralın bulunmadığı, yalnızca işverenin (yöneticinin) belirleyici olduğu bir yapı.
36. İşyerinizdeki çalışma yaşamını dikkate aldığınızda, kendinizi hangi kesime yakın hissediyorsunuz?  
 1-İşverene  2-Üst yönetime  3-Teknik personele  
 4-İdari personele  5-İşçilere  6-Hiçbir gruba
37. İşyerilerinde mühendislerin/mimarların taleplerinin diğer çalışanlardan ayrırtılarak ele alınması gerektiğine inanıyor musunuz?  
 1-Evet  2-Hayır
38. İşyerinizde sendika var mı?  
 1-Evet  2-Hayır
39. Mimarlar/mühendisler için diğer çalışanlardan bağımsız bir sendika olması gerektiği görüşüne katılıyor musunuz?  
 1-Katılıyorum  2-Katılmıyorum  3-Fikrim yok

## (C) MESLEKİ KONULARA İLİŞKİN BİLGİLER

40. Mühendisler/mimarlar mesleklerini icra ederken göz önünde bulundurmaları gereken tek kısıtlama, uzman oldukları mühendislik/mimarlık disiplininin, objektif (bilimsel) doğrulardır. Bu nedenle mühendisler ve mimarlar mesleki konularda düşünce üretirlerken toplumsal ve siyasal sorunlardan uzak durmalıdır.  
 Hiç katılmıyorum  1  2  3  4  5  Tümüyle katılıyorum
41. Mühendisler/mimarlar mesleki konularda karar verirken öncelikle herhangi bir özel çıkarı (örneğin işverenin çıkarını) değil, toplumun genel çıkarını kollamak ve korumakla yükümlüdürler.  
 Hiç katılmıyorum  1  2  3  4  5  Tümüyle katılıyorum
42. Mühendislerin/mimarların mesleklerine ve topluma karşı sorumlulukları, işletmelerde/organizasyonlarda gücü ve kontrolü elinde bulunduran işveren ve/veya yöneticilerin çıkarları ile çoğu zaman çelişki halindedir.  
 Hiç katılmıyorum  1  2  3  4  5  Tümüyle katılıyorum
43. Mühendislerin/mimarların mesleklerini en uygun ve verimli koşullarda uygulayabilmeleri, işletmenin

karar süreçlerinde bütün çalışanların doğrudan temsil edilebildiği, katılımcı yönetimin mevcut olduğu bir yapının varlığı ile yakından ilişkilidir.

Hiç katılmıyorum ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Tümüyle katılıyorum

44. Ülkemizde mühendislik/mimarlık mesleği giderek sıradanlaşmaktadır.

Hiç katılmıyorum ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Tümüyle katılıyorum

45. Mühendislerin/mimarların mesleki yetkinliklerinin, meslek odaları bünyesinde oluşturulan bağımsız kurullar tarafından gerçekleştirilen sınavlarla onaylanması mühendislik/mimarlık mesleğinin ülkemizde belirli bir standarda ulaşarak gelişmesi açısından son derece önemlidir. Bu görüşe katılır mısınız?

☐ 1-Katılıyorum ☐ 2-Katılmıyorum ☐ 3-Fikrim yok

46. Yukarıda sözü edilen türden sınavlar yalnızca mühendislik/mimarlık diplomasına sahip kişilere değil, ayrıca bu alana ilişkin asgari eğitimi almış olan tekniksen/teknik okul mezunu, vb. kişilere de açık olmalı; sınavlarda gerekli başarıyı göstermiş olanlar da mühendis/mimar sayılmalıdır. Bu görüşe katılır mısınız?

☐ 1-Katılıyorum ☐ 2-Katılmıyorum ☐ 3-Fikrim yok

### (D) TMMOB ve ODA HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

Bu bölümdeki soruları üyesi bulunduğunuz Oda ve TMMOB hakkındaki genel görüş ve deneyimlerinizi dikkate alarak yanıtlayınız.

47. Oda üyesi mısınız? ☐ 1-Evet ☐ 2-Hayır

48. Üye iseniz, üye oluşu yılmızın yalnızca son iki basamağını işaretleyiniz.

49. Oda veya TMMOB yönetiminde yer alıyormusunuz ya da önceki dönemlerde yer aldınız mı?

50. TMMOB dışında herhangi bir toplumsal örgütlenme içinde yer alıyormusunuz?

51. Sizde TMMOB'nin temel işleri nasıl olmalıdır?  
☐ 1- TMMOB, ülkemizdeki mühendislerin/mimarların yetki ve sorumluluklarını gerçekçi bir şekilde tanımlayıp haklarını koruyarak; mesleki alanlarda ortaya çıkan gelişmeleri izleyerek, üyelerini bu doğrultuda eğitip denetleyerek yalnızca bir meslek örgütü olmalıdır.  
☐ 2- TMMOB, bir meslek örgütü olmasının yanı sıra, ülkenin sanayi ve teknoloji politikalarının oluşumuna etkin olarak katılan; bu alandaki karar, uygulama ve denetim süreçlerinde yasal yetkileri ve sorumlulukları bulunan bir yapıya sahip olmalıdır.  
☐ 3- TMMOB, yalnızca sanayi ve teknoloji politikalarının oluşumuna değil, ülkenin gelişimi üzerinde belirleyici öneme sahip olan diğer toplumsal ve politik süreçlere de aktif olarak katılan sivil bir örgütlenmelidir.  
☐ 4- TMMOB'ün örgütüne olan ihtiyacı giderek azaldığı için, bu yapı yalnızca üyelerinin gerekli olduğunda baş vurabilecekleri bir tür danışmanlık kurumuna dönüşmelidir.

TMMOB'nin geçmiş yıllardaki faaliyetleri dikkate alındığında, sizce örgüt aşağıda tanımlanan alanlarda ne ölçüde başarılı olmuştur?

52. Gerçekleştirdiği eğitim, danışmanlık, bilimsel yayın, toplantı ve kongereler yoluyla mühendislik/mimarlık mesleğinin ülkemizdeki teknik bilgi birikiminin gelişimine katkı yapmıştır.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

53. Üniversitelerimizdeki mühendislik/mimarlık eğitiminin niteliğinin artırılmasına ve bu kuruluşlar arasındaki farklılıkların giderilmesine çaba harcayarak, mesleğin niteliğinin gelişimine katkı sağlamıştır.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

54. Üyelerinin ekonomik ve sosyal haklarını geliştirmeye yönelik politikalar saptayarak, yasa koyucular üzerinde oluşturduğu demokratik baskılarla bu politikaların hayata geçirilmesine aracı olmuştur.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

55. Ülkenin sanayileşme ve kalkınma süreçlerine alternatif yaklaşımlar sunarak, bağımsız kalkınma politikalarının oluşumuna katkı sağlamıştır.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

56. Yalnızca üyelerinin değil ülkenin değişik kesimlerinin demokratik hak ve taleplerinin korunup geliştirilmesinde de aktif olarak yer almış ve böylelikle ülkemizin demokratikleşme sürecinde öncü bir rol oynamıştır.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

57. Ülkemizdeki sivil toplum örgütlerinin toplumdaki işlevine örnek olmuş ve oluşturduğu farklı platformlarla bu tür örgütlenmelerin gelişip güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

58. Faaliyetlerini başarıyla sürdürebilmesi için gerekli olan finansal kaynakları elde edebilmiş ve bu kaynakları örgütün amaçları doğrultusunda etkin bir şekilde kullanmıştır.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

59. Faaliyetleri için gerekli olan donanım ve altyapı olanaklarını (bina, ofis, malzeme, vb.) geliştirebilmiş ve bunları üyelerinin kullanımına etkin olarak sunmuştur.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

60. Ülkedeki mühendis/mimar toplamları temsil edebilecek güce bir üye tabanına sahip olmuştur.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

61. Toplumun değişik kesimlerinde kabul görmüş ve varlığı için güçlü bir destek oluşturabilmiştir.

Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı

62. Mühendis/mimar odaları arasındaki eşgüdümü ve uyumu sağlayabilmiş ve faaliyetlerine tüm odaların taleplerini ve beklentilerini dengeli bir biçimde yanstabilmiştir.

- Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı
63. Yönetim kadrolarını demokratik seçimler yoluyla belirlemiş ve bu seçimlere üyelerinin eşit şanslarla katılabileceği ortamlar hazırlamıştır.
- Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı
64. Görevlerini başarıyla uygulayabilecek nitelikteki kişileri yönetim kademelerinde göreve getirebilmiştir.
- Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı
65. Yöneticilerinin yetki ve sorumluluklarını açık şekilde tanımlamış, söz konusu kişilerin faaliyetlerini bu tanımlı çerçeveler içerisinde yapıp yapmadıklarını denetlenmiştir.
- Başarısız ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4 ☐ 5 Başarılı
66. Sizce bazı siyasi partilerin ve örgütlenmelerin TMMOB örgütünün bağımsız bir yönetim oluşturmasını engelleyecek ölçüde belirleyici etkileri var mıdır?
- ☐ 1-Evet ☐ 2-Hayır
67. Örgütte seçimler sonucunda görev alan mühendislerin/mimarların görev aldıkları süre içerisinde diğer görev ve işlerini bırakarak, tam zamanlı ve belli bir ücret karşılığında profesyonelce işlendirilmeleri gerektiği görüşüne katılıyor musunuz?
- ☐ 1-Evet ☐ 2-Hayır
68. Diğer odalarla karşılaştığınızda, odanızı nasıl değerlendiriyorsunuz?
- ☐ 1-Daha az başarılı ☐ 2-Aynı  
☐ 3-Daha başarılı ☐ 4-Fikrim yok
69. Genel olarak değerlendirildiğinde TMMOB'nin en başarılı olduğu dönem aşağıda belirtilenlerden hangisidir?
- ☐ 1-1955-1963 ☐ 2-1964-1973 ☐ 3-1974-1980  
☐ 4-1981-1983 ☐ 5-1984 ve sonrası ☐ 6-Fikrim yok

### (E) TÜRKİYE'NİN TOPLUMSAL EKONOMİK YAPISI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLER

70. Türkiye'nin bugünkü toplumsal, ekonomik ve siyasal yapısını dikkate aldığınızda, devletin konumu ve yapılışması hakkında aşağıda sunulanlardan hangisine daha yakın olduğunuz düşünüyorsunuz?
- ☐ 1- Devlet toplumdaki tüm kesimlerin taleplerini eşit derecede yansıtabilen tarafsız bir yapı niteliğindedir.
- ☐ 2- Devlet, ekonomik ve mali güçte sahip olan toplumsal kesimlerden bağımsız hareket edememekte, sasa ve politikalarını bu kesimlerin talepleri doğrultusunda biçimlendirmektedir.
- ☐ 3- Devlet, yönetici bir sınıflar (elit) grubunun toplum için öngördüğü projeleri, bu grubun sahip olduğu yasal/bürokratik güç ve düzenlemelerle uygulamaya çalışır, diğer toplumsal sınıflardan gelen etkilenmeyen bağımsız bir yapı görünümündedir.
71. Türkiye'de devletin ekonomide sahip olması gereken rolü ve işlevi hakkında aşağıdaki görüşlerden hangisine katılıyorsunuz?
- ☐ 1- Devlet üretimde doğrudan yer almalı ve iktisadi kalkınmanın öncüsü olmalıdır.
- ☐ 2- Devlet üretimde doğrudan yer almamalı, ancak aldığı yönlendirici kararlarla özel sektörün gelişimine katkı sağlamalıdır.
- ☐ 3- Devlet ekonomik hayatın tümünde elini çekmelidir.
72. Türkiye'de yaşanan sorunların çözümünde öncelikte hangi önlemin alınması gerekmektedir?
- ☐ 1- Türkiye, demokrasisini geliştirerek, toplumun değişik kesimlerinden gelen talepleri yerine getirebilen, insan haklarına saygılı, değişik görüş ve kesimlerin örgütlenmesine olanak sağlayan bir yapıya ulaşmalıdır.
- ☐ 2- Türkiye, işsizlik ve enflasyon gibi temel ekonomik sorunlarını çözmelidir, Bu sorunları çözebildiği takdirde, toplumsal ve politik sorunlar da kendiliğinden ortadan kalkacaktır.
- ☐ 3- Ülkemizi doğrusunda yaşanan sorun çözümlenmelidir.
- ☐ 4- Türkiye'de devlet, millet bilinci ve milli çıkarlar etrafında örgütlenerek, milli birlik ve iradeyi güçlendirmelidir.
- ☐ 5- Türkiye'de devlet halkın sahip olduğu manevi potansiyeli kullanarak, tüm kesimlerin ortak çıkar ve haklarını koruyan güçlü bir kalkınma hamlesi başlatmalıdır.
73. Türkiye'nin yakın vadede ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözerek gelişmiş bir ülke statüsüne ulaşacağı konusunda nasıl bir beklenti içerisindeyiz?
- ☐ 1-İyimserim ☐ 2-Kötümserim



